

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ÜSTÜN DÖKMEN

KÜÇÜK ŞEYLER 4

Eşitler Evi

Remzi Kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://arxiv.org>

PROF. DR. ÜSTÜN DÖKMEN, 1954 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. İlk ve ortaokulu Erzurum'da, liseyi Ankara'da bitirdi. Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden lisans ve yüksek lisans derecesi aldı.

Dökmen halen Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır.

Dökmen'in bilimsel kitaplarından bazıları *İletişim Çatışmaları ve Empati; Varolmak, Gelişmek ve Uzlaşmak; Küçük Şeyler 1–Deniz Kabukları; Küçük Şeyler 2–Suflörlü Yaşamlar, Tulumbacı Sendromu, Psikolojik Düğümler ve Küçük Şeyler 3–Yaşama Yerleşmek; Küçük Şeyler 4–Eşitler Evi*'dir.

Ladesçi adlı bir roman denemesi bulunmaktadır.

Şiir kitapları ve tiyatro eserleri de bulunan Dökmen 2002'den beri TRT'de "Küçük Şeyler" adlı programı hazırlayıp sunmaktadır.

PROF. DR.
ÜSTÜN DÖKMEN

KÜÇÜK ŞEYLER 4

Eşitler Evi

Remzi Kitabevi

KÜÇÜK ŞEYLER 4 - EŞİTLER EVİ / Üstün Dökmen

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif
hakkı sahibinin yazılı izni alınmadan
kullanılamaz.

Editör: Neclâ Feroğlu
Kapak: Emrah Apaydın

ISBN 978-975-14-1331-4

BİRİNCİ BASIM: Şubat, 2009

Bu kitabın basımı 10 000 adet olarak yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

İçindekiler

Kitabın Konusu	11
Şu An Bir Esirler Evinde misiniz, Bir Eşitler	
Evinde mi?	13
Esirler Evi	16
İşyerlerinde Esaret.....	17
Ailede Esaret.....	20
Günümüz Dünyasında Esaret/Kölelik	22
“Efendim” Sözcüğü Ne Demeye Geliyor?	25
“Sen Olmadan Yapamıyorum”: Kölesizlik Sendromu	27
Esirler Evinden Eşitler Evine	32
Eşitler Evi	36
Eşitler Evini Ortaya Çıkaracak Etmenler	38
Diyojen’in Evini mi İstersiniz, İskender’in Evini mi?	49
Bonzai Sahibi mi Olmak İstersiniz, Bir Ormanın	
Üyesi Olmayı mı?	51
Eşitlik Nedir? Tam Eşitlik Mümkün müdür?	52
Tarihte Kölelik	55
Köleliğin Seyri	56
Köle, İnsan mıydı?	59
Ölmüş Kölelere “Affedersiniz” Demek.....	62
Tom Amca’nın Kulübesi ve Azatname	62
Kökler Dizisi	64
Bir Zamanlar Çocuklar Köle miydi?	
Halen Köle mi?	67

Kulluk	71
Kul	71
Köle/Kul Farkı.....	72
Bizde Kulluk.....	75
Kölelikten Kulluğa, Kulluktan Kurtuluşa	80
Tarihte Kölelik/Kulluk/Özgürlük Süreci	80
İşyerlerinde Kölelik/Kulluk/Özgürlük Süreci.....	83
Ailede Kölelik/Kulluk/Özgürlük Süreci.....	86
Köle/Kul/Özgür Aşamalarını Tanımlamada	
Temel Ölçüt: Saygı	90
Ailede Otorite, Saygı, Sevgi	92
İşyerinde Otorite, Saygı, Sevgi	96
Osmanlı'ya ve/veya Anababaya Bağımlı Olmak	
veya Olmamak	97
Günümüz Dünyasında Köle miyiz,	
Özgür mü?	98
Kölelik Türleri	100
Yasal Kölelik.....	100
Ekonomik ve Siyasal Açıdan Köle Ülke.....	101
Gönüllü Kölelik (Bırakırsın, Geri Gelir)	102
Özgüven Eksikliğinin İki Görüntüsü:	
“Biz Adam Olmayız” ve “Biz En Büyüğüz”	102
Zorunlu Ekonomik Kölelik	106
Çağdaş Kölelik: Zincirli Köle Yerine	
Kredi Kartlı Köle.....	107
Sadaka Bağımlısı Kölelik	
(Külkedisi Sendromu)	110
Patolojik Aşk Köleliği	113
İşyerlerinde Statü/Güç Kaynaklı Kölelik	114
Ailede Statü/Güç Kaynaklı Kölelik	116
Ailede Bağımlılıkla Gelen Kölelik	117
Kölelikten Kurtulma Yolları.....	123
Bağımlılık-Bağılılık: Nişanda Kurdele	
Kesmenin Anlamı	125
Bağımlılık-Bağılılık	126
Bir Bağlanma Tarzı Olarak Bağımlılık.....	127

Evliliklerin Temel Sorunu:	
Geçmişlerine Bağımlı Çiftler	129
Nikâhta Kurdele Kesmek	133
Başkalarını Kendisi Gibi Düşünmeye	
ve Davranmaya Zorlamak.....	136
Çocuklarımızı Bizim İstedığımız Şekilde Davranmaya	
Zorlamanın Zararları.....	138
<i>Jöle Saç Konusunda Anne-Çocuk İletişimi</i>	
<i>Nasıl Olmalıydı?</i>	<i>143</i>
<i>Anneleer Suçlu mu?</i>	<i>144</i>
Köleleştirmenin (Bağımlı Kılmanın) İki Yolu:	
Sadaka ve Zorlama.....	144
Gürültü Terörü: Hoparlörle Zorbalık	145
Sansürle, Hafiyelerle, Jurnalcilikle Zorbalık.....	147
Gerçek Kölelik, Görünürde Kölelik	148
Haset Duvarlarından, Safranbolu Evlerine	150
Kadını Köleleştirme.....	152
Anadolu'da Kararları Kadınlar mı Verir?	153
Osmanlı'yı Kadınlar mı Yönetti?	154
Çift Başlı Selçuklu Kartalı.....	155
Defne Sendromu: "Seni Başımın Tacı,	
Evimin Sultanı Yapacağım"	156
Erkek Adam Diz Çöker mi?.....	159
İki Köleleştirme Türü: Cinsel Taciz ve Ensest.....	160
Tarihten Günümüze Kadına Baskı,	
Kadının İkinci Sınıflığı	163
"Git Anneye Tükür..."	174
"Dedemin Şekerleri, Amcamın Aslanları, Babamın	
Kedileri"	176
Babalar İşten Ayrılıp Bebeklere Bakabilir mi?	176
Cinsiyet Ayrımcılığında Türkiye'nin	
Eksileri, Artıları	178
Erkek-Kadın Eşitliği	180
Erkek ve Kadın Eşit midir?	181
Bir Sentez Zorluğu mu?	187
Niçin Kadınlardan Büyük Sanatçı Çıkmıyor?	188

Kadınların Derinlik Algısı Niçin Zayıftır?	189
Kadınların Araba Park Etme Becerileri	
Niçin Zayıftır?	190
“Erkek mi Kadın mı?” Tartışması Gerekli mi?	191
Erkeğe Abartılı Değer Verme.....	193
Erkeğe Abartılı Değer Vermenin Topluma Zararı.....	194
Erkeğe Abartılı Değer Vermenin Erkeğe Zararı	196
Erkek Çocukların Direksiyon Merakı	197
Erkeğin Evinde Yalnız Kalması	197
Erkeğin Yükü ve Öfkesi	200
Erkeğin Kadına Yönelik Öfkesinin	
ve Baskısının Nedenleri	202
1. Model Alma	203
2. Eski Senaryolar (Unutulmuş Nöbetçiler)	206
3. İthal Senaryolar	209
4. Beklenti Yoğunluğu (Erkek Olmak Zor Zanaat)	212
5. Bastırılmış Korkular	219
<i>Ailesinin/Grubunun/Ülkesinin</i>	
<i>Zarar Görmesi Korkusu</i>	<i>221</i>
<i>Kendisinin Zarar Görme Korkusu:</i>	
<i>Aman Kızım Bana Laf Getirme.”</i>	<i>223</i>
<i>Zayıf Yanlarının, Utanç Duyduğu Özelliklerinin</i>	
<i>Açığa Çıkması Korkusu</i>	<i>226</i>
<i>Kadını Özellikler Sergileme,</i>	
<i>Anneye Benzeme Korkusu.....</i>	<i>229</i>
6. Bağımlı Kılan Anneden Rövanşı Alma	241
7. Baskın Babadan Rövanşı Alma.....	241
Kadının Kadına Baskısı	243
Sonuç.....	245

*Eşim ve eşitim Zehra Dökmen'e
ve eşitler evinde oturan veya
eşitler evine taşınmayı düşünen herkese...*

Kitabın Konusu

Küçük Şeyler adlı kitap dizisinin dördüncüsü olan elinizdeki kitabın konusu şöyle özetlenebilir:

Eşitler Evi'nde, evlerimizde ve işyerlerimizde sergilediğimiz baskıcı tavırların, gerek baskıya uğrayanların, gerekse baskı yapanların özgürlüklerini nasıl kısıtladığı anlatılmakta, görünen ve görünmeyen esaretlerin tarihten günümüze nasıl bir seyir izlediği tartışılmaktadır. Bu çerçevede, ailede ve işyerlerinde kişi onuruna saygı, eşitlikçi tavır, eşitlikçi tavrın zıddı olan 'baskıcı/tahakküm edici' tavır, baskıcı tavrın ortaya çıkma şekilleri, zararları, nedenleri ve baskıcı tavırdan kurtulma yolları ele alınacaktır.

Esaret, kölelik, tarih sayfalarında kalmamıştır, şu ya da bu kılığa bürünmüş halde günümüz dünyasında da ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık bir yüzyıl önce çocuk işçilerin günde on sekiz saat çalıştırılmaları veya günümüzde bazı firmaların mesai saatleri içinde kasiyerlerine, bazı anababaların ise sınavda çocuklarına tuvalete gitmesinler diye felçli hastaların bezlerinden bağlamalarını tavsiye etmeleri –gerçekleşme bile böyle bir şeyin telaffuz ediliyor olması dahi– adı açık-

ça konmamış bir tür köleleştirme, esaret altında tutma tarzı sayılabilir. Yine aile içinde eşlerin birbirlerine baskı uygulamaları, anababaların çocuklarını kendilerine bağımlı kılmaları, meslek seçiminde, eş seçiminde onlara karşı zorlayıcı tavır takınmaları, yasal açıdan köleleştirme sayılmaz ama bütün bunları psikolojik anlamda bir tür 'köleleştirme', kibarca 'bağımlı kılma' olarak adlandırabiliriz.

İster 'köleleştirme' ister 'bağımlı kılma' diyelim, adı her ne olursa olsun, ailelerdeki ve işyerlerindeki bu tür baskıcı tavırlar, yaşam alanlarımızı bir **esirler evi**'ne çevirmektedir. Elinizdeki kitapta, evlerimizi, işyerlerimizi esirler evine çevirmenin toplumsal ve psikolojik boyutları üzerinde durulacak, özellikle insanların birbirine yönelik baskıcı ve öfkeli tavırlarına ilişkin psikanalitik açıklamalara kitabın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir. Bu bağlamda, kadınların ve erkeklerin birbirlerine eşit kabul edilmelerinin gerekliliği ve bunun nasıl sağlanabileceği de dile getirilecektir.

Sonuçta, bir eşitler evini oluşturabilmek ve sürdürebilmek için bireylere ve topluma düşen görevler tartışılacaktır.

Bir ortamı esirler evine çevirmede, ortamdaki herkesin, karınca kararınca payı vardır ancak günümüz dünyasında erkeklerin baskılarının kadınların sergilediklerine oranla daha fazla olduğu düşüncesiyle, kitabın özellikle son bölümünde, erkeklerin baskıcı tavırları, analitik açıdan irdelendi. Bu irdeleme sırasında kendime ait bazı içgörülerimi de okuyucularımınla paylaşmaya çalıştım. Çatışmalarda kadınların, ortamların ve diğer öğelerin payı başka kitapların konusu olabilir.

Şu An Bir Esirler Evinde misiniz, Bir Eşitler Evinde mi?

Şu an bir esirler evinde mi yaşıyorsunuz, bir eşitler evinde mi? Aileniz, işyeriniz, ülkeniz, bir **esirler evi** de olabilir, bir **eşitler evi** de. Sizce sizinki hangisi?

Önce evinizi ele alalım. Evinizin kapısına aşağıdaki cümlelerden hangisini yazmak isterdiniz? Birini seçin:

1. İnsan, her şeyin ölçüsüdür ve evrenin merkezindedir.
2. Dikkat! İnsan insanın kurdudur!
3. Bu evde herkesin onuru birbirine eşittir.
4. Yasalar insanlar içindir.
5. Yasalar insanlar için değildir; insan, yasalar, töreler için yaşar.
6. Bu evde herkes birbirine eşittir; ancak erkekler daha fazla eşittir.

Eğer seçiminiz ilk dört cümle üzerinde olduysa eviniz bir eşitler evidir. Son iki cümle üzerinde durduysanız, esirler evidir.

Eski Yunan’da, insanın her şeyin ölçüsü olduğu düşüncesi vardı. İnsan heykelinin yaygınlığı, Zeus’un insanca zaafı, muhtemelen bu yüzdendi. İnsan vücudunun oranları, estetiğin temeli, mimarîde ölçünün birimi kabul edilirdi. Eski Yunan’da demokrasinin ortaya çıkmasının ve yaşamasının temel sebebi, insanı merkeze koyan söz konusu bakış tarzıydı.

Eğer evinizde insan temel ölçüt kabul ediliyorsa, eşitler evini oluşturmada ilk adımı atmış sayılırsınız. Çünkü insanın temel ölçüt kabul edilmesi halinde, eşitler evi için gereken saygı ve demokratik anlayış iklimi ortaya çıkacaktır.

Romalı düşünür, “İnsan insanın kurdudur,” derken, insanların kendi kendilerine veya birbirlerine zarar verdiklerini, zaman zaman bir kurt gibi kemirip birbirlerini tükettiklerini belirtmek istemiştir. Bu gerçeği kavradığımızda, evlerdeki, işyerlerindeki, ülkelerdeki çatışmaların zaaflarımızdan, öfkelerimizden kaynaklandığını fark ettiğimizde, yaşadığımız ortamlar eşitler evine dönüşecektir.

Bazen eşler birbirlerine, “İçimi tükettin, beynimi oydu,” derler. Bunu söylediklerinde, galiba birbirlerine, “Bir tahta kurdu gibisin,” demek istemekteler. Bazen bir tahta kurdu gibi, bazen de dağlardaki kurtlar misali birbirimize zarar verebileceğimizi bize hatırlatan böyle bir yazı, yaşantımızı daha kaliteli, daha eşitlikçi bir hale dönüştürecektir.

Evinizde herkesin onuru birbirine eşitse, birileri diğerlerini dövme veya onlara hakaret etme hakkını kendinde görmüyorsa, karıkoca birbirlerine eşitse, çocukların meslek veya eş seçimlerinde onlara baskı yapılmıyorsa eviniz bir eşitler evidir.

Ailenizde veya mensup olduğunuz toplumda, yasaların insanların huzuru için oluşturulduğu düşüncesi hâkimse, bir eşitler evinde yaşıyorsunuz demektir. Mensup olduğunuz toplumda bunun aksi bir düşünce varsa, gelenekler, tö-

reler bireyin üzerinde ise, törelere aykırı davranan kızınız, toplum içinde başınız eğik dolaşmanıza yol açtı diye onu öldürme hakkına sahipseniz (yani sizin başınızın eğilmesi, kızınızın hayatından daha önemli ise), siz, gerektiğinde kölesini öldürebilen bir efendisiniz demektir. Bu yüzden siz, esir değil, efendi olabilirsiniz. Ancak sonuçta siz de bir esirler evinin içinde yaşıyorsunuz demektir.

Eğer Orwell'in *Hayvanlar Çiftliği*'nin kapısına yazılan yazının bir benzeri sizin evin kapısında da görünmez harflerle yazılmışsa, yani evdeki herkes birbirine eşit görünürken, aslında evin beyi kendini, davranışlarından sual olunmaz bir reis olarak algılıyorsa, eviniz aslında bir esirler evidir.

Aileleri, işyerlerini esirler evinden eşitler evine çevirmede, yasal düzenlemelerin etkisi olabilir ancak kafaları düzenlemeden yasaları düzenlemek, genelde yeterli olmaz. Eğer istersek değişebiliriz, yaşam alanlarımızı eşitler evine çevirebiliriz. Ancak öncelikle istemek gerekir. (Psikologlar, psikolojik danışmanlar, kendilerine başvuran kişilerin gönüllü olmasını bir önkoşul olarak kabul ederler.)

Esirler Evi

Elinizdeki kitap kapsamında, insanların birbirlerine baskı uyguladıkları, birbirlerinin özgürlüklerini kısıtladıkları ortamlara **esirler evi** adı verilecektir. Bu durumda bir ailenin yaşadığı eve esirler evi adını verebileceğimiz gibi, bir işyerine veya tüm bir ülkeye de esirler evi diyebiliriz. Belki de globalleşmekte olan dünyamızda, yakın bir gelecekte bütün dünya bir esirler evi olacaktır. Geçmişte de dünya bir esirler eviydi; özgür olduklarını zanneden insanlar, şu ya da bu şekilde, yakınlarındaki veya uzaklardaki birileri tarafından yönlendirildiler, yönetildiler. Aşağıda bu konuyu irdelleyeceğiz.

Esir/köle kime denir? Bir güçlü karşısında sahip olduğu insanca hakların tümünü veya bir kısmını kaybetmiş kişiye **esir** veya **köle** denir. Genellikle bu iki kavram birbirinin yerine kullanılırsa da aralarında temel bir farklılık var, şöyle:

Geçmişten günümüze, bir savaşta silahını kaybederek teslim olmuş askere ‘esir’ adı verilir. Günümüzde esirlerin, uluslararası antlaşmalarla korunmuş birtakım hakları vardır. Esir edenler bu haklara bazen saygı gösterir, bazen göstermezler. Tarihe baktığımızda, esir alınanların bir kısmının bir süre

sonra serbest bırakıldığını, bir kısmının ise ömür boyu tüm haklarından mahrum edilerek köleleştirildiğini görürüz.

Esir edildikten sonra köleleştirilenler dışında, ortada bir savaş yokken bir grup güçlü insan tarafından köleleştirilen kişiler de vardır. Bir dönemde Akdeniz’de savaşta yenilen denizciler hayat boyu kürek çekmek üzere forsa haline getirildi. Bu, esirin köleleştirilmesidir. Yine bir zamanlar Afrikalıların köle tüccarları tarafından pamuk tarlalarında çalıştırılmak üzere doğal yaşamlarından koparılıp Amerika’ya götürülmeleri ise esir etmeden köleleştirmedir.

Esir ile köle arasındaki bu temel farka rağmen günlük yaşamda çoğunlukla bu iki kavramı birbirinin yerine kullanıyoruz. Bu durumda insanların birbirlerine, şu ya da bu şekilde baskı uyguladıkları yaşam alanlarına ‘esirler evi’ de diyebiliriz, ‘köleler evi’ de. Aslında köleler evi demek teknik açıdan daha uygun görünüyor; ancak esirler evi ifadesinin de günlük kullanıma uygun düşeceğini düşünüyorum.

Baskıcı ortamları esirler evi olarak adlandırmamızın bir nedeni, konunun tarihsel geçmişine gönderme yapma isteğidir. Bir diğer nedeni ise, halen işyerlerinde âmirlerinin baskıcı tavrından bunalan elemanların, kendilerini yarı şaka yarı ciddi esaret altındaymış gibi algılamaları, muhtemelen bu yüzden de içlerinde esir veya köle bulunan cümleler kurmalarıdır.

İşyerlerinde Esaret

İşyerlerinde insanlar zaman zaman, özellikle iş koşullarına öfkelendiklerinde duygularını esarete, köleliğe gönderme yapan cümlelerle ifade ederler. Örneğin iş ortamlarında şu tür cümleleri sıklıkla duyabilirsiniz:

“Yahu biz esir miyiz, bu adam bizi böyle köle gibi çalıştırıyor.”

“Valla abi köle gibi boğaz tokluğuna çalıştırıyorlar bizi.”

“Oğlum şu kurumda beş kuruşluk değerimiz yok, ölsek dönüp bakmazlar.”

İşyerlerinde telaffuz edilen bu tür cümleler, tamamen doğru olmasa bile bir gerçeklik payı taşımaktadır. En azından bazı çalışanlar köle yerine konuldukları duygusunu yaşamaktadır. Bazıları, duygudan da öte gerçekten köle, en azından yarı köle sayılabilir.

Bir tersanede, kurtarma botunun ilk denemesinde, bota ağır çuval yerine insan koyup denize atarsanız ve bunlar ölürse, bu işyerindeki diğer çalışanlar kalkıp, “Bizi köle yerine kullanıyorlar!” derse yanlış mıdır? Ya da asgari ücret alan bir çalışan, yol parasını ve öğle yemeğini de bu ücretten karşıladıktan sonra elinde kalan paraya bakıp yukarıdaki cümleleri söylese haksız mıdır? Aslında böyle bir çalışanın yukarıdaki cümlelerden ikincisini söylemesi bile bir lükstür, çünkü ortada ciddi bir boğaz tokluğu bile yoktur. Geçmişin izlerini taşıyan bu tür cümleler galiba bize, geçmişten günümüze dünyanın bir esirler evi olduğunu gösteriyor.

Filozofun Tahmini, Hocanın Eşeği

Yukarıda, kurtarma botuna deneme amacıyla yerleştirilen işçilerin uğradığı felaketten söz ettik. Bu acı olay bize, günümüz köleleri ile eski zaman köleleri arasındaki benzerliği anımsatıyor.

Eski Yunan’da kölelik güçlü ve kanıksanmış bir kurumdur. Bu arada Aisopos gibi, Epiktetus gibi bazı ünlü bilgeler, düşünürler vardı. Rivayete göre bir sahip, ayak bileğinde kullanılmak üzere bir işkence âleti yapmış ve bu âleti, ileride filozof olarak ünlenecek olan kölesinin (Epiktetus) ayağında denemeye başlamış. Manivelayı бүтүкçe âlet kölenin kemiğini sıkıştırıyor-

muş. Bir ara köle efendisine, "Biraz daha bükersen kemik kırılacak," demiş, sahibi ise "Deneyelim," deyip biraz daha bükmüş âleti ve kemik kırılmış. Bunun üzerine köle, "Ben sana söylemiştim," demiş.

Bu hikâyeye neyi anlatıyor? Herhalde kölelik kurumu karşısında özgürlüğün, adaletin aczini, sahip/efendi karşısında kölenin güçsüzlüğünü... Bu hikâyede sahip, icadını bir biliminsanı titizliğiyle denemiştir. Ancak deneme malzemesi olarak kullandığı şey bir insandır. Günümüzde denek hayvanlarına acı çektirilmesi de bizi üzüyor; köle statülü bir insanın veya tersanede işçi statülü bir insanın deneme malzemesi olarak kullanılması da aynı şekilde ahlak dışıdır; belki işlevseldir (sahipleri masraftan kurtarır) ama ahlak dışıdır.

Filozof olan kölenin ve tersanedeki işçilerin deneme malzemesi olarak kullanılmaları bana Nasrettin Hoca'nın fıkrasını hatırlatıyor. Hoca deneme amacıyla eşeğine verdiği yemi günbegün azaltmış, sonunda birkaç gün hiç yem vermemiş ve eşek ölmüş. Bu olaya ilişkin hocanın yorumu, "Tüh, tam yem yemeden yaşamayı öğretmiştim ama ömrü vefa etmedi," şeklinde olmuş. Tâbi olanlar, bir sahibe bağımlı olanlar, köleler, sonuçta acı çekerler, sahipler ise kendi davranışlarını rasyonalize ederler. Örneğin tarihte köle sahipleri, "Ben bakmasam bunlar hayatta kalamaz, kölelik bunlar için bir şans," demiştir, sömürge sahipleri, "Biz bunlara medeniyet getirdik," diye kendilerini savunmuşlardır. Nice anababa ise "Ben onun adına kararlar vermesem hata yapar," diye çocukları, gençleri güdümlü kılmışlardır. Bütün bu düşünce şekilleri hocanın rasyonalizasyonu hatırlatıyor. Belki hepsine, "Siz gölge etmeyin, başka ihsan istemez," demek gerekli.

Ailede Esaret

Burada, aile içindeki esaret atmosferini dile getiren birkaç söyleme yer vereceğiz:

İşyerlerindeki çalışanlara benzer duygularla evlerimizde annelerimiz ve babalarımız da zaman zaman, adını açıkça koymasalar da köle yerine konulduklarını, sömürüldüklerini ifade ederler. Örneğin evlerimizde şu tür cümleleri sık duyarız:

“Şu evde bugüne kadar bir tek isteğim olmadı.”

(Ben köleyim, sahibim ihtiyaçlarımı dikkate almıyor.)

“Bunca yıl yemedim yedirdim giymedim giydirdim.”

(Ben bir gönüllü köleyim.)

“Bunca yıl size saçımı süpürge ettim.”

(Köleniz oldum.)

“Bana bir gün göstermedin.”

(Ne biçim sahipsin, benimle ilgilenmiyorsun.)

“Allah canımı alsın da kurtulayım.”

(Ben aciz bir köleyim; ancak ölürsem yaşantımda bir şeyler değişir.)

Yukarıda tırnak içinde belirtilen cümlelerden birincisini, bazen kadınlar bazen de erkekler söyler. Aslında bir evde eşlerden birinin hiçbir isteğinin yapılmıyor, sürekli diğer eşin isteklerinin yapılıyor olması, çok küçük bir olasılıktır. Ancak insanlar böyle hissediyor olabilir. Böyle hissetmelerine yol açabilecek durumlar da ne yazık ki zaman zaman ortaya çıkar. Örneğin kimi evde bütün gayrimenkullerin tapusu erkeğin üzerine çıkarılır. Bu durumda kadınların arada bir bu cümleyi söylemeleri kaçınılmazdır.

Yukarıdaki cümlelerden ikincisini daha çok babalar, son üçünü ise anneler söyler.

Söyleyen ister kadın olsun, ister erkek, bu tür cümlelerin kullanıldığı aile ortamlarının, üyelerinde bağımlılık, esaret,

bir tür çağdaş kölelik üretmeye uygun olduğunu düşünebiliriz. Örneğin, “Bana bir gün göstermedin,” ifadesi, bağımlı ve eşitsiz karıkoca ilişkisinin göstergesidir. Bu cümleyi daha çok kadınlar eşlerine söyler.

Erkekler ise bu tür ifadeler kullanmaz. Çünkü genel hava, erkeğin patron olduğu, gücü elinde bulundurduğu, kadını yönettiği şeklindedir.

Erkek karısına, “Bana bir gün göstermedin,” demez, zaten kadının ona yani kocasına gün göstermeye gücü yoktur; erkek isterse, becerirse karısına gün gösterir. Sonuçta kadın tâbi, bağımlı olandır, erkeğinden iyi bir yaşam talep edendir. Herhalde bir zamanlar köleler de sahiplerinden iyi bir yaşam talep ediyordu ve bazı sahipler kölelerine iyi bir yaşam veriyor, bazıları ise vermiyordu.

Geleneksel kültürümüzde anneleri kızlar için, “Kızım, Allah evinden iyi ev, babandan iyi koca versin,” diye dua ederler. Bunun tersi yoktur yani anababalar oğullarına, “Oğlum, Allah evinden iyi ev, anandan iyi kadın versin,” demez. Evi iyileştirecek kişi erkektir, iyi huylu olsun, karısına çekirtmesin diye gözüne bakılan kişi erkektir. Sonuçta kocasının eşref saatine denk düşen bir evlilik sürdürebilsin, kocası tarafından ezilmesin diye kadın için dua edilir; erkek için telaşlanmaya gerek yoktur. Çünkü erkek yumruğunu indiren efendidir.

Herhalde eski çağlarda da köleler satılmak için pazara götürülürken kaygılanır, iyi bir efendiye satılsınlar diye dua ederlerdi. Köle satın almaya giden efendilerin kaygılanmış olması ise küçük ihtimaldi. Eğer köle kötü çıkarsa, döverek iyi hale getirirlerdi, daha olmadı satıp yenisini alırlardı.

Kısacası, ister geçmişte ister gelecekte olsun esirler evinde, zayıf konumda olan kaygılanır, kendisine iyi davranacak bir efendi veya eş diler.

Bazı evlerin esirler evi olup olmadığını anlamak için yu-

karıda yaptığımız gibi dolaylı deliller aramaya gerek yoktur. Karısını, çocuklarını döven, çocuklarını okutmadan zorla çalıştıran ve kazançlarını ellerinden alan, genç yaştaki kızını yüksek para karşılığında yaşlı erkeklerle evlendirmek isteyen erkeklerin yaşadığı yer, sonuçta birer esirler evidir.

İbsen'in Nora'sı, Köksal'ın Güzin'i

İbsen'in *Nora* adlı tiyatro eserinde, Nora, evlenmeden önce babasının, evlendikten sonra da kocasının söz dinleyen küçük bebeğidir.

Âdeta, hayatı boyunca bir bebek evinde yaşamış olan Nora, yetişkin bir hanım gibi davranmak istediğinde, kocasının baskısıyla karşılaşır. Evi, bebek evinden esirler evine dönüşür.

Ülker Köksal'ın, *Nora*'dan tam yüz sené sonra yazdığı *Ademin Kaburga Kemiği* adlı oyunundaki Güzin karakteri de, *Nora*'ya benzer şekilde, bence bir esirler evinde yaşamaktadır. (Bu oyunlardaki insan ilişkilerine ilişkin ayrıntılı analiz, *Empati* adlı kitabımda bulunmaktadır.)

Günümüz Dünyasında Esaret/Kölelik

Eskiden açık seçik görülen tek tip köle vardı, bugün açıkça görünmeyen, türleri artmış, üzerleri tüllerle örtülü birçok kölelik kurumu var dünyamızda. Gazetelere yalnızca, “Bir grup kaçak/göçmen işçi yakalandı!” diye yansıyan haberlerin gerçek yüzü nedir?

Ülkelerinde çalışma, para kazanma olanağı bulamayan nice yoksul insan, kendilerine iş bulmayı vaat eden birinin peşine takılıp ufacak teknelere doluşarak denize açılmaktadır. Bu

gönüllü köleler (tarihte de çaresizlikten gönüllü köle olanlar vardı), ölmeden uzak ülkelere ulaşabilirlerse çoğunlukla pasaportlarını çağdaş köle tüccarlarına kaptırdıktan sonra boğaz tokluğuna çalışmaktadır. Birkaç yüzyıl önce insanların üst üste istiflendikleri köle dolu gemiler Afrika'dan Yeni Dünya'ya doğru yola çıkardı. Günümüzün, kapasitesinin üstünde insan bindirilen kaçak işçi tekneleri, eskinin köle gemilerinin çağdaş versiyonu olsa gerek. Dünyada köle ticareti bitmemiştir.

Bazen de gazetelerde beyaz kadın ticareti yapanları okuruz. Bu da aslında bir tür çağdaş köle ticaretidir. Ancak biz bütün bunları, münferit, fantezi haber olarak algılarız. Herhalde geçen yüzyıllarda binlerce köle balık istifi gibi istiflenmiş bir halde Atlas Okyanusu'nu aşarken ve bunların önemli bir kısmı yolda ölürken hali vakti yerinde insanlar da bu durumu küçük bir ayrıntı olarak algılamıştı.

Günümüzde bazı ülkelerde, kaçırılan veya anababaları tarafından küçük bir para karşılığında patronlara verilen çocuklar, ucuz iş gücü olarak, halı üretimi gibi küçük parmaklar gerektiren işlerde, sağlığa son derece aykırı ortamlarda boğaz tokluğuna, günde on altı saat civarında, gerçek bir köle gibi dayakla çalıştırılmaktadır. Bunların anababalarının, bir zamanlar çocuklarını pazarda satan fakir Romalı anababalarından bir farkı yoktur.

Bugün dünyada çocuk köleliğine/işçiliğine savaş açan pek çok uluslararası örgüt var. Bu örgütlerin ortak kanısı, günümüzdeki çocuk işçiliğinin, tarihteki köleliğin çağdaş biçimi olduğu yolundadır.^(*) Çocukların ağır koşullarda, yoğun şekilde çalıştırılmalarını, bir ihmal ve istismar olarak da adlandırabiliriz, bir çağdaş kölelik sistemi olarak da. Galiba ikisi aynı şey.

(*) Kuklin, S., *İqbal Masih ve Çocuk Köleliğine Karşı Savaşanlar*, 1998.

Çocuk Köleliğine Karşı Bir Öneri

Çocuk işçilerin çağdaş köleler haline getirilip istismar edilmeleri konusunda ileri ülkeler galiba ikilem içindeler. Bir yandan onların küçük elleriyle ürettikleri ucuza gelen ürünleri kullanırlar, bunu yaparken bu ucuz ürünlerin nasıl üretildiğini bilmiyormuş gibi davranırlar (belki kimileri gerçekten bunu bilmiyordur), bir yandan da güzel dernekler kurup çocuk köleler çalıştıran ülkeleri samimiyetle protesto ederler. Bir yandan gemilerini Hindistan'a götürüp oradaki gemi söküm tersanelerinde söktürürler, bir yandan da o tersanelerde, sıfır güvenlik koşulları altında, sigortasız ve çok ucuza, başlarında bir kask bile olmadan çalışan işçilerin dramına yayınlarında yer verip, gerçekten üzülmeler. İnsanevladı ilginç bir varlıktır.

İleri ülkelerin bu ikilemini aynen biz de sergiliyoruz. Ne ölçüde ileriyiz tartışılır ancak bir şeyleri ucuza aldığımızda seviniyoruz ama bunları istismar edilmiş çocukların yaptıklarını öğrendiğimizde bu sefer samimiyetle üzülmüyoruz veya Tuzla'daki tersanelerde iş güvenliği eksik diye okuduğumuzda canımız sıkılıyor ama Hindistan'daki tersanelerdeki benzeri eksiklik bizi rahatsız etmiyor, "Hindistan çok uzakta, biz ait değildir"i yaşıyoruz. Oysa dünya hepimize aittir, cümle insan cümlemizi ilgilendirir.

İlk kez Doğan Cüceloğlu'dan duymuştum, bunu dünyada telaffuz eden başkaları da var; bizler (bize yarın sizler de katılırsınız), en azından bazı kritik ürünlerin kenarına yapıştırılmış bir açıklama istiyoruz. Şöyle yazsın: "Bu malın üretiminde, çocuk işçi çalıştırılmamıştır.", "...yaşın üzerinde işçi çalıştırılmıştır.", "Sigortasız işçi çalıştırılmamıştır." gibi. Bu, şimdilik bir

hayal belki ancak dünyada bugüne kadar kötü hayaller de kuruldu, iyi hayaller de. İstersek neden olmasın?

“Efendim” Sözcüğü Ne Demeye Geliyor?

Dünyamız geçmişten günümüze büyük bir esirler evi mi? Galiba öyle.

Dil, önemlidir. Bize hem günümüzdeki yaşam biçimimiz hakkında bilgi verir, hem de bir arkeolojik eser gibi geçmişte olup biteni hatırlatır. Bugün dilimizde kullandığımız bazı kelimeler, geçmiş dönemdeki hukuksal köleliğin izlerini taşımaktadır ve bize dünyamızın geçmişten günümüze bir esirler evi olduğunu hatırlatmaktadır.

Bugün yaygın olarak **efendim** sözcüğünü kullanıyoruz. Bu kelime görünürde basit bir hitap şekli olabilir ancak galiba aynı zamanda efendilerin köle sahibi oldukları dönemlerin bir kalıntısıdır. Bir zamanlar köle-efendi ilişkisi vardı; günümüzde görünürde köleler yok ama kendisine efendi diye hitap edilen pek çok insan var; artık cümleten efendi olduk. (Öyle sanıyoruz, ne güzel!) Bazı ülkelerin insanları, yakın bir geçmişe kadar Batılı ülkelerce köle olarak kullanılmıştı. Bu insanlar günümüzde, bizim ‘efendim’ dememiz gibi, kibarlık olsun diye karşısındaki kişiye, özellikle Batılılara “sahip” diye hitap ediyor. Sahip ve efendi sözcükleri, geçmiş yüzyıllardan günümüze miras kalmıştır, bize bir zamanlar sahiplerin/efendilerin ve kölelerin bulunduğunu hatırlatır.

Ağa sıfatı da öyle; *İnce Memed* romanında anlatıldığı gibi bir zamanlar gerçekten köylüyü, marabayı köle yerine koyan, astığı astık kestiği kestik ağalar vardı. Günümüzde birilerine lafın gelişi ‘ağa’ diyoruz; bu da eskiyi hatırlatan bir söylem.

Eskiden bizde erkekler, eşlerini statüsü kendinden bü-

yük birine tanıştırtırken “Eşim” veya “Karım” demezlerdi, “Efendim, cariyeniz,” derlerdi. Büyük olan ise “Efendim es-tagfurullah,” derdi. Bu tür diyaloglar, cariyelerin alınıp satıldıkları köle-efendi ortamlarının ürünü değil mi?

Bizimkine benzer şekilde bazı Batı ülkelerinde insanlar birbirlerine “Sör (*sir*)” benzeri sözlerle hitap eder. Hitap edilen kişi nadiren gerçek sör olabilir ancak çoğunluğu gerçek sör değil. Fakat ne yazık ki daha birkaç yüzyıl önce gerçek sörler, aciz halk kitleleri üzerinde **ilk gece hakkı**^(*)na sahipti. İlk gece hakkı, güçsüz, bir çeşit köle olan kitlelerin, güçlü asiller karşısında bir ‘hiç’ olduklarının göstergesidir. (Pazardan parayla satın alınan köle kadınlar üzerinde de efendilerin ilk gece hakkı vardı, daha da ötesi bu köleler evli olsun olmasın, efendilerin **her gece hakkı** vardı.)

İlk gece hakkı zorbalığı, giderek hafifletilmiş bir şekle dönüştü, gelinlerin önlerini kesen gençler (bunlar ilk zamanlarda silahlı ve güçlüydü), damatlardan haraç almaya başladı. Günümüzde gelin arabasının önünün kesilip bahşiş istenmesi de, güçlülerin zayıfları ezdikleri eski dönemlerin bir kalmıstır.

Bir zamanlar Rusya’da toprağa bağlı kölelik sistemi vardı. Mujik adı verilen Rus köylüsü köle (serf) statüsündeydi. Toprağın sahibi olan asiller, kölelerini (serflerini) istedikleri gibi çalıştırma, cezalandırma, kırbaçlatma hakkına sahipti.

Bir toprak sahibi tarafından satıldığında, o toprağa bağlı köleler de toprakla birlikte satılırdı. Topraklarını bırakıp istedikleri bir yere taşınma, seyahat etme hakları yoktu. Rusya’da

(*) Bir zamanlar feodal toplumların liderleri, bu arada Avrupa’daki derebeyler, yönetimleri altındaki kişiler birbirleriyle evlendiklerinde gelinle ilk gece yatma hakkına sahipti. Buna, **ilk gece hakkı** (*prima nectura*) adı verilirdi. Zamanla parası olan damatlar derebeyine para ödeyerek eşleriyle ilk gece kendileri yatabildi, parası olmayanlar ise eşini vermek zorundaydı.

serflik, yani köylünün köle statüsü, 1861’de I. Alexander tarafından kaldırıldı, Rus köylüsü özgürlüğüne kavuştu.

Sonra Bolşevik ihtilali oldu, Rusya’ya komünizm geldi. Görünürde çok şey değişti ama galiba insanlar, işçiler, bir zamanların toprağa bağımlı kölelerinden daha özgür olamadılar. Örneğin iş değiştirme, şehir değiştirme özgürlükleri yine kısıtlıydı ve galiba ülke içinde seyahat özgürlüğünü kısıtlayan bir tür vize uygulaması vardı, isteyen özgürce bir başka şehre gidemiyordu. Komünizmle birlikte ülkede artık ‘yoldaşlar’ vardı ancak yoldaşlar ülkenin ‘yol’larını özgürce kullanamıyorlardı.

Basından öğrendiğimize göre Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, piyasadaki haritaların gerçeği yansıtmadığı anlaşılmış. Bu durumun nedeni, insanların kendi başlarına seyahat etmelerini engellemek için haritaların kasıtlı olarak çarpıtılmasıymış. Bu iddia eğer doğruysa, haritaların çarpıtılması yoluyla büyük coğrafyaların esirler evine çevrilmeye çalışıldığını düşünebilirsiniz.

Çarpıtılmış haritalar, özgürlüklerin kısıtlanması, sadece Sovyetlere özgü değil, genelde insana özgü, insanevladına özgü ne yazık ki.

“Sen Olmadan Yapamıyorum”:

Kölesizlik Sendromu

Esirler evinde, bazıları daha güçlü, despot görünebilir ama temelde yöneten ile yönetilen arasında karşılıklı bağımlılık bulunduğu için aslında esirler evinin tüm sakinleri birbirine bağımlıdır, bu durum her iki tarafın da zayıf olduğu anlamına gelir.

Karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan bu zayıflığa, ‘Kölesizlik sendromu’ demek istiyorum. Köle efendisine bağımlıdır ama aynı anda efendi de köleye bağımlıdır. Bu yüzden kö-

lesiz kalan efendiler sıkıntıya düşer. (İmparatorlar asıp keserler ama askerleri olmadan bir hiçtirler.)

Eski Çin’de asiller arasında tırnak uzatmak (en az on santim) moda olmuş bir dönem. Tırnak uzatmanın anlamı, çevreye, ‘Ben iş yapmıyorum,’ mesajını vermekmiş. Tırnak uzatan bir asil, iş yapmıyor olabilir ancak işlerini yapacak adamları olmadığına da aç kalır.

Bertolucci’nin *Son İmparator* adlı filminde, bütün adamlarını kaybedip sıradan bir vatandaşa dönüşen imparatorun, sadece kendi elleriyle bahçıvanlık yaparak hayatta kalmayı becerdiği anlatılır.

İşyerini esirler evi haline çevirmiş bir âmir kendini herkesten güçlü hissedebilir, elemanlarına kötü sicil vermeyi, onları işten atmayı kendine hak görebilir. Ancak bu âmir de o elemanlar olmasa işlerini yürütemez. Eşlerine baskı uygulayan, onları sürekli eleştiren erkeklerin, eşleri hastalanıp yatağa düştüğünde sudan çıkmış balığa döndükleri, sıklıkla tekrarlanan bir mizah konusudur.

Bir esirler evinde, birbirlerine bağımlı olan asimetric güçlerin sembiyotik yaşamı söz konusudur. İnsanlar işyerlerinde ve evlerinde, aslında birbirlerine muhtaç olduklarını, birbirlerine üstünlük taslamak yerine, birbirlerini tamamlamaları, işbirliği içinde ekip olmaları gerektiğini kavrasalar, yaşam daha kolay, işler daha akıcı olurdu.

Şuna benzer bir olaya ailenizde veya yakın çevrenizde şahit oldunuz mu? Bir evde elli-altmış yaşlarında bir karıkoca var, çocukları evlenmişler veya uzaklarda yaşıyorlar, bu çift evlerinde yalnız. Kadın, muhtemelen hayatında ilk kez komşu bir şehre tek başına gidecek, diyelim ki bir akraba düğününe katılacak. İş olduğu için kocası gidemiyor, evde yalnız kalacak.

Genellikle bu üç günlük yalnızlık erkekleri korkutur. Çünkü nice erkek, neredeyse doğduğundan beri evinde yalnız kal-

mamıştır; annesi onu yalnız bırakmamıştır, eşi yalnız bırakmamıştır.

Bu erkek, askerliğini komando olarak yapmış, dağlarda tek başına yaşamayı becermiş olabilir ancak kendi evinde üç gün boyunca tehlike altındadır. Eşi buzdolabını, zeytinyağlılarla, sigara börekleriyle tıka basa doldurmuştur ama buna rağmen yine de aç kalabilir.

Üç günde ev tanınmaz hale gelecektir. Babalar genelde yaptıklarını toplamazlar. Bu davranışlarını da, “Akşam yine dağılacak, sabah toplamanın ne gereği var?” diye savunurlar. (Bu açıklama, aslında her zaman bana da mantıklı gelmiştir.) Babalar çoraplarını ortalığa atıverir, pijamalarını halının üzerinde bırakır; salon dağılır, mutfak, eğer mevsim yazsa suya tutulmamış kirli tabaklar yüzünden kokar.

Üç günün sonunda evin hanımı eve döner, evin perişan haline yüreği dayanmaz. Kocasını bu arada, “Bir daha gitme hanım, ben perişan oldum,” der. Kadıncağız ise bir eve bakar, bir kocasına bakar ve esirler evinde çok söylenen o ünlü cümleyi söyler: “Ben olmadan yapamıyor, iyisi mi bir daha gitmeyeyim.”

Bu ev bir esirler evidir, erkek kölesizlik sendromu sergilemektedir, kadın ise arada bir eline geçen küçük seyahatleri gerçekleştirme özgürlüğünden olmuştur.

Bu olayda erkek, eve dönen karısının karşısında, görünürde bir arslan gibi kükremektedir, ama aslında âdeta annesine, “N’olur bir daha beni bırakıp gitme anne!” diyen bir çocuk gibidir, karısına bağımlıdır. Kadın da kocasına bağımlıdır, sürekli evin işlerini yapmak, onunla ilgilenmek zorundadır.

Bazı işyerlerinde elemanlarına sorumluluk, inisiyatif vermeyen müdürler vardır. Bu müdürler birkaç günlüğüne izne çıksalar, geride kalan elemanlar ortaya çıkan sorunları çözemez, sorumluluk almak istemez, dört gözle müdürün dö-

nüşünü bekler. Müdür döndüğünde ise ona doğrudan ya da dolaylı, ‘Nerede kaldınız, siz olmadan perişan oluyoruz,’ mesajını verirler. Bu durumda müdür örtmeye çalıştığı bir gururla, “Ben olmadan yapamıyorlar,” der, en azından aklından geçirir. Esirler evini betimleyen bu cümle, birbirine bağımlı sembiyotik bir yaşam sürdüren insanlara özgüdür.

Kölesizlik sendromunun yaygın bir şekli de ‘bağımlı ve çekışmeci’ bir iletişim tarzı kurmaktır. Bazı karıkoçalar, nişanlılar veya sevgililer sürekli kavga ederler, huzurlu geçen birkaç saatleri bile yoktur ama birbirlerinden de ayrılamazlar. Sürekli birliktedirler, sürekli kavga ederler. Kavga konuları, yaygın ifadeyle incir çekirdeğini doldurmayacak şeylerdir. Kimi çiftler ise ayrılır ayrılır barışır, ayrılır ayrılır barışır; ilişkileri patolojik bir hal alır. Bazı komşuluklar ve iş arkadaşlıkları da benzeri özelliğı taşır.

Bu tür evliliklerde, arkadaşlıklarda, kimin baskı yaptığı, kimin baskıya uğradığı açık değildir. Köle ve efendi rolleri taraflar arasında sürekli değişir, herkesin herkese ihtiyacı vardır. Burada da bir kölesizlik sendromu görülür. Bu tür ilişkileri betimleyen söz, olsa olsa, “Sensiz de yapamıyorum, seninle de yapamıyorum,” şeklindeki ifadedir. Buna güzel bir örnek:

Brecht’in Yaşlı Çifti

Brecht’in *Kafkas Tebeşir Dairesi* adlı tiyatro oyununda her ikisi de seksen yaşında olan, altmış yıldır evli bir çift boşanmak için mahkemeye başvurur.

Hâkim niçin boşanmak istediklerini sorar, kadın, “Ondan hoşlanmıyorum,” der.

Hâkim ne zamandan beri hoşlanmadığını sorduğunda, kadın, “Tâ başından beri,” diye cevaplar.

Komik ve acıklı ve galiba sık rastlanan bir şey.

Hoşlanmadıkları işleri, hoşlanmadıkları evlilikleri yıllarca sürdüren, bağımlı ve çekişmeci iletişim tarzlarıyla yaşamlarını âdeta sürekli patinaj yapar hale getiren nice insan var. Esirler evinin bu tipik yaşam şekli, değiştirilemez bir şey değildir; değiştirilebilir, geliştirilebilir. İlerleyen bölümlerde göreceğiz.

Esirler Evinden Eşitler Evine

Bir aileyi, bir işyerini, bir ülkeyi ve sonuçta bütün dünyayı baskının, sömürünün hâkim olduğu bir **esirler evinden**, dostluğun, iletişimin, empatinin, emeğe ve kişi onuruna saygının hâkim olduğu bir **eşitler evine** çevirebiliriz. Her şeyde olduğu gibi bu konuda da sosyolojik, ekonomik, antropolojik, siyasal boyutlar bulunabilir. Ancak biz olaya psikolojik açıdan bakmak istediğimizde özetle şunu söyleyebiliriz:

Esirler evinden eşitler evine doğru yola çıkmak istediğimizde, ilk önce ortada bir sorun olduğunu fark etmemiz gerekiyor. Evlerimizde, işyerlerimizde, dünyamızda olup bitenleri kanıksayan kişilerin, değişimleri, eşitler evine yönelmeleri mümkün değildir.

Esirler evinde yaşadıklarının farkında olmayan ve dolayısıyla bu durumu kanıksayan kişilerden şu tür cümleler duyabilirsiniz:

“Canım koca değil mi, sever de döver de!”

“Kadın erkeğin elinin kiridir!”

“Kızını dövmeyen dizini döver!”

“Tabii ki baba kızını kendi istediği adama verecek!”

“Gelin kısmının dili kısa olmalı!”

“Ananın vurduğu yerde gül biter!”

“Erkek adam içer!”

“Müdür dediğin bağıır!”

“Efendim, işi resmiyete dökmenin ne âlemi vardı; çağır odana, çak iki tane, mesele hallolur!”

“Efendim, bendeniz emekli öğretmenim. Geçen gün *kel-li felli* bir adam sokakta ellerime sarıldı; tanıyamadım tabii. Ne dese beğenirsiniz, ‘Hocam ben 218 Hasan, çok yaramazdım, evire çevire döverdiniz, sayenizde adam oldum,’ dedi. Gözlerim doldu vallahi.”

“Efendim işçi milletini şımartmayacaksın. Bak Çin’e, ayda beş dolara çalıştırıyorlar maşallah! Bizim işçimizde iş disiplini yok. Bak Japonlara, adamlar tıkr tıkr valla. Bizimki, işi beğenmez, parayı beğenmez, patronu beğenmez. Kulağından tutup atacaksın bunları, bak nasıl akıllanıyorlar!”

“Azizim, öyle eğitimle filan olmaz, sallandıracaksın bunlardan iki tanesini Taksim’de, bak bir daha yapıyorlar mı?”

Yukarıda sıralanan cümlelerde dile gelen dünya görüşünün yanlış olduğunu, en azından artık eskidiğini kabul etmeden, evlerimizi, işyerlerimizi, dünyamızı esirler evi olmaktan kurtaramayız. Çevremizdeki esirler evlerinin temelleri bu tür düşünceler üzerine atılmıştır. Esirler evine omuz veren bu tür düşünceleri fark etmeden ve terk etmeden eşitler evini oluşturamayız.

Esirler evinden eşitler evine gidecek süreçte ilk adım, yukarıda sıralanan cümlelerin ve bunların benzerlerinin artık işlevsel olmadığını fark etmektir. Bu konudaki ikinci adım, eşitler evinin üzerine yerleşebileceği bir düşünce yapısını benimsemektir. Aşağıdaki bölümde sunulan bu yapıya geçmeden önce yukarıda sıralanan cümlelerle ilgili küçük bir açıklama daha yapmak istiyorum.

Yukarıdaki cümleler işlevsel değildir, hatta bencil ve tahrip edici bir yaşam atmosferi yaratmaya yol açacak niteliktedir. Cümlelerin bazısında kadınlar, bazısında memurlar, bazısında da işçiler ikinci sınıf insan, daha da doğrusu birer köle olarak algılanmaktadır. Özellikle ilki, mesnedi (temeli) olmayan şehir efsanesi gibi bir söylentidir ve bence emekli öğretmene aittir.

Öğrenciyken öğretmeninden çok dayak yediği için adam olmuş olan ve büyüdüğünde, bir zamanlar yediği dayaklardan ötürü öğretmenine şükran duyan öğrenciler olduğunu düşünmüyorum, en azından ben şimdiye kadar böyle biriyle karşılaşmadım. “Hocam sizden dayak yediğim için büyük adam oldum” diyen kelli felli adam hikâyelerinin, kimin tarafından söylendiği meçhul, neredeyse bir şehir efsanesi olabileceğini düşünüyorum. Yıllar sonra artık yaşlanmış olan öğretmenlerini görüp böyle söyleyenler varsa bile, bence bunlar gerçekten inandıkları için değil, kibarlıklarından böyle söylüyorlardır. Ben bugüne kadar dayakçı öğretmenleriyle gurur duyan öğrenciler görmedim. (Bu arada Ahmet Rasim de sanırım benim gibi düşünmüş olacak ki, *Falaka* adlı eserinde, falakacı mahalle mektebi hocalarının kendisi üzerinde hiçbir olumlu etkisi olmadığını belirtmiştir.)

Ben bir ticaret lisesinin orta kısmında okudum. Müdürümüz çok sertti, lisedeki ağabeylerimizi insafsızca döverdi, kaval kemiklerine tekme atardı, budaklı sopa kullanırdı, di-ziyle bazen hayalarına vurduğu bile olurdu. Bu müdür ortaokuldayken bir yıl dersimize girmişti, çok iyi bir öğreticiydi –‘öğretmendi’ demiyorum, öğreticiydi– karmaşık konuları inanılmaz şekilde anlaşılır hale getirirdi ve yanı sıra ortaokul öğrencilerine karşı yumuşaktı, müşfikti. Ancak liseli erkek öğrencilere aşırı sert davranırdı.

Yıllar sonra bu müdürün lisede öğrencisi olmuş ağabeylerime çeşitli illerde rastladım, hemen hepsine onu sevip sev-

mediklerini sordum, hiçbirini sevmiyordu. Bu soruyu sordum biri, pantolonunun paçasını yukarı çekip kaval kemığının üzerindeki eski yara izini gösterdi ve “Bak bu onun hatırasıdır, nesini seveyim,” dedi.

İyilik unutulmaz, gaddarlık da. Esirler evinin köleleri, aradan zaman geçse de bir zamanki efendilerini hayırla anmıyorlar anlaşılan.

Şimdi de bir eşitler evinin özelliklerinin neler olması gerektiğine bakalım.

Eşitler Evi

Eşitler evi nedir, bir eşitler evi ne tür bir görüntü sunar? Eşitler evinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kişilerin temel ihtiyaçları büyük ölçüde karşılanmaktadır. (Temel ihtiyaçlar, izleyen alt başlık altında açıklanmaktadır.)

2. Temel ihtiyaçları karşılanan kişiler, kontrol etme ihtiyaçlarını, çevrelerine baskı yapmadan giderebilirler.

3. Birbirlerine ekonomik ve duygusal yönden bağımlı değildirler, parayı ya da sevgiyi kısararak çevredekileri kontrol etmeye çalışmazlar.

4. Demokratik anlayış benimsemişlerdir; bağımlılık değil, bağıllık vardır.

5. Tüm insanların onurlarının eşit olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

6. Irk, cinsiyet farkı gibi birtakım önyargıları yoktur.

7. Bireylere ait –eşitler evine zarar verecek– şemaları yoktur.

8. Kişiler birbirlerinin düşüncelerini ve davranışlarını eleştirebilir ancak duygularına saygılıdır.

9. Kişilerin iletişim becerileri gelişmiştir, açık iletişim ve empatik anlayış vardır. Kişiler, öfke kontrolünde başarılıdır, diğerkâmlık vardır ancak bu aşırı fedakârlığa dönüşmez.

10. Kişilerin varoluş, uzlaşma ve gelişme becerileri gelişmiştir. Veri/bilgi toplama, bu verileri değerlendirerek fikir geliştirme özgürlük ve becerileri vardır.

11. Bir eşitler evinin mensupları, eşitler evinde yaşamayı bir yaşam tarzı olarak tercih eder.

Eşitler evini ortaya çıkaracak etmenlere geçmeden önce, yukarıdaki kavramlardan sıklıkla telaffuz etmediğimiz üç tanesini kısaca hatırlatmak istiyorum. Bunlar, ‘temel ihtiyaçlar’, ‘kontrol etme ihtiyacı’ ve ‘varoluş becerisidir’.

Maslow, insanların ihtiyaçlarının hiyerarşik bir şekilde sıralandığı görüşündedir. Maslow’a göre insanlar sırasıyla, fizyolojik ihtiyaçlarının giderilmesini, güvenlik içinde bulunmayı, bir gruba ait olmayı, saygı ve sevgi görmeyi, kendini değerli hissetmeyi ve nihayet kendini gerçekleştirmeyi talep eder.

Temel ihtiyaçları giderilen bireyin, mutlu, huzurlu, uyumlu olması ihtimali artar. Ancak bir açıdan bakınca, söz konusu temel ihtiyaçların giderilmesi, mutlu ve üretken bir yaşam için her zaman da yüzde yüz gerekli değildir. Bir Diyojen, bir Neyzen Tevfik ya da nice fakir ama başarılı sanatçı alt düzeydeki ihtiyaçları bile giderilemese, kendilerini gerçekleştirmiş görünen, üretken ve yaratıcı insanlardır. Ancak bu istisnalar var diye temel ihtiyaçları gidermenin çok da gerekli olmadığını ileri sürmek, insanların aç karnına mutlu ve başarılı olabileceklerini savunmak gerçekçi değildir. Görünen o ki, temel ihtiyaçların giderilmesi, eşitler evi için, kaliteli bir yaşam için, bir önkoşuldur.

Psikolojideki çeşitli görüşlere göre, yukarıda ifade edilen temel ihtiyaçların yanı sıra başka ihtiyaçlarımız da var-

dır. Bunlardan ikisi, tahmin etme ve kontrol etme ihtiyacıdır. Tahmin etmemiz ve kontrol etmemiz yoğun şekilde engellen-
diğinde ruh sağlığımız ciddi olarak tehlikeye girer.

Yarına kalabilmek, güçlü olabilmek için, olayları, nesnele-
ri, hayvanları, insanları kontrol etmek isteriz. Kontrol etme-
nin, sağlıklı ve sağlıksız, yasalara uygun olan ve olmayan yol-
ları vardır. Örneğin bir kişinin, fiziksel baskıyla ailesini, psi-
kolojik baskıyla işyerindeki elemanlarını kontrol etmeye ça-
lışması sağlıksız bir yoldur.

Varoluş becerisi, varoluşçu felsefenin ve psikolojinin
önemli, özellikle çağımızda sözü sıklıkla edilen konuların-
dandır. (Bu konuda *Varolmak, Gelişmek ve Uzlaşmak* adlı ki-
tabıma bakılabilir.)

Eşitler Evini Ortaya Çıkaracak Etmenler

Ailelerde, işyerlerinde, ülkelerde ve dünyada, yukarıda ta-
nımlanan bir eşitler evinin ortaya çıkabilmesi için neler ge-
reklidir? Eşitler evini ortaya çıkarak etmenleri (faktörleri) üç
ana grupta toplayabiliriz.

1. Ortamın ekonomik yapısı ve ihtiyaçları giderme düzeyi.
3. Ortamın kültürel yapısı, dili ve öğrenilen değerler.
4. Bireylerin düşünce yapısı.

Söz konusu bu üç etmen birbiriyle karşılıklı etkileşim
içindedir. Bir yaşam alanındaki üretim ilişkileri ve insanla-
rın ihtiyaçlarının giderilme şekli, o ortamdaki kültürel değ-
ler, zaman içinde gelenekleri ve görenekleri ve aynı zamanda
bireylerin düşünme yapısını, dünyayı algılama şeklini etkiler.
Fakat aynı zamanda bireylerin düşünme yapıları, onların ne-
yi, nasıl üreteceklerini, mallarını mülklerini satıp satmaya-
caklarını, toplumsal değerlerini ne ölçüde benimseyecekleri-
ni de etkiler. İnsanlar, içinde doğdukları kültürün yönlendir-

diği şekilde düşünür. Ancak kişisel tercihlerinden doğan düşünceleri de zaman içinde yavaş yavaş birikir ve yeni değerlerin, yeni geleneklerin ortaya çıkmasına yol açabilir.

Yukarıdaki üç temel faktör, aynı zamanda coğrafyadan ve insanların genetik yapılarından etkilenir, yanı sıra uzun vadede hem coğrafyayı hem de genetik yapıyı etkiler. Örneğin ağaca değer vermeyen bir düşünce yapınız varsa, zamanla ormanlarınızı kaybedersiniz, kuraklık gelir veya ticaret yolları üzerinde yaşıyorsanız, yemekten elbiseye, yaşam tarzınız uzak kültürlerden etkilenir.

Bir zamanlar Roma Hukuku'nda baba evin mutlak hâkimiydi, çocuklarını pazarda köle olarak satma yetkisi vardı. Bu tür yasal düzenlemelerin bulunduğu ülkelerde veya bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesinin yasal olduğu ortamlarda eşitler evinden söz etmek mümkün değildir. İki eşi olan bir erkek, eşlerine istediği kadar, "İkinizi eşit seviyorum, bir elmanın iki yarısı gibisiniz," desin, büyük bir ihtimalle bu kadınlar, yaşamlarının bir elma gibi ortadan ikiye bölünmüş olduğunu hissedeceklerdir.

Toplumlarda bulunan ve bireylerin paylaştığı bazı şablonların, üretim ilişkilerini, yaşam biçimini nasıl etkileyebileceği konusunda bir örnek vermek istiyorum:

***Tek Bir Cümle,
Cümleten Değişime Yol Açabilir***

Çocukluğumdan beri duyduğum, beni rahatsız eden bir cümle var. Şöyle der kimileri: "Sen çalışma, bırak paran çalışsın!"

Doğru ya da yanlış, bu inanış şeklinin, bir toplumun ekonomik yapısını ve giderek tüm yaşam tarzını değiştirme gücü vardır. Çalışmadan kazanılabileceğini düşünmeye ve savunmaya başladığınızda, üre-

terek kazanmak yerine, babanızdan kalan malı mülkü, arsayı, tarlayı satıp faize veya borsaya yatırabilirsiniz. Eğer bu şekildeki düşünme ve yaşama tarzınızdan ötürü torunlarınız zarara uğrarsa, belki de ilerde onlar çalışmadan kazanmanın işe yaramayacağı yolunda bir düşünce, bir atasözü geliştirirler kendilerince.

Bir eşitler evinin yapısını belirleyecek üç temel faktörün içeriği birbiriyle iç içedir, ayrı ayrı anlatılmaları mümkün değildir. Bu yüzden söz konusu üç faktörü oluşturan öğeleri üç ayrı bölümde toplamak yerine, bir bütün halinde ele alıp maddeleştirmeye çalışacağız.

Eşitler evinin ortaya çıkabilmesi için gerekenler:

1. Bir eşitler evinin ortaya çıkabilmesi için o ev mensuplarının temel ihtiyaçlarının büyük ölçüde gideriliyor olması **gerekli**dir: İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılamadan, insanca yaşayabilmeleri için asgari şartları sağlamadan, evlerde, işyerlerinde ve ülkelerde huzuru sağlamak, eşitler evini oluşturmak mümkün değildir. İhtiyaçları yeterince karşılanmayan insanlar, çevrelerindekiyle karşı talepkâr, saldırgan, baskıcı olur. (Genelde engellenme saldırganlık yaratır.) Bir eşitler evinin temel özelliklerinden biri, mensuplarının birbirlerine karşı baskıcı, saldırgan olmamasıdır. Eşitler evinin söz konusu eşitlikçi ortamının sağlanabilmesi için insanların temel ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği açıktır. Burada ‘temel ihtiyaçlar’ ifadesiyle kastedilen şey Maslow’un ‘İhtiyaçlar Hiyerarşisi’nde ifade edilen ihtiyaçlardır. Bilinçli olmasa da bu ihtiyaçların giderilmesi, onları yaşamaya, iyi ilişkiler kurmaya güdüleyecektir.

2. İnsanların, çevrelerindeki diğer insanları doğrudan kontrol etmek yerine kendi temel ihtiyaçlarını gidermeyi ve birbirlerinin ihtiyaçlarına saygı duymayı öğrenmeleri ge-

reklidir: Tüm canlılar gibi insanlar da, yarına kalma ihtimallerini artırmak için çevrelerini kontrol etmek ister. Sağlıklı ve sağlıklı kontrol yolları vardır. Başkalarına baskı yaparak onları kontrol altında tutmak sağlıklı bir yoldur. Temel ihtiyaçları karşılanmayan kişiler, bu yola başvurur, çevrelerine baskı yaparak, kaba kuvvet kullanarak yakınlarını kontrol etmeye ve bu yolla güçlü görünmeye çalışır. Temel ihtiyaçları giderilen kişilerin bu tür sağlıklı kontrol çabalarına girişi ihtimali azalır. Sağlıklı kontrol çabası azaldığında, kişiler birbirlerinin ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı ve saygı olur. Eşitler evi üyeleri, birbirlerinin ihtiyaçlarına karşı duyarlı ve saygılıdır. Örneğin ailelerde çiftler, birbirlerinin ilgi veya cinsel ihtiyacına karşı duyarlıdır. Erkekler eşlerinin oturup sohbet etme ihtiyacını “yorgunum” diye geri çevirmek istemez, kadınlar ise erkeklerin dinlenme ihtiyaçlarını dikkate alır. Yine eşitler evinde gençlerin meslek seçimlerine, hobi seçimlerine saygı duyulur.

3. İnsanlar ekonomik ve duygusal yönden birbirlerine bağımlı olmamalı, parayı ya da sevgiyi kısararak çevredekileri kontrol etmeye çalışmamalıdır. Taraflardan biri diğerine ekonomik yönden bağımlı olsa bile, parayı veren, bu durumu bir efendilik taslama vesilesi saymamalıdır: Bunun gerçekleşebilmesi için eşitler evi sakinlerinin, yukarıda belirtilen ihtiyaçlarının karşılanıyor olması gerekir. Aksi halde ihtiyaçları –özellikle saygı, sevgi türü ihtiyaçları– karşılanmayan kişiler, para sayesinde güçlü görünmek, sahip oldukları paradan ötürü saygı görmek ve sevilmek isteyebilir.

4. Eşitler evinin ortaya çıkabilmesi için o yaşam alanında (ailede, işyerinde, ülkede) **demokratik anlayışın ve bağlılığın bulunması gereklidir; eşitler evinde bağımlılık değil, bağlılık olmalıdır:** Bir toplumdaki yönetim/liderlik anlayışı, otokrasiye, asalet fikrine, baskıcı liderlik anlayışına dayanıyorsa, o toplumda eşitler evini oluşturmak mümkün değil-

dir. Bir toplumda demokratik anlayış varsa, yöneticiler eleştiriye açıksa, en azından yöneticilerin eleştirilmeleri akla aykırı sayılmıyorsa, insanlar birbirlerini kaba güçle sindirmek yerine diyalog kurabiliyorsa, o toplumda eşitler evi için uygun atmosfer var demektir. Demokratik anlayışın ortaya çıkabilmesi için kişiler arasında bağımlılık değil bağıllık olmalıdır. Anababalarına bağımlı yetiştirilmiş çocuklar büyüdüklerinde, hemen her ortamda bağımlı ilişki tarzını, farkında olmadan sürdüreceklerdir. Bir ortamda kişiler arasında bağımlılık varsa, kendi başına karar veremeyenler, yönetenler, yönetilenler var demektir. Bu ortamda demokratik anlayışın ortaya çıkması mümkün değildir.

5. İnsanlar arasında işlev^(*) farkı olabilir ama onur farkı yoktur. Eşitler evinde, tüm insanların onurlarının eşit olduğu fikri hâkim olmalıdır: Müdürün ve memurun işlevleri farklıdır, yani rolleri, görevleri, yetkileri farklıdır; ancak onurları eşittir. Müdür kişisel tercihlerine göre memura bağırabilir, hakaret edemez. Memur görevini aksatırsa müdür ona yaptırım (müeyyide) uygulayabilir ancak işyeri kurallarının dışına çıkıp ona hakaret edemez. İki memurun işlevleri de farklı olabilir ancak bu farklılıktan ötürü memurların birbirlerine hakaret etme hakları doğmaz. Karıkoca arasında işlev farkı vardır, örneğin kadın doğurur, erkek doğuramaz, erkeğin fiziksel gücü daha fazla olabilir. Ancak bu tür işlev fark-

(*) Psikolojinin alışılmış ifade şekline sadık kalmak istediğimizde, “İnsanların statüleri farklıdır ama onurları eşittir,” dememiz gerekir. Ancak statü günlük kullanımda bilimsel literatürden farklı anlamda kullanılmaktadır. Sosyal psikoloji içinde ‘statü’, bir nitelik (bir tür işlev) farkı anlamında, günlük kullanımda ise daha çok bir derece, bir rütbe farkı anlamında kullanılır. Günlük konuşmalarda, “Adamın statüsü yüksek,” deriz, psikolojide ise yüksek statüden değil, farklı statülerden söz edilir. Bu yüzden bir kavram karışıklığı yaratmamak için burada, “İnsanlar arasında statü farkı vardır,” demek yerine, “işlev farkı vardır,” demeyi tercih ettik.

larına rağmen onurları eşittir, birinin ötekini dövme hakkı yoktur. Ailelerde anabanın işlevi ile çocuğun işlevi farklı olabilir, anababa kural koyucu otorite olabilir, yaptırım uygulayabilir ancak ceza veremez. Çünkü anababanın onuru çocuğun onuruna eşittir. İster bir ailede olsun ister bir ülkede, eşitler evinin sakinleri, kişilerin onurunun eşitliğine inanmışlardır. Onurların eşitliğine inanınca saygı, doğal olarak ortaya çıkar. (Yaptırımın cezadan farkı ve cezanın gülünç bir şey olduğu konusu daha önce *Küçük Şeyler -1* adlı kitapta işlendi.)

6. Irk farkı, cinsiyet farkı gibi veriye dayanmayan bir takım önyargıların (şablonların, paradigmaların) ortadan kaldırılması gereklidir: Eşitler evinde, hiçbir ırk diğerinden üstün görülmez, iki cinsiyetten biri diğerinden daha önemli olarak algılanmaz. Eşitler evi anlayışının hâkim olduğu ailelerde erkek evin reisi değildir. Ailede, işyerlerinde, dünyada tüm önyargılardan arınmış olmak gereklidir. Ancak bunu söylemek kolay, uygulamak zordur. Einstein, bir önyargının parçalanmasının, atomun parçalanmasından daha zor olduğunu söylemiştir. Bu düşünce maalesef doğrudur. Ancak onurlu bir dünya için, bir gün eşitler evine ulaşabilmek için önyargıların irdelenmesi ve giderilmesi, en azından bu yolda uğraşılması gereklidir. Belki de doğrudan önyargılara hücum edip yok etmek yerine, onların işlevini anlamak ve bu işlevin yerine geçebilecek yeni işlevler bulmak gereklidir. Çünkü her önyargının belirli bir işlevi vardır yani her biri, bunu taşıyan insana belirli bir avantaj, bir kâr getirir. Eğer erkekler kadınların ikinci sınıf olduklarına yürekten inanıyorsa, bu düşünce onlara belirli avantaj ve feodal düzenin devamına katkı sağlar. Bu arada bazı kadınlar da, erkekler karşısında ikinci sınıf olduklarını savunuyorsa, belki de bu davranışlarıyla erkeklerin gözüne girerek bu dünyadaki konumlarını güçlendirmeye çalışıyorlardır. Bu durumda kişilerin, önyargılardan yola çıkarak temel ihtiyaçlarını gidermek yerine, daha işlevsel yollarla bu ihtiyaçları gider-

meyi öğrenmeleri gereklidir. Kısacası olay karmaşıktır ve basitçe önyargılara saldırmak gelişme için yeterli değildir.

7. Eşitler evinin ortaya çıkmasını engelleyecek, bireylere ait işlevsel olmayan şemaların giderilmesi: Bilişsel Davranışçı Yaklaşımına göre, bireylere ait işlevsel olmayan düşünceler, tüm yaşam alanlarında sıkıntı yaratır, ruh sağlığını olumsuz yönde etkiler. Bir kişinin zihninde ‘Ben yetersizim’ şeklinde bir temel inanç varsa, görünürde ‘Ben çok güçlüyüm’ diye ifade ediyor olsa da, yetersiz olduğu yolundaki temel inancı, duygularını ve davranışlarını olumsuz yönde etkiler. Örneğin, derinlerde ‘Ben yetersizim’ tarzında gerçekçi/işlevsel olmayan bir düşünce taşıyan bir erkek, bilinçli olmaksızın kendisini ve çevresini güçlü olduğuna inandırmak için karısına, çocuklarına baskı yapabilir. Bazen bir babanın ya da bir müdürün, “Niçin bana haber verilmiyor, biz burada eşek başı mıyız?” diye bağırdığını duyarsınız. (Maalesef duyarız.) Bu olaya Bilişsel Davranışçı Yaklaşım açısından baktığımızda, aslında bu kişi, görünürde otoritesine saygı gösterilmediği için kızmaktadır, ancak bir ihtimal, yeterli otoriteye sahip olduğu konusunda kendisinin de kuşkusu vardır. Yani, “Ben eşek miyim?” derken, belki de hiç farkında olmadan, “Ben aslında bir eşğim,” demektedir. Bireylerin işlevsel olmayan temel inançlarını ortaya çıkarmadan eşitler evini oluşturmak mümkün değildir. (Bu konuda Bilişsel Davranışçı Yaklaşım’la ilgili yayınlar okunabilir.)

8. İnsanlar birbirlerinin duygularına saygılı olmalıdır; birbirlerinin düşüncelerine ve davranışlarına itiraz edebilirler ama duygularına itiraz etmemeliler: Günlük yaşamda sıklıkla, “Lütfen birbirimizin düşüncelerine saygılı olalım,” deriz. Bu söylemin hatalı olduğu görüşündeyim. Karşımdaki kişi bana mantıklı gelmeyen, üstelik sağlam verilere dayanmayan bir düşünce ortaya atarsa, niçin bu düşüncesine saygılı olduğumu söyleyeyim? Düşüncelere kayıtsız şartsız saygı

lı olmayalım ama düşünceyi ifade eden kişiye saygılı olalım. Düşünceyi ve söyleyeni ayırt etmeliyiz; kişiye ve onun duygularına tartışmaksızın saygı göstermeliyiz. (Karşımızdaki kim olursa olsun onurlarımız eşittir.) Ancak bu kişinin düşüncelerine ve davranışlarına her zaman saygı duymak zorunda değiliz. Biri çıkıp bana, “Ondalık sistemde iki çarpı iki beş eder,” derse bu düşünceyi onaylamak zorunda değilim ancak bunu savunan kişiye saygı duymalıyım, onu küçümsemeliyim. Ya da bana, “Freud, manyağın tekiymiş, ahlaksızmış!” dediğinde ona, “Efendim, Freud konusundaki görüşünüze saygı duyuyorum,” demem ancak onun kişiliğine saldırmadan görüşünü eleştiririm ve herhalde ona, “Freud’un hangi eserini, kimin tercümesiyle okudunuz?” derim veya Freud’un yirmi cildi aşan toplanmış eserlerinden hangi ciltleri okuduğunu sorarım. Genelde düşüncelerimize itiraz edilmesi bizi kırmaz, duygularımızın ve bu duyguları üreten kişiliğimizin eleştirilmesi bizi kızdırır, kırar. Eşitler evinin sakinleri, farklı görüşler ifade edebilirler, birbirlerinin görüşlerini tartışır ancak duygularını eleştirmezler, duygularına itiraz etmezler. Çünkü duyguların eşsiz ve kişiye özgü olduğunu bilirler. Onuruna saygı duydukları kişinin duygularına da saygı duyarlar.

9. Eşitler evinin bireylerinin iletişim becerileri gelişmiş olmalıdır. Özellikle açık iletişim, empati kurma ve öfke kontrolü konusunda beceri geliştirmiş olmalıdırlar. Empati zaman zaman diğerkâm davranışa dönüşebilir ancak aşırı fedakârlığı dönüşmemelidir: Bir eşitler evi, iletişim çatışmalarından büyük ölçüde arınmış olmalıdır. Kaliteli iletişim, eşitler evinin hem oluşturan faktörü, hem de ürünüdür. Kaliteli iletişim kapsamında pek çok özellik sıralanabilir. Bunlar arasında açık iletişim ve empati önemlidir. Empati kısaca, karşıdakinin duygularını ve düşüncelerini anlamak ve anlaşılını ifade etmektir. Empati kuran kişi, özetle ‘anlar’,

empati bir şeyler yapmayı zorunlu kılmaz. Ancak bazen empatiyi diğerkâm davranış izleyebilir, yani kişi karşısındakine yardımda bulunabilir. Diğerkâmlık, eşitler evine, insana yakışan bir tavidir fakat bu tavrın, yani yardımseverliğin aşırı fedakârlığa dönüşmesi zararlıdır. Aşırı fedakârlık eşitler evindeki ilişkilerin dengesini bozar. Çünkü aşırı fedakârlık eden kişi bir süre sonra, büyük bir ihtimalle fedakârlık ettiği kişiye kızmaya başlar. İnsanlar aşırı fedakârlıkta bulunduklarında, bir anlamda kendilerini alacaklı hissederler ve bilinçli olmadan fedakârlıklarının rövanşını almaya çalışırlar, bir zamanlar fedakârlık ettikleri kişiye kızmaya başlarlar. Kızgınlığa maruz kalan kişiler ise bu duruma bir anlam veremezler. Bu yüzden eşitler evinde, aşırıya kaçmayan fedakârlıklar sergilenmelidir. Böylece psikolojik anlamda borçlular ve alacaklılar ortaya çıkmaz. Eşitler evi için gereken bir başka önemli şey ise, insanların kişisel becerileriyle ya da eğitim olarak öfke kontrolü konusunda başarılı olmalarıdır. Eşitler evinde, doğal sınırları aşan patolojik öfkeler ve bunların yol açtığı saldırganlıklara yer yoktur. Genelde öfke duygusu değil, öfkenin ifade ediliş şekli sorun yaratır. Eşitler evinin üyeleri, öfkelerini çevredekilere baskı yapmadan ifade etme becerisi kazanmışlardır. (Kaliteli iletişim konusunda pek çok yayın bulunmaktadır. Bunlar arasında iletişimle ve empatiyle ilgili olarak Dökmen'in *İletişim Çatışmaları ve Empati* adlı kitabına bakılabilir.)

10. Kişilerin, varoluş, uzlaşma ve gelişme becerileri gelişmiştir. Kişiler, veri/bilgi toplama, bu verileri değerlendirerek fikir geliştirme özgürlüğüne ve becerisine sahiptir: Varoluşu, özellikle anı yaşamak, uzlaşma ve gelişme becerisini geliştirmek, yaşamın her alanında olduğu gibi eşitler evine ulaşmak için de gereklidir. Burada gelişmek, fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal açıdan istendik yönde değişme anlamına gelmektedir. Bunlar arasında zihinsel gelişimin öncelikli önemi vardır. Eşitler evinin üyeleri, veri/bilgi toplama, bu

verileri değerlendirerek fikir geliştirme ve bu fikirler doğrultusunda davranışta bulunma özgürlüğüne ve becerisine sahiptir. Aslında tüm insanlarda, bir bilimsan gibi düşünme, gözlem yapma, kendini ve çevresini sınama ve bu yolla edinilen verileri sentezleme, değerlendirme potansiyeli vardır. Esirler evinde insanların bu potansiyellerini kullanmalarına izin verilmez, eşitler evinde ise verilir. Örneğin çocuklar, bilimsel metodolojiyi bilmezler ancak bir bilimsan gibi düşünme potansiyelleri vardır; oyun sırasında veya kendi başlarına bir şey yapmak istediklerinde, bu potansiyeli sergilerler. Anababaları ise ‘Dur, yapma, bırak, elleme, düşersin’ benzeri mesajlar vererek onların bu potansiyellerini bastırır, gözleyerek, sınıyarak, elleyerek dünyayı evirip çevirmelerini engeller, onları esirler evinin üyesi haline getirir.

11. Bir eşitler evinin mensupları, eşitler evinde yaşamayı bir yaşam tarzı olarak **tercih eder**.

Yukarıdaki on madde eşitler evi için gerekli olabilir ancak birleştirici, belki de önkoşul sayılabilecek bir maddeye daha ihtiyacımız var. O da kişinin, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bir eşitler evinde yaşamayı tercih etmesidir. Eşitler evi kişisel bir tercihle başlar. Tercihlerimiz yüzde yüz bize mi aittir? Bu konuda kuşkuluyum. Varoluşçu psikolojinin iddiası tamamen doğru olmayabilir, tercihlerimiz yüzde yüz bizim üretimimiz olmayabilir. Tüm tercihlerimizde, doğrudan ya da dolaylı, içinde yaşadığımız coğrafi koşulların, özellikle toplumsal yapının, çevremizdeki kültür ikliminin genetik yapımızın etkisi vardır. Bir şeyi, örneğin evinizde baskıcı baba olmayı siz mi tercih ettiniz, yoksa toplum mu empoze etti, bunun ayrımını yapmak zordur. Ancak kaynağı ne olursa olsun sonuçta yaşam tarzımızın ne olacağı tercihlerimizin ürünüdür. Esirler veya eşitler evinde yaşamayı sonuçta bir seçeriz. Gönüllülük, psikolojik gelişimde temel dayanaktır; de-

ğişimde ilk adım isteklilik olmalıdır. Bu yüzden psikologlar kendilerine gönüllü gelenlerle ilgilenirler; bir psikolog, kendisine zorla getirilen kişiyle, bir psikolojik danışman, okul müdürünün zorla gönderdiği öğrenciyle görüşmez. Eğer aksi olsaydı, psikolojik danışma ortamları esir evine dönerdi.

Yukarıda sıralanan on bir madde ne ölçüde gerçekleşirse, eşitler evine ulaşmak o ölçüde kolaylaşır. Söz konusu maddelere ulaşmayı engelleyen belki de en temel öğe, baskıcı tavrıdır. Baskıcı tavrı ise insanlar öfkelerini sergileyerek sürdürürler. Konuyu öfkeyle ilgili bir bilgiyle noktalamak istiyorum.

Öfke Sorununu

Sorun Etmemek Bir Sorun mudur?

Öfke sorunu, esirler evini ortaya çıkaran, çıkardıktan sonra da devam etmesini sağlayan önemli bir değişkendir. Öfkeli eşler, öfkeli müdürler, eşitler evinin ortaya çıkmasını engelleyen önemli öğelerdir.

Çevremizdeki herkeste şeker vardır. (Sağlıklı bir insanın açlık kan şekeri belli bir düzeydedir, sıfır olması söz konusu değildir.) Herkeste şeker vardır, ancak bazılarımızda bir 'şeker sorunu' vardır; bu duruma "diyabet" adını veriyoruz. Şeker sorunu, yani diyabeti olanlar, bir endokrin uzmanına gidiyorlar.

Benzeri şekilde herkeste öfke vardır; ancak bazılarımızda bir 'öfke sorunu' vardır. Fakat ne yazık ki öfke sorunu olan pek çok kişi bunun bir sorun olduğunun farkında değil ya da bu sorunu sorun etmemektedir. Bu yüzden öfke sorunu olanlar, psikiyatrilere, psikologlara gitmek yerine, dış etmenleri ve çevrelerindeki kişileri suçlamayı tercih ediyor.

Bir insanın kendi öfke sorununu fark etmeyip dış etmenlere yüklemesi, hem bireysel gelişmeyi hem de

eşitler evinin ortaya çıkmasını engeller. Diyabeti olan bir kişinin, şeker düzeyini kontrol altına almak yerine baklavaları, baklavacıları suçlaması, “Allah kahretsin, bu baklava insanın şekerini çıkarıyor!” diye söylenmesi işlevsel olmayan bir tavidir.

Aynı şekilde, öfke sorunları olanların, öfkelerinin sorumluluğunu üstlenmek yerine çevrelerindeki insanları suçlaması, veriye dayanmayan, mantık hatası taşıyan bir düşünme şeklidir. Kısacası, öfke sorununu sorun etmemek, esirler evini besleyen önemli bir sorundur. Öfkeleriyle başa çıkamak isteyenler, eşitler evine talip olma yolunda ilk adımı atmış olur.

Diyojen’in Evini mi İstersiniz, İskender’in Evini mi?

Bir eşitler evine ulaşım ulaşamayacağımızı belirleyen temel etmen, bu konudaki kişisel tercihlerimizdir. Diyojen’in yaşam tarzının eşitler evinin bir aşırı ucu, Büyük İskender’in yaşam tarzının ise öteki aşırı ucu olduğunu düşünebiliriz.

Konuya Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi açısından bakarsak şunu görürüz: Diyojen’in temel ihtiyaçları giderilmemiştir. Diyojen, benimsediği felsefi görüş doğrultusunda bir yaşam sürdürdüğü için bir fıçıda yaşamaktaymış. Rivayete göre eliyle su içen bir çocuğu gördüğünde, “Buna da gerek yok,” diyerek tek eşyası olan çanağını kırmış.

Büyük İskender ise, herhalde tüm maddî ve sosyal ihtiyaçları fazlasıyla giderilmiş bir kişiymiş. Bir defa karşılaşmışlar, Diyojen fıçısının önüne oturmuş güneşleniyormuş (belki de bitlerini ayıklıyordu). İskender gelip önünde durmuş ve her şeye muktedir bir insan olduğunu hissettiren bir edayla, “Dile benden ne diler sen,” demiş. Diyojen, “Gölge etme, baş-

ka ihsan istemem,” diye karşılık vermiş. (Bu söz üzerine oradan uzaklaşan İskender’in, “Eğer bunu bana bir başkası söyleseydi onu öldürürdüm,” dediği rivayet edilir.)

Bu diyalogda ne var? İskender’in samimi yardım teklifini Diyojen, tek bir cümleyle bir düelloya çevirmiş ve aynı anda düelloyu kazanmış. Bu küçük ama ünlü oyunda, Diyojen aklıyla güçlü olan düşünürleri, sanatçıları; İskender ise aklıyla, silahıyla, parasıyla güçlü olan hâkim güçleri temsil etmektedir. Oyunu birinci grup kazanmıştır. Diyojen’in cevabı, tarihte, düşünenlerin dövüşenlere karşı aldıkları eşsiz galibiyeti gösterir.

Bu bir satranç oyunuysa eğer, İskender ilk hamleyi düşünmeden yapmıştır. Diyojen’i fakir ve zayıf zannetmiş, kendisinin ondan daha varlıklı, dolayısıyla daha güçlü olduğunu varsaymıştır ve bence farkında olmadan, Diyojen’e sadaka teklif etmiştir. Oysa Diyojen de güçlüdür. Onun gücü, varlığa mülke, paraya kürke ihtiyacı olmamaktan kaynaklanmaktadır.

Mala, paraya önem veren bir kişiyi, eninde sonunda, sadakayla, rüşvetle kendinize bağımlı kılabilirsiniz ama Diyojen gibi maddiyata hiç önem vermeyen birini satın alamazsınız, kendinize bağımlı kılamazsınız, onu esirler evinin bir mensubu haline getiremezsiniz. (Bir görüşe göre, sonuçta herkesin bir fiyatı vardır; İskender’in bile.)

Satılık mısınız?

Rivayete göre bir toplantıda ünlü devlet adamı Talleyrand, herkesin bir fiyatı olduğunu söylemiş. Bunun üzerine orada bulunan kraliçe bu görüşün doğru olmadığını ileri sürerek, “Madem öyle, söyleyin bakalım benim fiyatım nedir?” diye sormuş. Bunun üzerine Talleyrand, “Majesteleri, işte pazarlık başladı”, demiş. (Yorumsuz.)

Büyük İskender esirler evinin bir üyesidir ve çevresine hükmeder, hâkimdir ama sonuçta despot bir baba gibi esirler evinin üyesidir. Esirler evine mensup herkes, derinden derine o evdekilere bağımlıdır, esirdir. İskender çok özgür görünmektedir ama aslında ordusuna bağımlıdır, ordusu olmadan bir hiçtir. Diyojen ise eşitler evinin üyesidir.

Onlar bir yana, siz bu dünyada neyi tercih edersiniz: Bir esirler evi üyesi olmayı mı, bir eşitler evi üyesi olmayı mı?

Şimdi siz, “Eşitler evine mensup olalım, özgür olalım diye Diyojen gibi çulsuz mu kalalım yani?” diyebilirsiniz. İlle de mala mülke sırt çevirin demiyorum, sadece eşitler evine ulaşma sürecinin, şu ya da bu şekilde bir tercihle başladığını belirtmek istiyorum. Diyojen’in, Diyojenlerin evlerinde mi, yoksa İskender’lerin evlerinde mi yaşayacağınız konusu bir kişisel tercihtir. Galiba asıl önemli olan, maddî varlıklardan sıyrılmak değil, yukarıda sıralanan on bir özelliğe sahip olmak, belki de öncelikle demokratik dünya görüşünü tercih etmektir. Bu yolda bir tercih yoksa ufukumuzda eşitler evi bulunmayacaktır.

Bonzai Sahibi mi Olmak İstersiniz, Bir Ormanın Üyesi Olmayı mı?

Bonzai’yi bilirsiniz; ustalar, özel teknikler uygulayarak yıllarca süren bir uğraş sonucunda, normal bir ağacın özelliklerini taşıyan, ancak saksılara sığabilecek kadar küçültülmüş, minyatür ağaçlar ortaya çıkarıyorlar, buna ‘bonzai’ adı veriliyor.

Bir bonzai, zariftir, güzeldir, elinizin altındadır ancak özgür değildir, size bağımlıdır. Doğadaki ağaçlar gibi kendi başına yaşayamaz, onu sulamanız, koruyup kollamanız gerekir. Bonzai size bağımlıdır ama aynı zaman da siz de ona bağımlısinizdir; bonzainizi bırakıp gidemezsiniz, tıpkı evinizde bes-

lediğiniz hayvanlar gibi artık onun sorumluluğunu üstlenmeniz gerekir.

Sonuçta bonzai ve sahibi, birbirlerine bağımlıdır. Bu durumda bir bonzai satın aldığınızda veya çocuğunuzu bir bonzai gibi bağımlı kıldığınızda, farkında olmadan bir esirler evi oluşturduğunuzu düşünebiliriz. Oysa ağaçların ve çocukların kendi doğal gelişim hızlarıyla gelişmelerine ve kendi ayakları, kökleri üzerinde durmalarına izin verdiğinizde, bir ormana benzeyen eşitler evi oluşturursunuz. Ormanlar, ağaçları arasında bağlılığın bulunduğu ama bağımlılığın bulunmadığı bir eşitler evine benzer. Ormanlarda ağaçlar, tek ve hürdür ama aynı anda ekip halinde, kardeşçe yaşarlar. Bir açıdan bakınca, birbirlerine bağlılar fakat bağımlı değiller. Ağaçlar bunu beceriyorsa, biz insanlar niçin becermeyelim?

Sadece şuna karar vermek yeterlidir: Bir bonzai sahibi gibi belki keyifli ama bağımlı bir esirler evinde mi yaşamak istiyorsunuz, yoksa bir eşitler evi oluşturan ormanlar gibi özgür ve kendinden sorumlu mu olmak? Tercih sizin.

Eşitlik Nedir?

Tam Eşitlik Mümkün müdür?

Bir aile, bir işyeri veya bir ülke, esirler evi de olabilir, bir eşitler evi de. Diyelim ki bir eşitler evindeyiz. Buradaki 'eşit' kelimesinin anlamı nedir? Herkes, her bakımdan birbirine eşit mi olacak; çocuk anababasına, memur müdürüne tam eşit mi olacak? Bu konuyu yukarıda, eşitler evi tanımlanırken beşinci maddede, "Eşitler evi üyeleri arasında işlev (statü) farkı olabilir ama onurlar açısından fark yoktur," diye açıklamıştık. Bu konu, kitabın eksenini oluşturduğu için, burada ayrı bir başlık altında, biraz daha vurgulayarak açıklamak istiyoruz.

Görevleri heç ne olursa olsun, iki kişi, doğrudan işi ilgilendirmeyen konularda belirli bir davranışı karşılıklı olarak birbirlerine yapabiliyorsa veya yapamıyorsa, bu iki kişinin onurları eşittir. Örneğin bir müdür ile memur var diyelim. İşle ilgili olarak müdür, memura görev verebilir ama memur müdürü benzeri şekilde görevlendiremez. Bunun yanı sıra, bir müdür memuruna hakaret edebiliyor ama memur müdüre hakaret edemiyorsa, bu iki kişinin onurları eşit değildir, müdürün onuru memurdan üstün sayılmaktadır. Ya da memur arada müdüre teşekkür ediyor ama müdür etmiyorsa yine onurları eşit değildir. Her ikisinin de birbirlerine karşılıklı saygılı davranmaları halinde onurları eşit sayılır.

Yine bu tanım doğrultusunda, bir evde baba çocuğunu dövüyorsa, onurları eşit değildir. Çünkü baba çocuğunu dövebilir ama çocuk babasını dövemez. Babanın ve çocuğun karşılıklı olarak birbirlerine saygılı olmaları halinde onurları eşit olur.

‘Eşitlik’ kavramıyla ifade edilmek istenen şey, tam anlamıyla bir eşitlik değildir. Örneğin ailede eşitlik var diye bir çocuk annesine, “Kalk bana bir bardak su getir,” dememelidir; bu cümleyi anababa da kurmamalıdır. Tüm aile üyeleri isteklerini, sevgi ve saygı ambalajı içinde ortaya koymalıdır. Örneğin eşitler evinde bir baba, “Canım benim, bana bir bardak su getirir misin?” diyebilir. Aynı şekilde bir çocuk da, bazı özel durumlarda, örneğin çok yorgun olduğunda veya ders çalıştığında, aynı sevecen üslupla anne veya babasından su isteyebilir.

Bir eşitler evinde ne söylendiği önemlidir, yanı sıra nasıl söylendiği de önemlidir. Aslında işyerlerinde âmirler verdikleri emirleri, “... rica ederim.” diye bitirirler. Ancak sözlü iletişim sırasında bu tür ricaların, sıklıkla unutulduğunu görmek mümkündür.

Bir eşitler evinde sonuç kadar süreç de önemlidir. İstedik-

lerimizin yapılıp yapılmaması önemli olabilir ama ilişkinin bütünlüğü daha da önemlidir.

Babanızın ay sonunda eve ne kadar para getirdiği önemli olabilir ancak onun nasırlı elleri ve elleri o hale gelene kadar girdiği sıkıntılar da önemlidir.

Şimdi, bir zamanlar eşit olmayanların evlerine, köleliğin tarihçesine kısaca değinelim.

Tarihte Kölelik

Kölelik, insanlığın bir zamanlar yaşadığı ama artık rüyada bile görmek istemediğimiz bir gerçek. Güçlüler karşısında haklarını kısmen ya da tamamen kaybetmiş kişilere, genelde köle denir. Kölelerin bazılarının yüzleri kara, bazılarının akı; ama hepsinin yüreği apaktı. Onları alıp satanların ise hem yüzleri hem yürekleri karaydı. Köle ile köle tüccarı arasındaki temel fark bu olsa gerek.

Birinden biraz daha güçlü olduğunuz için ona istediğiniz her şeyi ama her şeyi yapabilirsiniz, kendinizi güvenceye almak için onun bir taraflarını kesebilirsiniz mesela. Böylece daha güçlü olabilirsiniz sonuçta ama insan olamazsınız. Başkalarına zulmettikten sonra ölen bir güçlünün cenazesine başka güçlüler mutlaka gelir ama o cenazede ‘insanları’ bulamazsınız.

Kitabımız, aile içi ilişkilerle, biraz da işyeri ilişkileriyle ilgili. Peki o halde tarihteki acı bir sayfayı niçin söz konusu ediyoruz bir daha? Kölelik ve onun yoğunluğu düşük bir tarzı olan kulluk henüz yok olmadı da o yüzden. Bugün evlerde, işyerlerinde, ülkelerde, kısacası dünyamızda, adı konmuş

konmamış kölelikler, kulluklar var. Günümüzde boğaz tokluğuna çalışan, sahip oldukları her şeyi borçla alan, gelirinin çok üzerinde kredi kartı borcu olan nice insanın, bir tür çağdaş köle olup olmadığı tartışmaya açıktır. En azından, bugün bağımlı yetiştirdiğimiz bir çocuk ile bir zamanlar efendisine bağımlı yaşamış bir köle arasında, şöyle ya da böyle birtakım benzerlikler var. Bu bölümde söz konusu benzerlikleri irdeleyeceğiz birlikte.

Köleliğin Seyri

Kölelik tarihte yaygın ve güçlü bir kurum olmuştur. Günümüzde çoğunluk, izlediği filmlerin etkisiyle, Amerika'daki pamuk tarlalarında zenci kölelerin çalıştırıldığını, bir Roma İmparatorluğu'nda kölelerin bulunduğunu sanıyor. Sanırım Kızılderililer ve Aborjinler dışında geçmiş çağların hemen tüm toplumlarında kölelik kurumu vardı. Amerika'nın keşfinden önceki dönemlerde Afrika'da kölelik yaygındı; birkaç yüzyıl öncesine kadar Avrupa'da, Amerika'da (özellikle Güney'de), yer yer Asya'da, Yunan'da, Roma'da, Ortadoğu'da, Bizans'ta, Osmanlı'da da köle vardı. Kölelik büyük bir ekonomik ağ oluştururdu.

Tarihe bakıldığında köleliğin çeşitli yollarla ortaya çıktığını görürüz: Bazen savaş esirleri köle durumuna sokulurdu, bazen zorbalar tarafından yurtlarından koparılan kişiler köleleştirilirdi, bazıları –örneğin borçlarını ödemeyenler– gidip kendilerini köle olarak satardı. Bir de köle anababalardan doğdukları için doğal olarak köle kabul edilenler vardı.

Olayın tarih içindeki seyrine bakıldığında tek ve basit bir kölelik tanımı olmadığı görülür. Örneğin Gana'daki bazı kabilelerde, köle, hizmetçi, vatandaş kavramları iç içe geçmiş haldeymiş. Ancak genelde köle, iradesi dışında çalıştırılabilen, alınıp satılabilen, kendi çocuğunun bile sahibi sayılma-

yan, efendisi tarafından çocuğu elinden alınıp satılabilen bir insandı. (*)

Kaynağı ve niteliği ne olursa olsun tüm kölelerin, nispeten ortak sayılabilecek üç temel özelliği vardır: Özgürlükleri kısıtlanmıştır, emekleri sömürülür ve cinsel istismara uğramaları doğal kabul edilir. (Özellikle kadın kölelerin cinsel istismara uğramaları kaçınılmazdı.)

Bir zamanlar kölelere yapılanlar bugün bize insanlık dışı, mantık dışı geliyor. Ancak yapılan onca şey yüzyıllar boyunca, o günün akıllı ve iyi kalpli insanlarına son derece doğal geliyordu. Mesela o büyük filozof, Aristo, köleliğe karşı değildi. Bazı insanların doğuştan köle olduklarını ve yönetilmeleri gerektiğini savunmuştu. (**) Batı'da ve Osmanlı'da pek çok kişi ise, köleleri, ücretleri peşin ödenmiş hizmetkâr kabul eder, köle olmamaları halinde, aç ve sefil kalacaklarını savunurdu. Bu, o gün için iyi bir savunma kabul edilebilir ancak bugün bu tür savunmaları psikolojik savunma mekanizmasının bir ürünü, mesela mantığa bürüne kabul ediyoruz. Her şey bir yana, kölenin ücretinin peşin ödendiği, en azından saçma bir iddiadır. Kölenin emeğinin karşılığı köleye değil, onun yaşamını gasp eden köle tüccarına ödenmekteydi.

İstisnasız şekilde, Doğu'da ve Batı'da, geçmiş çağların bütün düşünürleri, din adamları, kölelere iyi davranılmasını öğütlediler ancak ciddi şekilde kölelik kurumuna kökten karşı çıkan olmadı. Galiba bir tek Stoik ve Sinikler'in bağlı olduğu iki felsefi okul ve az sayıda Romalı hukukçu, âdil olmadığı gerekçesiyle köleliğe karşı çıkmıştır. (***)

Osmanlı padişahı Genç Osman'ın halledilmesinin ve kat-

(*) Reynolds. E., *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak*, İmge Kitabevi, 2004.

(**) Levis, B., *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, Çev.: E. Günsel, Truva Yayınları, 1990.

(***) Toledano, E. R., *Osmanlı Köle Ticareti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

ledilmesinin sebeplerinden biri, köleliğe karşı aldığı tavır olabilir. Genç Osman, tekeşli yaşam sürdürmek istedi ve şeyhülislamın kızıyla evlenmeyi düşündü. Padişahın bu davranışı, cariyeye olayını, sonuçta büyük ihtimalle köle ticaretini ortadan kaldıracaktı. O günkü adıyla İstanbul'daki Avrat Pazarı tarihe karışacaktı. Böyle bir şey olmamalıydı çünkü köle ticaretinde çok büyük bir rant vardı. Sonuçta Genç Osman gitti, köle ticareti kaldı.

Köleliğin ortadan kalkması, insan hakları fikrinin yaygınlaşmasıyla, uzun ve sancılı bir süreç sonunda gerçekleşti. Kölelerine yapışan insanlar, köleliği bırakmamak için direndiler. Sözleşti Osmanlı'da bu süreç ciddi bir mücadeleyi gerektirmiş, Amerika'da ise iç savaşın nedenlerinden biri olmuştu.

Bütün bunlara rağmen bugün dünyamızda köleliğin tamamen bittiğini ne yazık ki söyleyemeyiz. Bugün dünyamızda, yukarılarda da belirttiğimiz gibi gemilerle insanlık dışı şartlarda taşınan, denizde boğulmadan bir uzak ülkeye ayak basabilirlerse, âdeta boğaz tokluğuna çalıştırılan insanlar var. Bunlara 'özgür insanlar' da diyebilirsiniz, 'çağdaş köleler' de.

Bugün dünyamızda, tiftikler, pamuk tozları, lifler soluyarak dokuma atölyelerinde, kömür tozu soluyarak maden ocaklarında günde on altı saat civarında çalıştırılan, kötü beslenen, okula gönderilmeyen, oyun oynamalarına izin verilmeyen çocuklar var.^(*) Vardı... Var...

Bu çocuklar, dokumada küçük parmakları işe yaradığı için, madenlerde alçak koridorlarda sürünebildikleri için ve çok çok ucuza çalıştırabildikleri için tercih edilir. Bu çocukların özgür olduklarını da düşünebilirsiniz, çağdaş köleler olduklarını da. Ne düşüneceğiniz sizin özgürlük anlayışına kalmıştır. (Esirler evinin bir üyesi iseniz, bütün bunlara kanıksayan gözlerle bakıp doğal karşılayabilirsiniz, eşitler evinin üye-

(*) Kuklin, S., a.g.e.

si iseniz, en azından üzülmüşünüz. Üzülmek de, değişmeye giden yolda bir başlangıçtır.

Köle, İnsan mıydı?

Hayır.

İnsanı, insan yerine koyabilirsiniz, hayvan yerine koyabilirsiniz, bir de nesne yerine koyabilirsiniz. Bence geçmiş zamanların köleleri, nesne ile hayvan arası bir yerdedi; çoğunluğu sadece sahibi için yaratılmış, makine ile beygir arası bir varlık.

Alex Haley'in *Kökler* adlı romanından uyarlanan dizide dile getirildiğine göre, bir zamanlar beyazlar birbirlerini, genç zenci köleleri ağır kırbaçlamamaları konusunda uyarırlarmış. Bunu duyduğunuzda, gençlere yönelik bir sevgi kokusu alıp duyulanabilirsiniz ama yanılırsınız. Gençlerin ağır kırbaçlanmamasını isteyenler, onlara sempati duydukları için değil, sakatlanıp hayat boyu verimsiz hale gelmesinler diye bu öneride bulunuyorlarmış. Şimdi burada bir kölenin, insan değil bir eşya veya hayvan olarak algılandığını düşünebiliriz.

Bu görüşe paralel bir görüşü, yani kölelerin nesne sayılabilecekleri görüşünü, yüz yıl önce yaşamış bir köle taciri, Theodore Canot şöyle diye getirmiş: (*)

“Afrika'nın ekonomik yapısı, insanı değerli bir malzeme olarak ilan etmiştir. Bir köle, kırdırılacak bir senettir, rehin bırakılabilecek bir eşyadır, şefin hazinesine giden bir vergidir, bir takas nesnesidir.”

Canot olayı iyi tanımlamış. Bazı yörelerde kölenizi mal-la, örneğin şekerle, şarapla takas edebiliyordunuz. (Canot'un, yukarıdaki sözlerinin yanlış olmadığı, o gün için basit bir gerçeği betimlediği kanısındayım.) Bence şöylesine bir atasözü olmalıydı:

(*) Reynolds. E., a.g.e.

"Kölen varsa, param yok deme"

Köleyi bir nesne/mal kabul eden zihniyet, onları yüzyıllar boyunca esir gemilerinde istiflenmiş mallar gibi taşımıştır. Afrika'dan Amerika'ya doğru okyanusu aşan gemilerde taşınan kölelerin yüzde yirmi beşinin ölmesi, beklenen bir olaydı. Belki de öleceklerin oranı dikkate alınarak gemilere fazladan yük/insan yükleniyordu. (*)

Bazı zenci kölelerin akıntısı olurdu; fiyatları düşmesin diye gemi doktorları pazara götürülmeden önce bunların anüslerine üstüğü tıkarırdı. (Artık buna makyaj mı demeli, müşteri memnuniyeti için paketlenme mi, karar vermesi zor.)

Şu ya da bu ülkede, kölelere tarih boyunca yapılan muamele akla, vicdana aykırıdır. Kölelerin köle pazarlarındaki durumları, sığırların sığır pazarındaki durumundan farklı değildi. İki çocuklu bir ailenin pazarda satışa sunulduğunu düşünün. Kadını/anneyi başka biri, erkeği/babayı farklı biri, çocukları ise üçüncü bir şahıs satın alabilirdi. Artık hayat boyu görüşemeyecek olan bu aile üyelerinden yaşı küçük çocuklar, çöpe atılır gibi ölüme terk edilirdi. Bazen hayır sahibi birileri ortaya çıkıp bunlardan birkaçını kurtarabiliyordu, ancak çoğunluğun böyle bir şansı yoktu.

Yıllarca köleleriyle birlikte yaşamış köle sahipleri, bir köle ailesinin birkaç üyesini birden götürüp pazarda satabilir ve evli veya bekâr olduklarına bakmaksızın köle kadınlarla yatabilirdi.

Bir kölenin üç varlığı vardı bence: Emegi, cinselliği ve hayatı. Köle, kendisini yenmiş galipler karşısında mağlubiyetinin vergisini emeğiyle, cinselliğiyle ve sonuçta hayatıyla ödeyen insandı.

Günümüzde, dünyada ve ülkemizde kimi firmalar, ele-

(*) Reynold, E., a.g.e.

manlarını yılda bir çekaptan geçirmektedir. Şimdi siz bunu duyunca yine duygulandınız, değil mi? Elemanlarının sağlığıyla ilgilenen bir firma kimi duygulandırmaz. Ancak kazın ayağı (kaziyye^(*)) öyle değil. Niçin çekaptan geçiriyorlar? Ciddî bir sağlık sorunu belirlenirse hemen işten atabilmek için. Ya!

Dünyada ve ülkemizde, ciddi bir hastalığa yakalanan elemanlarını hemen işten atan firmalar da var, onlara tedavi için izin veren, tedavi masraflarını sonuna kadar üstlenen firmalar da. Bir firmanın yöneticilerinin kendilerine yönelik saygıları ile elemanlarına yönelik saygıları arasında doğru orantı bulunduğunu düşünüyorum.

Tâ derinlerde kendilerine saygı duymayanlar, elemanlarına da saygı duymazlar. Kendilerini yaşamaya layık bulmayanlar, elemanlarını da yaşamaya layık bulmazlar. O yüzden de bir hastalıkları çıkınca onları defterden siliverirler.

Onların gözünde hasta olan elaman, az sonra bozulacak bir makinedir ve yenisiyle değiştirilmesi gereklidir. Makinenin duyguları yoktur, varsa bile bize lazım değildir.

Tarihte kölelerin hiçbir hakları bulunmadığını söyleyemeyiz. Pek çok toplumda kölelerin, kısıtlanan birtakım hakları dışındaki hakları yasalarla güvence altına alınmıştı. Örneğin köle sahipleri, kölelerini –ölmeyecek kadar olsa gerek– beslemek, giydirmek zorundaydı. Osmanlı dönemi kayıtlarında, bir köle tüccarının gemi yolcuğu sırasında kölelerini aç bıraktığı, bir kölenin yakaladığı fareyi yemeye çalıştığı, bir diğerrinin ise açlıktan öldüğü, ölüm olayı üzerine yargılanan tüccarın mahkûm edildiği belirtilmektedir.^(**)

(*) Eskiden, “Mesele, dava öyle değil,” anlamında, “Kaziyye öyle değil,” denirdi. Bu ifade zamanla, “Kazın ayağı öyle değil,” diye biçim değiştirmiştir.

(**) Şen, Ö., *Osmanlı’da Köle Olmak*, Kapı Yayınları, 2007.

Ancak bu konuda acı mizah sayılabilecek bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Hiçbir toplumda köle sahibinin kölesini aç bırakarak öldürme hakkı yoktu ama aynı sahibin, onu döverek öldürme hakkı(!) vardı. (En azından bazı toplumlarda vardı.)

Ölmüş Kölelere “Affedersiniz” Demek

İnsanevladı, şirin bir varlık, hem yapar, hem pişman olur. İnsan, yaptıklarına pişman olabilen tek canlı. Sofradaki yemekleri her seferinde iştahla yiyen ama her yemek sonrasında, “Keşke yemeseydim,” diyen, her sigaradan, içkiden sonra “Keşke içmeseydim,” diyen çok insan tanıdım. Yine, eşini sürekli aldatan, her aldatma sonrasında –kendi ifadeleriyle eşşekler gibi– pişman olan nice erkek var. Hapishaneler pişman olmuş insanlarla dolu.

İnsanlığın pişman olduğu bir başka konu kölelik sorunu. Onca zaman onca insanın emeğini ve cinselliğini sömüren insanlık, şimdilerde, geçmişe bakıp, “Keşke öyle olmasaydı,” diyor.

Batılı, geçmişte dedelerinin yaptıkları karşısında ‘keşke olmasaydı’ diye düşündüğünde, haksızlığa uğramış olanlara “Affedersiniz” demek istediğinde sanata baş vuruyor. Geçmişteki hataları açıkça kabul etmek yerine, sanat yoluyla özür dilemek, bir anlamda dolaylı ama akılcı bir günah çıkarma yolu; üstelik duygusal da. Bu dünyadan göçmüş kölelere nasıl “Affedersiniz” deniyor?

Tom Amca’nın Kulübesi ve Azatname

Tom Amca’nın Kulübesi adlı roman, Amerika’da henüz köleliğin yasaklanmadığı dönemde H. B. Stowe tarafından yazılmış bir klasiktir. (Başkan Lincoln vurulduğunda kuca-

ğında bu roman vardı.) Roman, ekonomik sıkıntıya düşen sahibinin, emektar kölesi Tom Amca'yı satmasıyla başlar. Ailesinden, evinden uzaklaşan yaşlı Tom, oradan oraya sürüklenir, sıkıntılar çeker. Bu arada ilk sahibinin oğlu George, kurtarmak için Tom'u aramaya başlar. Tom'u bulur, ancak son sahibi tarafından kırbaçlanmış olan Tom ölmek üzeredir, az sonra da ölür. Çok üzülen George'un yapabileceği bir şey kalmamıştır, paltosunu çıkarıp Tom'un cesedine sarar, gömmek için götürür, gömdükten sonra da paltoyu mezarın üzerine örter.

George'un bu davranışını, duygusal ama gecikmiş bir özür dileme sayabiliriz. Ölüye faydası olmayan bu "pardon" deme, olsa olsa beyaz efendinin vicdanını rahatlatmaktadır. Bu yürek burkan final, bütün bunları yapan beyaz efendiyi, her şeye rağmen izleyicinin/okuyucunun gözünde sempatik göstermekte, onda katarsis (duygusal rahatlama) de sağlamaktadır. Çünkü George, finalde hem paltosunu Tom'u üzerine örtmüştür, hem de onu öldüren beyaza yumruk atmıştır.

Tom Amca'ların yaşadığı toprakların binlerce kilometre ötesinde, benzeri özür dileme tarzı Osmanlı'da da sergilenmiştir bence. Osmanlı'da köle sahipleri, bir süre hizmetlerinde tuttuktan sonra kölelerini azat ederlerdi. (Sanırım bunların sayısı oldukça yüksekti.) Azat edilenlerin eline, azatname veya ıtkname adı verilen bir belge verilirdi. Bir köle azat edilemeden ölürse tabutunun üzerine azatnamesi konulurdu. Bence bu tavır da, Tom Amca'nın mezarına palto örtmeye benziyor, öteki dünyaya hürriyetine kavuşmadan göçmüş bir köleye "Affedersin" deme anlamı taşıyor.

Özgürlüğüne ve ailesine kavuşmadan ölmüş bir kölenin mezarının üzerine örtülmüş palto veya ölmüş bir kölenin tabutunun üzerine konulmuş azatname, görenlere fevkalade hüznün verecek bir manzaradır. Yıllarca azat edilmeyi

beklemiş ama edilmeden ölmüş bir kişinin tabutu üzerinde bir azatname görmek, olaya şahit olan herkesi derinden sarsacak bir olaydır. Böyle bir şeyi hayal etmek bile insanın yüreğini burkuyor. (Köle sahiplerinin sergilediği bu “Affedersin” deme yönteminin, o gün hayatta kalanlar için ve bugün bizler için bir sado-mazoşit tepki sayılıp sayılmayacağı tartışmaya açık bir konudur. Psikolog, psikiyatrist arkadaşlarım bunu tartışabilirler.)

Kökler Dizisi

Bir yoruma göre Amerikan kültürü, *Kökler*’le zencilere, *Kurtlarla Dans Eden Adam*’la da Kızılderililere “Affedersin” dedi, “Pardon” dedi. (Sanırım Vietnamlılara “Pardon” diyen filmler de var.)

Kökler, Batı tarzı bir “Pardon” demeydi. Bence romanın kendisinde “Pardon” denmiyor. Romanın yazarı bir zencidir; romanda olsa olsa, “Bize pardon deyin,” mesajı vardır. Ancak televizyon filminde, görünenin altındaki ince mesajlarla “Pardon” denmektedir. Nasıl?

Türk sinemasında bazı aktörler, aktrisler yalnızca ‘iyi adam, iyi kadın’ rolüne çıkar. Örneğin Ayhan Işık, hep iyi adam, kahraman adamdır veya Hülya Koçyiğit’i kötü kadın rolünde göremezsiniz. Aynı şey Batı’daki bazı sanatçılar için de geçerlidir. Sanırım bu durum sanatçının sinema piyasasındaki yeriyle ilgilidir.

Amerikan sinemasındaki bazı iyi adamlar, sadece *Kökler*’e özgü olmak üzere, zencilere eziyet eden ‘kötü adam’ rolüne çıktılar. Sevilen bir polisiye dizide iyi kalpli kahraman polisi oynayan bir aktör ile Bonanza adlı dizideki bir iyi kahraman, *Kökler*’de kötü adam rolündeydi. Bu sanatçılar, yalnızca bu filme özgü olmak üzere, hayatlarında ilk ve son kez kötü adam rolüne çıkmayı kabul ettiler.

Bir bakış tarzıyla bu olay, beyazların, iki gönüllü kurban vererek zencilere “Pardon” demesiydi. O güne kadar iyi adam rolüyle tanınmış olan bu iki sanatçının kendi istekleriyle kötü adam rolü oynamaları, bence çok zarif bir özür dileme yolu. Ancak olaya başka bir açıdan baktığımızda şunu da söyleyebiliriz. Bence beyazlar, duyarlı insanlar olduklarını gösterdiler ve çok kasıtlı olmasa da yine olumlu bir puan aldılar.

Kökler dizisi Amerika’da gösterime girdiğinde birçok karnalda her gece peş peşe gösterildi. Bazı Amerikalı yazarlara göre, âdeta ülke çapında bir ayin düzenlendi ve büyük kitleler, nefes almadan tarihleriyle tanıştılar. Örneğin beyazlar dehşetle şunu öğrendiler: Bir zamanlar dedeleri zenci köleleri ahırdaki katır defterlerine kaydediyormuş. Bu defterlerde, alınıp satılan atların, eşeklerin, katırların, sığırların sayısı, ne kadar yavruladıkları ve fiyatları yazılıymış; aynı zamanda yine bu defterlere, kaç zenci kölenin kaç paraya satın alındığı, bunların ne kadar ‘yavruladığı’, kaçta satıldığı da yazılıyormuş.

Unutulmuş bu olayı ilk kez duyan binlerce kişi derinden etkilenmiştir. Kişilerin tarihleriyle yüzleşmelerine yol açan bu bilgi, bir dedikodu, belgeye dayanmayan bir rivayet değil, belgelere dayalı bir gerçektir. Günümüzde hâlâ bazı ailelerin geçmiş yüzyıllardan kalan bu tür defterlerinde bu bilgiler mevcuttur.

Bana öyle geliyor ki, günümüzde sinema ve edebiyat dışında da geçmiş günün kölelerine, bir sanatçı duyarlılığıyla pek çoğumuz, belki bilinçli olmadan “Affedersin” diyoruz.

Bunlardan biri de galiba Pınar Yolaçan. Yolaçan, Türkiye’de ve çeşitli ülkelerde çalışmalarını sürdüren, sergiler açan değerli sanatçılarımızdan biri. Daha lise yıllarında fermuarlı patlıcan, çıtçıtlı lahana tasarlamıştı, şimdi uluslararası düzeyde sergilere imza atıyor.

Pınar Yolaçan'ın Sergisi:**Meryem**

Yolaçan'ın, en son İstanbul Beyoğlu'nda (Mart -Mayıs 2008) açtığı "Meryem" adlı fotoğraf sergisini gezdim ve etkileyici, çarpıcı buldum. (Çarpılmayan yok zaten.)

Meryem sergisi zenci kadınların fotoğraflarından oluşuyor. Bir zamanlar Afrika'daki köklerinden, kültürlerinden koparılan kadın kölelerin pek çoğuna Maria (Meryem) adı verilirmiş; serginin adı, o günlere bir gönderme.

Objektife onurlu, gururlu gözlerle bakan zenci modellerin üzerlerinde, değerli kumaşlardan elbiseler var. Bu elbiselerin yakalarına ise hayvan iç organları –gerçek ve taze iç organlar– dikilmiş: gözler, böbrekler, ciğerler, plasentalar, bağırsaklar.

Peki, bu onurlu kadınların pahalı kumaşlarına iliştirilmiş iç organlarının anlamı ne? Sanatçının sergi kataloğunda, bu kompozisyona ilişkin derin, zengin açıklamalar var. Bunlara ek bir yorum da ben getirmek istiyorum. Benim yorumum şu: Üzerlerine hayvan iç organları iliştirilmiş bu fotoğraflara bakınca, birçok izleyicinin midesi bulanacaktır ve muhtemelen, "Bu ne iğrenç şey böyle!" diyeceklerdir. Evet bu görüntüler iğrenç olabilir ancak bu insanların dedeleri, nineleri bir zamanlar köleydi, onlara yapılmış olanlar, bu görüntülerden daha mı az iğrençti. Biz insanlar, gözümüzün önündeki iğrençlikleri fark ediyoruz da, bugün görmediğimiz veya geçmişte kalmış iğrençlikleri kolay fark edemiyoruz galiba.

İşte bu sergi bana bunu anlattı.

Kıssadan hisse: Geçmişteki bütün acı çekmişleri, esirleri, köleleri, savaşlarda öldürülmüşleri ve tuhaf gelecek size belki ama onlara eziyet etmişleri, bugün sevgiyle bağrımıza basalım istiyorum. Benim dedelerim ile sizin dedeleriniz birbirlerini öldürmüşlerse eğer, ben sizin dedelerinizi affettim; siz de benim dedelerimi affedin isterim. Bugün ve gelecekte eşitler evine ulaşabilmek için yeryüzünde, önce affetmek ve geçmiş kalbimize gömmek gerekli (bitmemiş işleri bitirmeli); sonra da, ikide bir “Affedersiniz” dememek için birilerine, geçmişten ders alıp efendilik taslamadan birbirimize, eşitler evini oluşturmaya koyulmalıyız.

Bir Zamanlar Çocuklar Köle miydi? Halen Köle mi?

Bir zamanlar yetişkinlerin kafasında ‘çocuk’ ve ‘köle’ kavramları arasında belirgin bir fark var mıydı? Bu konu tartışmaya açıktır. Galiba, çoğunluğun kafasında net bir ayırım yoktu, maalesef hâlâ yoktur.

Köleliğin resmî bir kurum olduğu dönemlerde, yetişkin bir köleye, “Çocuğunuz köle mi?” diye sorsaydınız, muhtemelen size, “Hayır,” diye cevap vereceklerdi. Ancak bu insanların dillerine de yansıyan dünya görüşlerini incelediğimizde, çocuk ile köle arasında paralellik kurduklarını ileri sürebiliriz. Batı kültürüne ait eski dinî kaynaklarda, kölenin sahibine olan tavrının, çocuğun anababasına olan tavrına benzemesi gerektiği ifade edilirmiş. Aynı zamanda, anababaların ve köle sahiplerinin çocuklarına ve kölelerine sevgiyle yaklaşmalarını emredilmiştir.^(*) Bu tavrın, köleyi bir çocuk gibi görme veya çocukları köle kabul etme anlamına geldiğini düşünebiliriz. Bu tavır, açıkça olmasa da günümüzde de, davranışları-

(*) Levis, B., a.g.e.

mıza yansıyan düşünceler içinde, galiba evlerimizde de varlığını sürdürmektedir.

Çiğdem Kâğıtçıbaşı'nın, artık klasik kabul edilen kapsamlı bir araştırması var, *Çocuğun Değeri* adını taşıyor. Bu araştırmaya göre, ülkemiz çocuklarının en azından bir bölümü, yakın geçmişte (bence hâlâ), aileye (daha çok da babaya) bir ekonomik destek, paraya dönüştürülebilecek, dönüştürülmesi gereken bir kaynak olarak görülüyor.

Gerçekten kimi aileler çocuklarının emeğini hemen paraya dönüştürüyor. Onları okula göndermek yerine çalıştırıyor, dilencilik yaptırıyor ya da kırmızı ışıktaki duran araçların camlarını, ufacık pis bir bezle sildiren yarı dilencilik yaptırıyor. Bütün bu davranışlar, çocukların, ekonomik getirisi olan bir öge olarak görüldükleri, ihmal ve istismar edildikleri anlamına geliyor.

Kâğıtçıbaşı çalışmasında, kimi yetişkinlerin çocuğu 'çocuk' olarak algılamak yerine ekonomik bir 'meta' olarak algıladıklarını belirtiyor, ancak bu olayı bir 'kölelik' olarak tanımlamıyor. Ben, anababaların bu tür davranışlarının, adı konmamış bir tür çağdaş kölelik sistemi olarak görülmesi gerektiği görüşündeyim. Çocuğuna istediği gibi davranabilen, onu istediği işte çalıştırabilen, dövebilen, parası bitince onu köle pazarına götürüp satabilen Romalı bir baba ile günümüz Türkiye'sinde, oğlunu kızını –yasaların emrine rağmen– okutmayan, çalıştırıp kazancını elinden alan, gerektiğinde kızını başlık parasına evlendiren/satan bir baba arasında çok büyük bir fark yoktur. Romalı babanın çocuğu tam köle, bizimki adı açıkça telaffuz edilmeyen kısmî köle; sonuçta ikisi de köledir.

Burada, ille de, "Başlık parası kötüdür," demek istemiyorum. Başlık parasının da kendince bir işlevi vardır; en azından bir zamanlar vardı. Ekonomik nedenlerden ötürü babalar böyle davranıyor olabilirdi. (Bu tür savunmalar, gerçek-

: olabilir, mantığa bürüme de.) Burada vurgulanan, ne her ne olursa olsun, bir benzerliğe dikkati çekmektir. ıklarının gelişimlerine ve mutluluklarına katkıda bulun- yerine, onların kendilerine ekonomik destek olmalarını landa tutan anababalar ile bir zamanların köle tüccarları nda, hafif de olsa bir benzerlik var. (Bu arada, çocukların ıp para kazanmalarını her durumda kötü görmemek ge- : Okul zamanı okula giden, yazın çalışarak ailelerine des- lan çocukların –eğer zorlanmıyorlarsa– ille de istismara dıklarını düşünmek yanlış olur.)

Kilo Hesabıyla Çocuk

Evlendirilecek kızların bir zamanlar tartıldıkları ve kiloları üzerinden kendilerine fiyat biçildiği yolunda söylentiler vardır. Ben böyle bir şey görmedim, ancak annemden aşağıdaki olayı bizzat duydum.

Uzun yıllar annemle babamın çocukları olmamış, bir çocuğu evlat edinelim diye düşünmüşler, küçük bir kız bulmuşlar. Kızın babası biraz para vermelerini istemiş. Annem ve babam, evlat ediniyoruz diye pa- ra düşünmemişler ama “Madem istedi, verelim,” diye karar vermişler, ne kadar ödemeleri gerektiğini sor- muşlar.

Kızın babası, “Tartalım, kaç kilo gelirse, koyun eti fiyatından hesaplarız,” demiş.

Bu düşünce tarzı, anneme ve babama iğrenç gel- miş ve kızı evlat edinmekten vazgeçmişler. (Keşke vazgeçmeselerdi, belki böylece bir kişiyi kurtarmış olurlardı.)

Bazı anababalar çocuklarını bugün için bir ekonomik meta, bazıları ise geleceğe bir yatırım olarak görüyor. İkinci grup, çocuğunu duygusal açıdan bağımlı kılarak, ‘Yaşlılığımızda bize bakar, aman iyi yetiştirelim,’ düşüncesini taşıyor. Çocuğu bu şekilde geleceğe yatırım olarak görmek de, onu bir tür meta konumuna indiriyor. Bu yüzden bu tavır, en azından bir duygusal istismar, bir tür kullaştırma sayılabilir.

Kimi anneler erkek çocuklarına, “Büyüyünce beni bu kadar sevmezsin, karını daha çok seversin,” der; onlar da annelerine, “Anne valla ben seni hep seveceğim,” diye teminat vermeye çalışır. Burada da, bilinçli olmadan, çocuğu duygusal yönden bağımlı kılma, bir kullaştırma havası vardır.

Kul olma, kullaştırma, bakalım nasıl çıkıyor ortaya.

Kulluk

Köle kavramını yukarıdaki bölümlerde ele aldık. Tarihten günümüze, kişilerarası ilişkilerde bir de kulluk var.

Kul

Kabaca tanımlamak istediğimizde, sahip olduğu bazı hakları, seçim yapma özgürlüğünü belirli bir kişiye devrederek, onun emrine giren kişilere 'kul' deriz. Kullar, davranışlarının, giderek düşüncelerinin yönlendirilmesini, yönetilmesini bağımlı oldukları kişiye bırakır.

Kölelik statüsü, efendinin köle üzerindeki hakları pek çok toplumda kanunlarla belirlenmişti. Kimin kul sayılacağı, kulun görevlerinin neler olduğu konusu ise genelde yasal düzenlemelerle belirlenmemiş, toplumların sözsüz mutabakatına, sosyal kabule bırakılmıştır. Bu yüzden kulun ne olduğu konusunu, öncelikle köle/kul ayrımı kapsamında anlamaya çalışacağız. Daha sonra da kul kavramını, bir kültür ögesi olarak, özellikle kültürümüzdeki bazı olayları ve ifadeleri aktararak, hatırlatarak resmetmeye çalışacağız.

Köle/Kul Farkı

Kölelik, toplumsal bir statüdür, kul olmak ise daha çok algılanan bir gerçekliktir.

Kimisi kendisini kul olarak algılar veya birileri tarafından kul olarak algılanır. Bir insanın kul olduğunu gösteren somut bir nesne veya belge yoktur. Ancak bir kölenin köle olduğunu gösteren resmî kayıtlar, elinde ve boynunda zincirler bulunur.

Köle, zorunlu olarak, kayıtsız şartsız hayat boyu emir altında tutulan kişidir. Kul ise kendi iradesiyle, kendi seçimiyle emir altına girmiş kişidir. Örneğin bir derebeyine, padişaha veya bir mafya babasına sadık kalacağına söz vererek, kendi iradesiyle emir altına girmiş kişiler kul sayılır. Eskiden azat edilen bazı köleler kendi istekleriyle eski efendilerinin yanında kalmaya devam ederlerdi, o noktadan sonra bu kişilerin kul olduklarını düşünmek mümkündür.

Köle olmayı özgür olmaya tercih eden bu insanların köle mi, kul mu, özgür mü olduklarına karar vermek güçtür. Sanırım bu insanların azat edilmeden önce ‘zorunlu köle’, azat edildikten sonra ise ‘gönüllü köle’ olduklarını söyleyebiliriz. Gönüllü köleleri de ‘kul’ diye tanımlamayla tercih ediyoruz.

Kul olmak çoğunlukla isteğe bağlıdır, ancak kulluktan çıkmak genellikle isteğe bağlı değildir. Örneğin bir mafya elemanı iseniz, “Ben gidiyorum,” deyip çekip gidemezsiniz, bunun için babadan izin almanız gerekir; en azından babayı, gelecekte onun aleyhinde çalışmayacağınız konusunda ikna etmelisiniz.

Kul kavramının içinde sadakat de vardır. Bir köle sahibine sadakat göstermezse ayıplanmaz, cezalandırılır. Ancak bir kul efendisine sadakat göstermezse, öncelikle ayıplanır, belki sonra cezalandırılır. Yani köleye fiziksel baskı, kula ise toplumsal, duygusal baskı söz konusudur.

Eski dönemlerde çatışan iki liderden birinin adamları ona ihanet ederse, diğer lider bu durumdan hoşlanmazdı. II. Beyazıt ile Cem Sultan savaştıklarında, Cem Sultan'ın bazı adamları kendisine ihanet edip II. Beyazıt'ın yanına geçmek istemiş, Beyazıt bunlara, bağlı oldukları şehzadelerine sadakatsizlik ettikleri için ölüm cezası vermişti. (Bu olay, yazılı olmayan toplumsal kontratların gözetilmesi anlamına gelir.)

Bu arada belirtmek gerekir ki köle ve kul kavramlarını tam olarak tanımlamak, aralarında kesin ayrım yapmak zordur. Örneğin ülkemizin bazı yörelerinde bir zamanlar yaygın olan marabaların köle mi, kul mu, ırgat mı olduklarına karar vermek zordur.

Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'indeki köylülere baktığınızda, bu insanların daha çok köle olduklarını düşündürecek nedenler vardır. Bizdeki marabalık, tamamen aynı olmasa da Rusya'nın serf (köle) statüsündeki mujiklerini hatırlatır niteliktedir.

Aslında maraba, toprağı işleyip ürüne ortak olan demektir ancak marabaların en azından bir bölümü ağaların sözünün dışına çıkamayan kişilerdi. Gerçi ağa, bir zamanların Rusyası'ndaki gibi marabasına, öldürme dahil istediği cezayı verme hakkına sahip değildi ancak maraba, ağadan izinsiz bir başka kente göçemez, işlediği toprak üzerinde de satma gibi birtakım tasarruflarda bulunamazdı.)

Köle ile kul arasındaki fark özetle şudur: Kölede bir bağımlılık, kullukta ise daha çok bir bağıllık söz konusudur. Bu bağıllık, bazen liderin baskısıyla, bazen sosyal baskıyla ortaya çıkan, zaman zaman duygusal baskı boyutu ağırlık kazanan türdendir. Söz konusu bağıllığın bağımlılıkla ciddi şekilde karışması söz konusu olabilir.

İşte padişahın telaffuzundan rahatsız olmadığı ancak sanatçının kendi hatasını affetmediği gerçek bir hikâye.

Karagöz Ustasının Kulluğu

Sultan III. Selim döneminde, Kasımpaşalı Hafız adlı çok ünlü bir Karagöz ustası varmış. Bu usta bir gün Sultan'ın huzurunda Karagöz oynatırken Karagöz'ü, kölesine "Selim" diye seslendirmiş. Bunun üzerine oyunu izlemekte olan sultan, "Lebbeyk! (Buyurun)" diye bağırarak oyuna katılmıştır. Doğaçlama gelişen bu oyun içinde o ana kadar sultanın adını köleye verdiğini fark etmeyen sanatçı, ne yaptığının farkına varmış ve hemen o anda Hacivat'ın ağzından Karagöz'e şunları söyletmiş: "Ey Karagöz, sen artık yaşlandın, sultanımızın huzurunda söylenmeyecek bir söz söyledin. Sen artık bu sanatı bırak, köşene çekil." Bunu söyler söylemez de mumu üfleyip ortamı terk etmiş. Bu anı gelişme karşısında sultan dahil herkes çok üzülmüş.

Sultan arkasından, "Vallahi ben latife ettim, bırakmasın, devam etsin," diye haber göndermişse de işe yaramamış, sanatçı bir daha hiç perde açmamış.

Bu olayı çeşitli açılardan yorumlayabiliriz:

Bir, sanatçı padişaha o kadar büyük, abartılı bir saygı duymaktadır ki, hiçbir hatayı, dil sürçmesini affetmemektedir. Padişah onu affetmiştir ama o kendisini affetmemiştir; âdeta sanatçının padişaha olan saygısı, padişahın kendi kendine olan saygısından daha büyüktür.

İki, sanatçı, kasıtlı olarak değil, kazayla "Selim" demiştir yani niyeti kötü değildir. Sultan bu durumun farkındadır, ancak sanatçı farkında değildir ve o, niyete değil sonuca bakmaktadır.

Üç, sultan kişi-rol ayrımı yapmıştır yani kendisi ile oynadığı köle rolünün ayrımına varmış, rol almaktan gocunmamış-

tır. Zaten bu role, sanatçıya kızdığı için değil, muhtemelen oyunu keyifle izlediği için talip olmuştur. Sonuçta, kendisi de bir sanatçı –bestekâr– olan III. Selim, rol oynama konusunda katı değildir. Ancak sanatçı, muhtemelen padişaha olan aşırı saygısından, kendi kendine geliştirdiği ve benimsediği kul tavrı yüzünden, rol konusunda da katıdır. Padişahın, kendi gerçek rolünden çıkıp bir başka role girebileceğini düşünmemiştir.

Bizde Kulluk

Kul, geniş kullanımı olan bir kavram bazen gerçek, bazen de mecazî anlamda kullanılır. Şarkılarda söylendiği şekliyle sevgililer birbirlerine “Kulun, kölen olayım” diyebilir.

Bu arada insanların kendilerini Allah’ın kulu kabul etmeleri, daha çok mecazî anlamda, bir itaatin ifadesidir. Ancak insanlar bir diğer insana, örneğin padişaha kulluk etmekten söz ettiklerinde, ‘kul’ kavramına, belki biraz mecazî, daha çok da somut bir anlam yüklenmektedir.

Padişahlar askere veya halka hitap ederken söze “Kullarım” diye başlardı. Muhtemelen halk da bunu yadırgamazdı.

Feridun Fazıl Tülbentçi çok beğenilen tarihî romanlar yazmıştır.^(*) Bu romanlarda padişahın sadık adamları, örneğin Yakup Bey ve arkadaşları padişaha, “Sultanım, azat kabul etmez kullarınız,” derlerdi.

Elinizdeki kitap kapsamında amacımız, geçmişi yargılayıp Osmanlı’ya ‘iyiydi’ veya ‘kötüydü’ diye klişelere bakmak yerine, sadece geçmişteki sosyal yaşantıyı köle, kul kavramları açısından irdeleyerek, günümüzdeki aile içi ve işyeri ilişkilerini incelerken bir zemin oluşturabilmek, birtakım teşbihler yapabilmektir.

(*) Tülbentçi romanlarında, gerçek tarihi bilgiler ile hayali çok güzel bir şekilde harmanlanmıştı. Yazar büyük ölçüde Hammer’e dayanırdı.

Osmanlı'da, esir pazarından satın alınmışlar dışındaki büyük kitleler köle miydi, kul muydu? Kullar ve köleler dışında tam özgür birileri var mıydı? Şüphesiz bu tartışılacak bir konu. İlgili kaynaklarda, Osmanlı'da devşirmelerin, halkın köle veya kul olup olmadığı, eğer köle sayılan bir gurup varsa, bu köleliğin ne nitelikte olduğu konusunda farklı görüşler var.

Meşrutiyete geçildiğinde, halk, "Hürriyet geldi" diye sokaklara dökülmüştü. Bu durumda mecazî anlamda da olsa, meşrutiyet öncesinde, kölelik/kulluk bulunduğunu, meşrutiyetin gelmesiyle halkın azat edildiğini düşünebiliriz. Bir bakış açısına göre Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı Tanzimat Fermanı'yla da, halkın –gerçek ya da mecazî anlamda– kölelik/kulluk süreci son bulmuştu.

Hürriyet Ne Menem Şeydir?

O dönemin gazetelerinden edindiğimiz bilgiye göre, meşrutiyet ilan edildiğinde aydınlar, 'hürriyet geldi' diye, durumu kavradıkları için seviniyormuş ancak halkın bir kısmı hürriyetin ne olduğunu bilmiyormuş. Bazıları hürriyeti, Avrupa'dan gelen iyi bir kadın zannediyormuş. Halkın böyle düşünmesinin nedeni ise hürriyetin, gazetelerde bayrağa sarılı bir kadın resmiyle sembolize edilmesiymiş.

Osmanlı'da halk köle miydi, kul mu, yoksa tam anlamıyla özgür müydü, konunun ayrıntılı tartışmasını uzmanlarına bırakarak kısaca şunu belirtmek istiyorum:

Osmanlı'da 'kul' kavramı, en azından halk için, köleye yakın bir anlam veya tam tamına bir kul anlamı taşımazdı, kulluk genelde lafın gelişi kullanılan bir ifadeydi. İnsanlar ken-

dilerini padişahın kulu olarak algılamayan yanı sıra (tabii padişah da böyle algıladı), sokakta birbirleriyle de, “Efendim, bendeniz kulunuz...” diye söze başlayarak konuşturlardı.

Belki devşirmeler padişaha tam bağımlıydı. Örneğin devşirme bir vezir kendi kendine emekli olamazdı, köşesine çekilebilmek için padişahın izni gerekliydi. Hatta yaşamını sürdürebilmek için bile padişahın iznine ihtiyacı vardı. Ancak halk kitlesinin tümü, çarlık dönemi Rusya’sının mujikleri gibi köyünden ayrılamayan, padişaha veya birilerine tam bağımlı köleler değildi.

Büyük kitleler, göç edebilirdi. Köyünden, kasabasından, şehirden kalkıp başka yerlere, bu arada İstanbul’a gidebilirdi.

Gayrimüslim tebaa da ülke içinde yer değiştirebilir veya yurtdışına gidebilirdi. (Rivayete göre, Mimar Sinan İstanbul’un su sorununu çözmek istediğinde, Sadrazam Rüstem Paşa, “İstanbul, susuz bir şehir olarak bilinir, şimdi suyunun bol olduğu duyulursa göçün önünü alamayız,” diye karşı çıkmıştır.)

Bir görüşe göre Osmanlı’da tüm ülke padişahın mülkü, halk ve asker ise kulu sayılırdı ve galiba özellikle devşirmeler padişahın kölesi ve kuluydu. Padişah, bir veziri veya bir sadrazamı idam ettirebilirdi. İdam edilen kişinin suçlanması veya savunmasının alınması söz konusu değildi, birinin niçin idam edildiği konusunda ancak birtakım tahminler yürütülürdü.

Bu sistemin şüphesiz kendi içinde bir işlevi vardı. İyi mi kötü mü olduğunu tartışmıyoruz. Ancak şu da bir gerçek ki sonuçta vezirler, sadrazamlar padişahın kölesiydiler, eteğini öperlerdi ve bir efendinin kölesi üzerindeki hakları gibi padişahın da onlar üzerlerinde hakları vardı.

Burada asıl sözünü etmek istediğim şey, genel tablonun bana ilginç gelen bir yanı: Balkanlar’da, Avrupa’da devşirilen ço-

cukların devşirildikleri günkü elbiseleri bir bohça içinde sakla-
nırmış. Saklanan elbiseler de çoğunlukla eski p sk ym ş.

Boh adaki eski elbise, şimdi konaklar, kürkler, m cev-
herler içinde yaşayan örneğin bir vezire, bir zamanlar fa-
kir olduğunu hatırlatır ve bugün sahip olduklarının kendi-
sine efendisi (padişah) tarafından bahşedildi ini ve her an
her şeyinin elinden alınabileceğini d ş nd r rd  herhalde.
Gerçekten sahip oldukları şeyler, ona ait değildi, emanetti.
Belki de bunun bir göstergesi, idam edilen vezirlerin tüm
mallarının (vakıf kapsamındakiler hariç) devlet tarafından
müsadere edilmesi idi. (Duruma felsefi açıdan bakarsak, bi-
raz da mantığa b r rsek, aslında bu durumun hepimiz için
geçerli olduğunu, bu dünyaya  ulsuz gelip  ulsuz gitti imi-
zi ileri sürebiliriz.)

Özetle Osmanlı'ya, kişisel yeteneğinden başka hiçbir var-
lı ı olmadan adım atan bir köle/devşirme, zek ası ve çalışması
ve padişahın ihsanları, takdiri sayesinde, rütbe/g   ve maddi-
yat açısından en tepeye ulaşabilir ama efendisinin bir saniye-
lik bir kararı sonucunda, hayatı dahil elindeki her şeyi kaybe-
dilirdi. Çünkü, adı açıkça telaffuz edilmese de, çevresi ve ken-
disi tarafından padişahın kulu olarak algılansa da, sonuçta o
bir köledir. Etkileyici bir sistem.

Bu etkileyici sistem ilk bakışta gaddarca, adalet dışı g -
r nebilir ama galiba yaşamın bir  zeti söz konusu burada.
Ormandaki çok güçlü bir hayvan, bir saniye içinde bir ava ve-
ya yeme dönüşebilir.

Siz Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı olabilirsiniz,
yıllarca çok çalışmış olabilirsiniz fakat önemli bir hatanız so-
nucunda, basın üstünüze geldiğinde istifa etmek zorunda ka-
labilirsiniz.

Yıllarca çok dikkatli araba kullanmış, çok iyi işler yapmış
olabilirsiniz ama trafikteki bir saniyelik hatanız size her şeyi-
nizi kaybettirebilir.

Yaşamdaki bu işleyiş işlevsel olabilir ama âdil olup olmadığı tartışmaya açıktır. (Yaşamın size âdil davranmaya hevesli olup olmadığı da tartışmaya açıktır.)

Padişah ve devşirme/köle/kul ilişkisi de böyle. Bu ilişki bir zamanlar muhtemelen işlevseldi ancak hâlâ işlevsel ve âdil olup olmadığı tartışmaya açıktır. Kölelikten kulluğa, kulluktan kurtuluşa giden süreçte daha işlevsel ve daha âdil yapılar istiyoruz.

Kölelikten Kulluğa, Kulluktan Kurtuluşa

Tarih içinde kölelikten kulluğa, kulluktan özgürlüğe doğru bir geçiş yaşanmıştır. Özgürlük aşamasını, kitap kapsamında 'eşitler evi' olarak adlandırıyoruz.

Tarihte Kölelik/Kulluk/Özgürlük Süreci

Kölelerin zorunlu olarak emir altında tutulduğunu, kulların ise kendi iradeleriyle emir altına girdiklerini belirttik. Köle ticaretinin serbest olduğu dönemlerde kölelerin sahiplerine kayıtsız şartsız itaatleri beklenirdi; çok az sayıda köle, özgür ortamda hayatta kalma şansı kalmadığı için kendisini köle pazarında götürüp satardı. Büyük çocukluğun kölelik süreci ise efendilerinin takdir hakkına bağlıydı. Kul olma sürecinde ise kişiler kul rolünü, kısmen de olsa kendi iradeleriyle seçerler.

Zaman zaman inişler çıkışlar, geriye dönüşler olsa da, genelde tarih boyunca toplumların kölelik sürecinden kulluk sürecine geçtiklerini, kulluk sürecini ise özgürlük sürecinin

izlediğini ileri sürebiliriz. Bazı toplumlarda aynı anda köleler, kullar ve özgür insanlar birlikte yaşamış olabilir. Ancak sürecin genel seyri kölelik/kulluk/özgürlük şeklindeydi. Yani bir grup köle zaman içinde kula dönüştü, kullar ise özgür insanlara.

Kölelik/kulluk/özgürlük sürecinde özgürlük son basamaktır. (Bu süreç genellikle böyle işlemekle birlikte tarihte zaman zaman basamak atlandığı da olmuştur.) Özgür insan, düşüncelerinden, davranışlarından ve tercihlerinden ötürü, birilerine sürekli olarak hesap vermek zorunda değildir. Aslında herkes toplum kurallarına uymaya zorlanır, özgür kişiler de zaman zaman toplumsal baskıyı hisseder. Ancak özgür kişiler, seyahat etme, eşini, mesleğini seçme, genelde belirli statüleri, rolleri seçme özgürlüğüne sahiptir. Kullar bu tür seçme özgürlüklerine kısmen sahiptir, kölelerin ise yaşamlarıyla ilgili seçim hakları hemen hemen sıfıra yakındır.

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, azat edilen kölelerin bir bölümü, azat edildiklerini gösteren kâğıtlarını yırtıp eski durumlarını aynen sürdürmek istiyorlardı; Osmanlı'da da bunu yapan çoktu.

Bazen de azat edilenler bir süre sonra eski günlerini arıyordu. *Rüzgâr Gibi Geçti* adlı romanda ve romandan yola çıkılarak çekilen filmde, evin hanımı azat edilen kölesine aylar sonra sokakta rastlar. Köle kendisine, “Hanımefendi ben bu hürriyetten sıkıldım,” der. Köleliğin devamını savunurlar, bu tür örnekleri sever, bunu kölelik kurumunun gerekli olduğunu savunmak için kullanırlardı. Aslında bu tür örnekler köleliğin gerekliliğini değil, zararını göstermektedir; kırkelli yaşına kadar birilerine bağımlı yaşamış, özgür yaşamak konusunda deneyim kazanmamış bir insana birdenbire özgürlük verirsiniz elbette bocalar.

Geçiş dönemi sonrasında azat edilenlerin torunları köle

olmaya heveslenmediler, özgürlükten sıkılmadılar, özgür insanlar olmaya alıştılar.

Kölelikten birdenbire özgürlüğe geçenlerin bocalayıp köleliği aramaları gibi, nesiller boyunca kul olmuş insanların birdenbire özgür olmaları da sıkıntı yaratır, sudan çıkmış balığa dönerler. Benzer şekilde kralların, padişahların emrinde monarşiye alışmış kitleler, aniden demokrasiye kavuştuklarında, doğrudan ya da dolaylı, “Biz bu demokrasiden sıkıldık,” diyebilir, tekrar eski monarşi günlerine dönmek isteyebilir. Özgürlüğe giden süreçte, bu durumu doğal bir insan tepkisi olarak kabul etmekte yarar vardır. Sudan çıkmış balıkları yaşatmak istiyorsanız onlara kızmamanız gerekir; su dışındaki yaşama alışmak, yani özgürlüğe alışmak zaman alır. Esirler evinden eşitler evine giden süreçte, eşitler evine alışmak zaman alır.

Kölelikten özgürlüğe giden süreçte özgürlüklerine kavuşan insanlar, galiba nesiller boyunca geçmiş günün izlerini zihinlerinden atamıyor. Kölelik günlerinin izleri, acıları, folklorlarda, özellikle sözlü ve yazılı edebiyatta kendini göstermeye devam ediyor. Örnek:

Kafeste Kuş (Köle) Gezdirmeye

Yukarıda sözü edilen Meryem adlı serginin kataloğunda sanatçı Yolaçan'ın ilginç bir gözlemi yer alıyor. Sanatçının fotoğraflarını çektiği modellerin yaşadığı Brezilya'nın Itaparica Adası'ndaki yerliler, sabahları kuşlarını kafesler içinde, gezmeye, hava almaya götürüyorlarmış. Pencerenizi açıp hava aldrabileceğiniz bir kuşu, kafesiyle gezmeye götürmeniz ilginç, ekzantrik, dışardan bakınca birazcık tuhaf bir olay. Ancak bu, o yörede bir görenek, gelenek haline gelmiş.

Acaba bu kuş gezdirme davranışının anlamı ne? Doğruluğundan emin olamayız ancak bu olayı şöyle yorumluyorum:

Bugün kuşlarını gezmeye götüren bu insanların dedeleri, nineleri, büyük bir ihtimalle bir zamanlar köleydi. O kölelerin özgürlükleri yoktu, canları istedi diye sabahları gezmeye çıkamazlardı, kafese kapatılmış, özgürlüklerini yitirmiş kuşlar gibiydiler. Şimdi onların torunları olan bugünkü bu güzel insanların zihinlerinin bir köşesinde, dedelerinin çektiği acıların izleri duruyor ve bu insanlar muhtemelen bu yüzden kafeslere konmuş kuşlarıyla empati kuruyor, doğru ya da yanlış, kuşlarının özgür olmak istediğini, gezmek istediğini düşünüyor, onları alıp gezmeye götürüyor. Gezmeye götördükleri şey görünürde kuş olsa da onlar aslında ninelerini, dedelerini gezdiriyor.

Eğer bu yorumum doğruysa, bu insanların buldukları çözüm ne kadar güzel. Geçmişe esef etmek, ağıt yakmak yerine bugünlerini aydınlatmaya, kuşlarını ve kendilerini ferahlatmaya çalışıyorlar.

İşyerlerinde Kölelik/Kulluk/Özgürlük Süreci

Kesin çizgilerle ayıramasak da, tarih boyunca iş ortamlarında kölelik/kulluk/özgürlük aşamalarının ortaya çıktığını düşünebiliriz. Özgürlük aşamasında işyerlerinde eşitler evi ortaya çıkar.

Bir zamanlar işyerlerinde köleler zorla (Çocukluğumda buna ‘metazori’ denirdi.) çalıştırılırdı. Köleler, zorla çalıştırılan işçi rolündeydi. Sonra zorlama görünürde kalktı, açık ya da üstü kapalı şekilde insanlar kul rolüne girdiler, efendilerine gönüllü itaat ediyor göründüler. Dışarıdan bakınca onla-

rın gönüllü olarak çalıştıklarını, efendileri uğrunda gönüllü olarak savaştıklarını söyleyebilirdiniz. Ama galiba bu gerçek bir gönüllülük değildi.

Derebeylerin, kralların, padişahların emrinde savaşanlar gönüllü görünseler de, savaşmak istemediklerinde herhalde buna zorlanacaklardı. Bu yüzden kimi asker ikileme düşerdi. Osmanlı'da bir şehzade padişaha isyan ettiğinde askerleri onun yanında, biraz onu sevdikleri için, biraz da mecbur edildikleri için savaşırlardı. Savaşmaya zorlananlar, istemeden isyan etmiş durumunda kalırdı.

Sonuçta kul rolündeki kişilerin, biraz gönüllü, biraz da zorunlu olarak itaat ettiklerini söyleyebiliriz. Galiba burada bir 'zorunlu-seçmeli' durum var. Şöyle:

Üniversitelerde bir zorunlu dersler vardır, bir de seçmeli dersler. Bir de öğrencilerin 'zorunlu-seçmeli' adını verdikleri dersler olur. Öğrenci bu dersleri almak zorunda değildir, ancak almadığı takdirde mezun olamamaktadır. Yani söz konusu dersler görünürde seçmeli ama aslında zorunludur. Galiba kölelikten özgürlüğe giden süreçte insanlar da zorunlu-seçmeli bir dönem geçirmiştir, geçirmektedir.

Bugün kimi işyerlerinde çalışanlar bir hak talep ettiklerinde veya âmirlerine bir konuda itiraz ettiklerinde, kendilerine, dışarıda bu işe girmek için sırada bekleyen yüzlerce işsiz olduğu, fazla direnirse işten atılabileceği söylenir veya hissettirilir yani aba altından sopa gösterilir. Bu çalışan aslında, köle ile özgür arası bir konumdadır, zorunlu-seçmeli bir yaşam sürdürmektedir.

Bir çalışana, canı istediğinde hamile kalamayacağını, tuvalete sık gitmemesi gerektiğini söylerseniz (dünyada ve ülkemizde bunu söyleyenler vardır), artık o kişi köle mi, özgür mü, varın siz karar verin.

Bir işyerinde, mesai saatleri içinde bir âmir bir elemanını işten atmaya karar verince, hemen o an iki güvenlik gö-

revlisini bu elemanın iki yanına yerleştirip onu işyerinden dışarıya çıkarıyorsa (bunu yapanlar da var), bu eleman ve bu olayı izleyen diğer elemanlar, köle mi, özgür mü, siz karar verin.

Yakın zamanlara kadar dünyamızda, kul veya özgür görünen ama özünde köle olan işçiler çalıştırılmıştır. XX. yüzyılın başlarında bazı Avrupa şirketleri Güney Afrika'daki fabrikalarında yerli halkı işçi olarak çalıştırıyordu. Bu işçiler köle değil, sadece birer çalışandı. Ancak işverenler, bunlardan bazılarının yeterince iyi çalışmadığını düşündüklerinde, bir ayaklarını ve bir ellerini kesiyor, iyileştikten sonra da fotoğraflarını çekip pazar yerine asıyorlardı. Çocuğunun ayağı kesilen işçi bile vardı. Konuyla ilgili bilgiye ve fotoğraflara *National Geographic* kataloglarında ulaşılabilir.

Kölelik/kulluk/özgürlük süreci, insanların dillerinde, birbirlerine hitap şekillerinde de kendini gösteriyor. Bugün artık kimse kimseye “kulum” demiyor, demokratik görünen bir ifade şeklini tercih ediyor. Amirler, öğretmenler, elemanlarına, öğrencilerine hitap ederken, “Arkadaşlar” diyerek söze başlıyor. Ancak bu arkadaşlığın ne kadarı gerçektir, ne kadarı lafın gelişi, tartışmaya açıktır.

Komedi Dükkânı adlı dizinin, insanları etkileyen başarsının nedenlerinden biri de bence bu hitap şeklidir. Burada, kendisi görünmeyen, sesi yukarıdan geliyormuş izlenimini veren yönetmen, sahnedeki sanatçıya sürekli olarak “Arkadaşım” diye bağırıyor. Ancak bu kelimeyi, zaman zaman öylesine sert bir tonda söylüyor ki, aralarında hiçbir arkadaşlık bulunmadığını hissediyoruz; “Arkadaşım” mı diyor, “Ulan” mı diyor, ayrımına varamıyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, ne söylendiği önemlidir ancak nasıl söylendiği de önemlidir. Komedi Dükkânı'ndaki yönetmen “Arkadaşım” diye bağırırken, herhalde sahnedeki aktörün onuruna yeterince saygı göstermemektedir.

Ailede Kölelik/Kulluk/Özgürlük Süreci

Tarihteki kölelik/kulluk/özgürlük sürecini hatırlatan bir süreç, galiba bireylerin yaşantılarında da ortaya çıkıyor. Şöyle:

İnsan yavrusu, yaşantısının ilk yıllarında yetişkinlere bağımlıdır. Beslenme, temizlik, barınma konularında bir yetişkinin desteği olmadan hayatını sürdüremez. Bu yüzden bu dönemi, insanların 'kölelik' dönemi olarak kabul edebiliriz. Şüphesiz ki bebek ve köle aynı şey değildir; köle, zorunlu olarak bağımlı kılınır, bebek ise gelişim sürecinin özelliğinden ötürü bağımlıdır. Üstelik bebekler yalnız bırakıldıklarında tek başlarına yaşayamazlar. Birtakım farklar da olsa, köle ile bebek arasındaki temel benzerlik ikisinin de bir başkasına bağımlı oluşudur.

Yetişkinlere bağımlı olan bebekler, gelişim süreçleri içinde giderek bağımlılıktan kurtulabilir, aşama aşama kendi ihtiyaçlarını kendileri giderebilir, gerçek ve mecazî anlamda kendi ayakları üzerinde durabilir. Eğer anneler bütün bunlara izin verirse (ki çoğunluğu buna pek fazla izin vermez), çocuklar büyüdükçe annelerine olan bağımlılıklarının yerini bağıllık alacaktır.

Bağıllık, bir anlamda 'tercihe dayalı bir bağımlılık' sayılabilir. Tercihe dayalı bu bağımlılığın, kulluk sürecine benzetilebileceği görüşündeyim. Çocuklar elbette ki annelerinin kulları değildir. Yalnızca açıkça bağımlı ilişkinin görüldüğü bebeklik dönemini, kulluk sürecini hatırlatır bir dönemin izlediğini düşünüyorum.

Çocuklar, bebeklikteki bağımlılıktan (köleliğe benzer bağımlılıktan) kurtulduktan sonra birdenbire tam özgür olmazlar.

Bağımlılıktan özgürlüğe bir geçiş süreci vardır. Kulluğa benzeyen bu geçiş sürecinde, genelde annelerleriyle birlikte yaşamak isterler, onlara ihtiyaç duyarlar, onlardan yemek, harçlık isterler, onlarla özdeşim kurarlar; arada annelere

rıyla çatışsalar bile, temelde onlara bağımlıdırlar, onların boşanmalarından, ölmelerinden korkarlar.

Bu geçiş döneminde çocuklar, gençler, bir tür gönüllü bağımlılık/kölelik içindedir; bir anlamda yarı köle, yarı özgürdür. Bu yüzden, bu dönemdeki anababa-çocuk etkileşimini, kul-efendi ilişkisine benzetiyorum.

Çocukların anababalarına zorunlu olarak bağımlı oldukları bebeklik dönemini (kölelik dönemini), anababalarına gönüllü olarak bağımlı, yani bağlı oldukları (kul oldukları) bir dönem izlemelidir. Üçüncü basamak ise özgürlük basamağı olmalıdır. Bence özgürlük basamağında da, aile içinde bağlılığın sürmesi mümkündür, yararlıdır. Pratikte istenen budur, ancak anababalar, pratikte –özellikle ülkemizde– bağımlılığın bağlılığa dönüşmesine, çocuklarının özgürlük basamağına ulaşmasına, kolay kolay izin vermiyor.

Anababalar çocuklarının özgür olmasına izin vermiyor ama bunun yanı sıra çocuklar, gençler de, efendisine, “Azat kabul etmez kullarınız,” diyen geçmişin kulları gibi anababalarına âdeta, “Biz sizin azat kabul etmez çocuklarınız,” diyor.

Anababalar çocuklarının bağımlılıktan bağlılığa, özgürlüğe geçmesine izin verseler bile, basamakları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak zordur. Özgürmüş gibi görünen nice yetişkinin, anababalarına bazen bağımlı, bazen yarı bağımlı bir tavır yani köle ve kul tavrı sergilediklerini hayretle görebilirsiniz. Bu üç dönem iç içe geçtiği için, belirli bir durumda kişilerin köle mi, kul mu, özgür mü olduklarını kolayca söyleyemeyiz.

Acı ama gerçek, görünürde özgür olan nice çocuk ve yetişkin, aslında anababalarının kölesi, kulu imişler gibi dolaşıyorlar ortada; köle mi, kul mu, özgür mü oldukları tam belli değil, ne oldukları sürekli değişiyor. Bu durum geçmişte de böyleydi, şimdi de.

Teldolabın Anahtarı

Bir zamanlar görücü usulü vardı, kızlar erkekler evlenecekleri kişiyi kendileri seçemiyorlardı, günümüzde hâlâ hepsi tam olarak seçemiyor. Kimi baba gencecik kızını varlıklı yaşlı bir adama vermek istiyor, kız sevdiğine kaçmaya kalkınca da onu vuruyor (bunun adı 'töre cinayeti' oluyor). Kimi anne, oğlu onun istemediği kızla evlenmeye kalktığında ağlıyor, fenalık geçiriyor. Halen kendi istediği mesleği seçemeyen gençler var.

Şimdi bu kızlar ve erkekler köle mi, kul mu, özgür mü? Varın siz karar verin.

Halen bahçelerine babalarına sormadan bir tek şey dikemeyen erkekler, kayınvalidelerine sormadan bir çorap alamayan kadınlar, kendi anababalarının yanında çocuklarını kucaklarına alamayan kadınlar, erkekler var.

Yine orta yaştaki bazı gelinler bir zamanlar –ve bazıları hâlâ– kayınvalidelerinin yanında, kendi çocuklarına “yavrum” diyemezlerdi. Yavrum demeleri halinde kayınvalide, bunu kendi otoritesine bir saygısızlık kabul eder, muhtemelen, “Gelin, sen annesin, o yavrun; peki ben ne oluyorum bu durumda, çekip gideyim mi?” derlerdi.

Eşlerinin yanında babalarından tokat yiyen evli barklı erkekler var. Bütün bu kişiler köle mi, kul mu, özgür mü? Karar verin.

Bir zamanlar mutfaklarımızda teldolaplar vardı ve işin ilginç, teldolabının anahtarını cebinde taşıyan büyükanneler, kayınvalideler vardı.

Kızları, gelini teldolaptan bir şey istediğinde dola-bı açarlar, iş bittiğinde tekrar kapatırlardı. Büyüklerin

bu davranışları, bence cimrilikten değil, otoriteyi elde tutabilmek içindi.

Bütün bu örneklerde, büyük hanımlar karşısındaki evli barklı hanımların, gelinlerin, ne kadar bağımlı, ne kadar özgür olduklarına, kul mu köle mi sayılacaklarına karar vermek zordur.

Çocukluğuma dönüp baktığımda, aile düzenimizde önemli artılar görüyorum. Evimiz eşitler eviydi ve yetiştirilme düzenimde önemli artılar vardı; ancak bazı eksiler de. Annem bana bir zarar gelecek diye kaygılanır, beni gereğinden fazla korumaya, kollamaya çabalar. Annemin korumacılığı giderek baskıya dönüşmüştü. Köle değildim ama tam özgür de değildim; köle ile özgür arası bir noktadaydım, galiba kul'dum.

Annem arkadaşlıklar kurmamı, gezip tozmamı önemli ölçüde engellemeye çalışırdı. Ben de bu duruma itiraz etmezdim. Ama bir gün bakın ne oldu:

Ben Nasıldım: Kul mu, Özgür mü?

Lise yıllarımda annemin aşırı korumacı tavrı giderek baskıya dönüşmüştü.

Rahatsız olsam da açıkça itiraz etmezdim, galiba gönüllü bir bağımlılık içindeydim, şu andaki değerlendirmeme göre, kul sayılabilirdim. Ama kulluğun da bir sınırı olsa gerek, bir gün, lisanı münasiple karşı çıktım: "Anne, üzerimde çok baskı var," dedim. Anneciğim de gözlerini açarak, "Çok üzüldüm, bunu bilmiyordum, şu andan itibaren üzerindeki bütün baskıları kaldırıyorum," dedi... Dedi ama pratikte benim için değişen bir şey olmadı. Arkadaşlık kurma, gezip tozma

konusunda yine aşırı kontrole, engellemeyle karşılaştım. Ancak yine eskisi gibi itiraz etmeden yaşamımı sürdürdüm. Şimdi o günlere bakıp, kendimi üç sınıftan birine oturtmaya çalıştığımda, 'kul' sayılabileceğimi düşünüyorum. Kulluk, zorunlu seçmeli dersler gibi, baskıya gönüllü bir razı oluş sayılabilir.

Sonuçta, ben de bir zamanlar, aile içinde bir kuldum, belki de biraz köle, biraz kul; izin verilen alanlarda ise özgürdüm.

Köle/Kul/Özgür Aşamalarını Tanımlamada Temel Ölçüt: Saygı

Kimin köle, kimin özgür olduğunu belirlemede temel ölçüt, bence saygı olmalıdır. İşlevleri, statüleri, rütbeleri farklı farklı da olsa kişilerin onurlarının eşit olduğuna inanmak, doğal bir sonuç olarak saygılı olmayı sağlar.

Köle/kul/özgür ayrımını yaparken, çok kesin olmasa da saygının sınıflayıcı bir ölçüt olarak düşünülebileceği kanısındayım. Şöyle:

Efendi, kölesine –herhalde– saygı duymazdı; kölesini bir ‘insan’ olarak algılamak yerine, onu satılabilen bir eşya, döverek eğitilebilen bir hayvan olarak görürdü. Köle de, büyük bir ihtimalle efendisine saygı duymak yerine ondan korkardı. Yöneten efendiler, kullarına, köleden farklı olarak saygı duyardı; kul ise, köleye oranla efendisine daha fazla saygı duyardı. Çünkü kullukta, bir ölçüde de olsa gönüllülük vardı. Bu yüzden efendi ile kul birbirlerini, efendi-köle dönemine oranla daha fazla sevmiş olabilirler.

Özgür kişilerde ise yöneticiler ile elemanları arasında, anababalar ile çocukları arasında korku değil, karşılıklı saygı ve sevgi görülecektir.

Güçlü konumdaki kişinin, daha zayıf konumdaki kişiye duyduğu saygı miktarı, iki şeyi belirler: Bir, onu zorla çalıştırıp çalıştıramayacağını; iki, onunla nasıl iletişim kuracağını belirler.

Efendi kölesine saygı duymadığında, onu zorla bedava-ya çalıştırır ve aynı zamanda dövebilir, ona hakaret edebilir, aşağılayabilir. Bir zamanlar Afrika’da esir edilen yerlilere bazı efendiler, alay ederek aşağılamak için Öksürük, Tıksırık, Sümürük türünden isimler koymuş. Efendisinin dilini henüz öğrenmediği dönemde kendisine bu tür isimler konulan bir köle, ancak yeni dilini öğrendikten sonra adının kötü bir anlama geldiğini anlayabiliyormuş.

Osmanlı sarayındaki cariyeler, muhtemelen köle ile kul arasında bir konumdaydı. Satın alınmış bu cariyelere, özgür kadınlara verilen Ayşe, Fatma türünden isimler verilmez, Çeşmidilara, Ruhinaz türünden, cariyelere özgü birtakım isimler verilirdi. Bu isimler, aşağılayıcı nitelikte olmakla birlikte cariyelerin özgür kadınlardan farklı bir grup olarak algılandıklarının göstergesidir.

Efendilerin kölelerini, zorla bedavaya çalıştırma veya onlara ‘Sümürük’ türünden tahkir edici adlar koyma davranışları, efendi ile kul arasındaki etkileşimde, önemli ölçüde yumuşardı. Efendi kulunu bedavaya çalıştırmazdı, en azından arada ihsanlarda bulunurdu. (Bazen kul kısmı, efendisinin yeterince ihsanda bulunmadığını düşündüğünde isyan ederdi; örneğin yeniçeriler, arada padişahlara isyan ederlerdi.)

Sonuç olarak, köle/kul/özgür ayrımında saygının ayırt edici temel etken olduğunu düşünebiliriz. Saygı azaldıkça zorlama ve aşağılama artacaktır. Köle basamağından özgür insan basamağına doğru gidildikçe saygı adım adım artacak, zorlama ve aşağılama azalacak, özgür insan düzeyine erişildiğinde zorlama ve aşağılama hemen hemen sıfır olacaktır.

Saygı, ya hep ya hiç olayı değil, bir derece olayıdır. Çalışanların özgürmüş gibi göründükleri günümüzde, patronların/yöneticilerin çalışanlarına duyduğu saygının miktarı, sergileyecekleri davranışların kalitesini belirler. Bir yönetici elemanına yeterince saygı duymadığında, ona hakaret edebilir, dışarıda çok işsiz olduğunu hatırlatarak onu tehdit edebilir, bazen de yıldırma (*mobbing*)^(*) yoluyla onu ezmeye, yok etmeye yönelebilir.

Eşitler evinin özgür iletişim ortamında, yöneticiler elemanlarına, anababalar ise çocuklarına saygılı davranır.

Ailede Otorite, Saygı, Sevgi

Yukarıda, özgür ortamlarda (eşitler evinde) yönetenlerin yönettikleri kişilere saygılı davrandığı belirtildi. Bu durum yönetenin otoritesini sarsar mı? Hayır. Bakınız nasıl?

Ülkemde üzülerək gördüğüm bir şey var; sokaklarda zaman zaman anababalarına, daha çok da annelerine vuran çocuklar görüyorum. (Anababasına vuran çocuk Batı ülkelerinde yok denecek kadar azdır.) Ülkemizde iki-üç yaşlarında çocuklar sokakta kızıp anababalarına vurduklarında, anababalar bu durumu ciddiye almıyor; ancak çocuk altı yaşına gelip de vurmaya devam edince canları yanıyor, sinirlenmeye başlıyor. Ben sokaklarımızda beş-altı yaşındaki erkek çocuklar ile annelerinin ciddi biçimde dövüştüklerini defalarca gördüm.

Gözlediğimiz bu durum, bence bir otorite zafiyetidir ve hatalı bir varsayımdan kaynaklanmaktadır. Sanırım anababalar, 'Otorite ve sevgi birlikte olmaz' zannediyor. Oysa olur. Bir ailede hem otorite, hem sevgi birlikte sergilenebilir.

(*) Yıldırma (*mobbing*) konusu için, *Küçük Şeyler 1 Deniz Kabukları* adlı kitaba bakılabilir.

Anababalar çocuklarıyla sağlıklı iletişim kurduklarında, onlara sağlıklı otorite sergilediklerinde, çocukları onlara vurmayacaktır. Sağlıklı otoriteden kastedilen şey, tutarlı davranmak, neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda çocuğa birbir iletişimle açıklamada bulunmak, gerektiğinde kararlı ve kesin tavırlı olmak, 'hayır' diyebilmek ve ona vurmamaktır.

Size vuran çocuğunuza vurarak otorite sağlamaya çalışmak, sağlıklı bir girişimdir. Çünkü otorite, sadece 'istediğini yaptıran kişi' olmamalıdır. Otorite sayılan kişi, bilen, saygıya ve sevgiye dayalı bir iletişim havası içinde yol gösteren kişi olmalıdır. Sağlıklı otorite, aynı zamanda demokratik otorite anlamındadır. Sağlıklı otorite ortamında, anababa ile çocuk arasında işlev farkı (statü farkı) bulunabilir ancak onurlar açısından fark yoktur.

Çocukların anababalarına vurmaları, yaşları küçük diye hoş görülmemelidir. Eşitler evinde anababalar sağlıklı otorite sergilemeli, çocuklarıyla aralarında sevgi ve saygı bulunmalıdır. Sevgi koşulsuz olmalıdır, saygı da karşılıklı. Anababaların çocuğa vurmaya, hakaret etmeye hakkı yoktur, aynı şekilde çocuğun da anababaya vurmaya, kötü söz söylemeye hakkı yoktur. Sonuç olarak bir ailede otorite, saygı ve sevgi bir arada bulunabilir, bulunmalıdır. Bu konuda bir anım:

Çocuk Aziz, Terbiyesi Daha Aziz

On altı sene çocukları olmamış bir ailenin, on yedinci sene dünyaya gelmiş tek çocuğuydum.

Üstelik küçükken sağlık sorunlarım varmış, çok zayıfmışım. Sonuçta pek kıymetli bir tek çocukmuşum. İyi hatırlıyorum, anneciğim zaman zaman birleriyle konuşurken şöyle derdi:

"Çocuk aziz, terbiyesi daha aziz."

Evet, ben, çocuğun terbiyesinin, kendisinden üs-

tün tutulduğu bir aile ortamında büyüdüm; şımartılmadım. Zaman zaman annemin baskıya varan aşırısı korumacı tavrı yanında, çok sevildim ve saygı gördüm. Annem ve babam isteklerime, tercihlerime saygı gösterdiler. Kütüphanenin bir rafını boşaltıp tiyatro dekoru kurardım, günlerce kitaplar yerde dururdu, annem kızmazdı. Salonun bir köşesinde oyuncaklarımla minyatür şehir oluşturdum; annem salonu silmediği zaman benim şehrim dokunmazdı. Hiç unutmuyorum, bir cumartesi hastaydım, yatak odasında yatıyordum. Yatak odasında soba yanardı, radyonun bulunduğu diğer odada ise yanmazdı. Orası o yüzden kışın soğuk olurdu. Eski radyolar ağır olduğu için yatak odasına taşınması mümkün değildi. O cumartesi ben Çocuk Saati'ni dinlemek istediğimde annem sorunu şöyle çözdü: Radyonun bulunduğu soğuk odada iki maroken koltuğu karşılıklı koydu, içine battaniye döşedi, böylece beşik irisi bir tür yatak yapmış oldu. Ben de Çocuk Saati'ni dinleyebilmiş oldum. Bence, bu da çocuğa bir saygıdır.

Fizik bölümünde üç yıl okuduktan sonra yarım bırakıp psikoloji bölümüne geçmek istediğimde, mutlaka üzuldüler ama destek oldular; bu da saygıya daha iyi bir örnek.

Bir zamanlar erkek ailenin reisiydi, artık değil. Şimdilerde nikâh memurları bile, “Erkek ailenin reisidir,” demiyor. Peki, eşitler evinde otorite sorunu nasıl çözülecek? Anababa evin otoritesi olacak, anababalar ile çocuklar arasında karşılıklı saygı ve sevgi bulunacak. İyi de karıkocadan biri evde otorite olacak mı? olmalı mı? Şart değil. Bu konuda bir öneri sunacağım. Bu öneri size uyar ya da uymaz. İşitin, itmeyin.

Öneri şu: Nasıl ölçersiniz bilmem ama evde anababanın söz hakkı %51 olmalı, çocuklarınki %49. Anababanın elinde %51 var; bunu ikiye nasıl bölmeli? Eşlerden biri 25, diğeri 26 mı olmalı? Hayır; karıkocanın evdeki söz hakları %25,5 ve %25,5 olmalıdır. Yani ezcümle, karıkoca eşit olmalıdır; biri diğerini ezmemelidir.

Çocukluğumda, 'Çocuk aziz terbiyesi daha aziz' diye düşünen annem ve babam beni şımartmadılar, evde söz hakkının %51'i onların elindeydi ve bu 51'i, eşit olarak ikiye böldüler. Onlar birbirlerine eşitti, ailemizle ilgili kararları uzun uzun konuştuktan sonra birlikte verirdi. Gayrimenkul tapularının yarısı annemin üzerindeydi, yarısı babamın ama bütçeleri ortaklı. Yani evimiz bir eşitler eviydi. Ben eşine saygılı olmayı onlardan öğrendim. Daha da paylaşayım:

Annem ile Babamın Eşitlikleri

Ben on dört yaşına ulaşana kadar Erzurum'daydık. Yazın dedemden kalan köydeki çiftlikte otururduk, üç mevsim Erzurum'un içindeki kiralık evimizde. Babam, farklı bir insandı. Köyde, atına atlayıp çiftliğimizi yöneten babayığit bir dadaştı ama evdeki yemeklerin yarısını o pişirirdi; karnıyarık, börek türünden ağır yemekleri bile. Annem öğretmenlik ve avukatlık yapardı, babam ise çiftlikle ilgilenmek dışında başka bir işle ilgilenmez, şehirde olduğunda evde otururdu. Babam, eve yorgun geliyor diye anneme akşamları sofrada kurdurtmazdı. Karısına saygılıydı, kansı da ona. Mesela babama cüzdanını götürmesi gerektiğinde, pantolonunu olduğu gibi götürüp eline verirdi. Elini cebine sokup da cüzdanını çıkarmazdı. (Bu davranışının arkasında, "Erkeğin cebine el sokulmaz," tarzındaki geleneksel mantık vardı.)

Annem ile babamın rolleri farklıydı (mesela evimizde mermerden yumurta vardı, annem onunla çorap yamalıydı; babam dikiş dikmez, tamirat yapardı), işlevleri farklıydı ama onurları eşitti. Birbirlerine ve bana güzel sıfatlarla seslenirlerdi ve birbirleriyle, "Sabahat'çığım, Salih'çığım, Hayatım..." diye konuşurlardı.

İşyerinde Otorite, Saygı, Sevgi

Bir ailede olduğu gibi bir işyerinde de otorite, saygı ve sevgi birlikte olabilir, olmalıdır. İşyerlerinde âmirlerin otoritesi olmalıdır ancak yanı sıra âmir eleman arasında saygı ve sevgi de bulunmalıdır.

Bir işyerinde, mecburen şahit olduğum, bir müdür ile elemanı arasındaki telefon konuşmasını aktarmak istiyorum. Müdürün verdiği cevaplardan, elemanın ne dediği aşağı yukarı anlaşılıyordu. Bu eleman, şirketin arabasıyla uzak bir şehirde kaza yapmıştı.

- Kaza yaptım müdürüm.
- Arabanın fotoğrafını çektin mi?
- Çektim müdürüm.
- Sigortaya bildirdin mi?
- Bildirdim müdürüm.
- Olmaz!

Bu konuşma, iş âdabına aykırıdır, insanlık âdabına aykırıdır. Müdürün, önce bir geçmiş olsun demesi, hastaneye gidip gitmediğini sorması, gitmemişse, gitmesi için ısrar etmesi, geriye nasıl döneceğini sorması gerekirdi. Bu müdür, belki de geçmişte bütün bunları soran biriydi. Muhtemelen sert iş ortamlarında zaman içinde bu tür nezaket cümlelerini unutan, "Benim başım ağrıyacağına sizin başınız ağrısın," diyen bir insan haline geldi.

Osmanlı'ya ve/veya Anababaya Bağımlı Olmak veya Olmamak

Osmanlı bizim geçmişimizdir. İlber Ortaylı hocamız, Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra bir zamanlar Osmanlı içinde yer almış ülkelerin, Osmanlı'yı, Osmanlılığı reddettiklerini, yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı'nın benimsendiğini söyler. Katılım. Osmanlı'nın devamı olduğumuzu genelde toplumca kabul ediyor olabiliriz ancak kabulden kabule farklılık var, görüşler çeşitli. Konuya bakış tarzımı, *Padişah-ı Hali Osman* adlı tiyatro eserimde şöyle dile getirdim:

Eserin son sahnesinde padişah ölür; sahnedeki kaftanlı, kavuklu sanatçılar üzerlerinden bu kıyafetleri çıkarırlar, bu giysilerin altına giymiş oldukları pantolonlarla, ceketlerle, kravatlarla görünürler. Bu yeni kıyafetleri içinde ortaya gelen sadrazam seyircilere, "Padişah öldü; padişaha rahmet, halka hürriyet," der.

Osmanlı'ya ilişkin konular açıldığında tartışma genelde, kısa süre içinde 'iyiydi/kötüydü' noktasına varıyor, taraflar birbirlerini, "Sen yanlısın, tarih bilmiyorsun!" diye suçluyor. Konuya psikolojik açıdan baktığımızda, aslında her iki tarafın da, olayın ekonomik, sosyal, tarihsel niteliğini tarafsız irdelemek yerine (bunu yapmak gerçekten zordur), psikolojik anlamda bağımlılık sergilediğini düşünüyorum. Osmanlı'yı şiddetle savunanlar pozitif anlamda, karşı çıkanlar ise negatif anlamda bağımlılık sergiliyorlar bence. (Annenizin her dediğini yaparsanız pozitif anlamda bağımlı, her dediğinin aksini yaparsanız negatif anlamda bağımlı olursunuz. Kendi bildiğiniz gibi davranırsanız bağımsız olursunuz.)

Burada Osmanlı'nın iyi mi kötü mü olduğunu tartışmıyorum; sadece anababalarımıza olan bağımlılığın benzerini, ülkemize, geçmişimize, kültürümüze de sergilediğimizi, en azından böyle bir eğilim taşıdığımızı belirtmek istiyorum. Bir

de, tarihimizi daha nesnel yorumlayabilmek için anababalarımıza olan bağımlılığımızı bir şekilde halletmek gerektiğini ifade etmek istiyorum. Anababalarıyla olan bağımlılık sorunlarını çözenler, hem geçmişlerini, tarihlerini, hem de geleceklerini, evliliklerini, meslek yaşamlarını daha gerçekçi bir şekilde algılayabilirler.

Günümüz Dünyasında Köle miyiz, Özgür mü?

Dünya bugün bir esirler evi mi, eşitler evi mi? İnsanlar, zannettikleri gibi özgürler mi, yoksa cümleten kul ya da köle mi?

Dünyamız giderek globalleşiyor, bu gidişle tüm dünya bir gün büyük bir esirler evine dönüşebilir. Belki de tarihin başlangıcından beri zaten bir esirler eviydi dünya; insanlar yeterince özgür değildi. Güçlülerin, yönetenlerin kuralları, hakları vardı. Toplumlara kuralları, baskıları vardı. Doğanın kuralları vardı, ekonominin kuralları vardı. Sonuçta insanlar üzerinde baskılar vardı.

Günümüz ile geçmiş arasındaki tek fark, günümüzde baskıcı, yönlendirici tarzın, eskiye oranla belki biraz daha nazik ama daha sistematik yapılıyor olmasıdır. Belki de dünya nüfusu arttığı için böyle. Kazan büyüdükçe kepe de büyür. Yemeği belli bir kıvama getirebilmek için kepeyi, milyarları belli bir kıvama getirmek için de medyayı, mesela çanak antenleri büyütmek gerekti.

Çatılardaki çanak antenler bir açıdan bizlere özgürlük veriyor, ancak bir açıdan da dünyayı giderek bir esirler evine çevirdiği için özgürlüğümüzü kısıtlıyor. Yani artı ve eksi birlikte, ying-yang iç içe. Bu duruma 'iyi' veya 'kötü' demiyorum, belki de işin doğası böyle. Rahatlık esareti de yanında taşıyor. Yüzlerce televizyon kanalı özgürlüktür ancak kim ne

yana yönlendiriyor, hangi haber, hangi reklam, hangi program biz özgür olalım diye hazırlanmış, hangisi nazik bir şekilde bizi köleleştirmek veya kullandırmak istiyor. Bunu ayırt etmek güçtür.

Yaşamda çelişkiler vardır ve bunları yakalamak zordur, ayrıca sebep ve sonuç sıklıkla birbirine karışır. Kediniz size bağımlıdır ama onu bırakıp tatile gidemediğiniz için siz de ona bağımlısınız. Siz köpeğinizi şartlarsınız ancak komutlarınıza uyarak o da sizi şartlar; o sizin hoşunuza giden davranışları yaptıkça, siz de onun hoşuna giden yiyecekleri verirsiniz. Özgürlük konusunda da böyle.

Bazı insanların, kendi keşifleriymiş gibi tekrarlayıp durdukları sloganlar vardır; örneğin Orwell'in *Hayvanlar Çiftliği* adlı romanında komünist devrimin bekçileri olan koyunlar, sürekli, "İki bacak kötüdür, dört bacak iyidir," diye bağırıp durur. (Bence burada Orwell, sadece komünizmi dejenere eden bir zamanların komünistlerini değil, tüm insanları eleştirmektedir.) Bu tür sloganlar, doğru diye tekrarlanan görüşler, kişilerin kendi keşifleri midir, yoksa onlara öğretilmiş midir? Yani kim papağındır, kim papağan tüccarı, ayırt etmek güçtür.

Şu ana kadar, köle ve kul kavramlarıyla ilgili birtakım görüşler koyduk ortaya. Tarihçilerimiz, antropologlarımız, bu konuda şüphesiz ki daha derin bilgiye sahiptir. İlaveleri veya eleştirileri bizi zenginleştirecektir.

Yukarıdaki bölümlerde, tarihteki köle olma, kul olma olayı ile günümüzdeki insan ilişkileri arasındaki paralellikler, birbirini hatırlatan yanlar dile getirildi. İzleyen bölümde, tarihten günümüze kaç grup köle olabileceği tartışılacaktır.

Kölelik Türleri

Bu bölümün başlığı, “Kölelik Türleri” yerine “Esaret Türleri” de olabilirdi. Esaret kelimesinin, daha genel bir ifade olduğu, olayı yumuşattığı görüşündeyim. İşyerlerinde çalışanların bazen, “Canım biz esir miyiz?” dediklerinden söz etmiştik. Köle ve esir kelimeleri eşanlamlı gibi düşünülse de, günlük kullanımda kölenin daha çarpıcı olduğunu düşünüyorum. Tarihteki kölelik kavramı, görünüş ve ifade şekli değişmiş halde, ne yazık ki günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Geçmişteki kölelik, biçim değiştirmiş, çağa uyum sağlamış bir halde, günlük yaşamımızda sinsî bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Yukarıdaki bölümlerde, köleliği genel çizgileriyle ele aldık; şimdi günümüzdeki görünmeyen kölelik türlerini de tartışacağız.

İşte dünden bugüne kölelik türleri.

Yasal Kölelik

Köleliğin bir ilk biçimini yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı inceledik. İnsanlar, bir savaşı kaybettikleri için ya da evlerin-

de otururken, kendilerinden daha güçlü kişilerce köle statüsüne sokuluyorlardı.

Kölelerin, ne vücutları kendilerine aitti, ne de çocukları. Bir efendi kölesinin çocuğunu elinden alıp, götürüp pazarda satabilirdi. Bu doğaldı. Kölesinin çocuğunu satan bir sahip, herhalde, “Bu konuda niçin anasının babasının iznini alayım? Buzağıyı satmadan ineğin iznini alıyor muyum ki bunların alayım,” diye düşünürdü. Hatta beyaz efendi, zenci köleden olan kendi çocuğunu bile kendi çocuğu saymaz, gerektiğinde satardı.

Kölelere yapılanlar, haksızlık sayılmazdı, yasaldı. Yani kölelerin yasalarla ellerinden alınmış hakları vardı. Doğu’da ve Batı’da tarih boyunca, hemen bütün filozoflar ve din adamları kölelere ‘merhametli davranılmasını’ öğütlediler; ancak pek azı köleliğe karşı çıktı. (Aristo da kölelere iyi davranılmasını istedi ancak köleliğe karşı çıkmadı.)

Ekonomik ve Siyasal Açıdan Köle Ülke

Sadece bireyler köle olmaz, ülkeler de köle olur. Bu durumun en çarpıcı örneği sömürgelerdi. Sömürgeler,^(*) domin-

(*) Görece daha zayıf bir ülkenin, siyasal, ekonomik, askerî açıdan, kendisinden güçlü bir ülkenin denetiminde, güdümünde olmasıdır. Geçmişte bazı ülkelerin açıkça sömürgeleri vardı. Örneğin bazı Avrupa ülkelerinin, dünyanın dört bir yanında sömürgesi vardı. Bazen de bazı ülkelerin, görünürde iyi ilişkiler içinde olduğu adı açıkça konmamış sömürgeleri olur. Bunlara ‘yararlanılan ülke’ demek daha doğrudur. Bunun tarihte ve günümüzde örnekleri çoktur. Bir zamanlar Sovyetler Birliği cumhuriyetleri, görünürde birbiriyle onurlu bir birliktelik içindeydi. Ancak Sovyetler dağılınca anlaşıldı ki pek de öyle değilmiş. Örneğin, Kazakistan, birliğin nükleer çöplüğüymüş; tüm nükleer denemeler burada yapılmış, muhtemelen bu yüzden bazı hastalıklar, sakat doğumlar, diğer cumhuriyetlere oranla burada kat kat fazlamış. (Tanrı insanları köle, ülkeleri sömürge olmaktan korusun.)

yonlar, mandalar, peykler, günümüzdeki kibar ifadeyle güçlü ülkelerin arka bahçeleriydi. Bazen yoğun, bazen hafif şekilde, ülke düzeyinde kölelik, iyimser bir bakış tarzıyla kulluk sayılabilir.

Gönüllü Kölelik (Bırakırsın, Geri Gelir)

İnsanevladı tuhaf bir varlıktır, pek çok şeye henüz tam karar verememiştir. Bu arada, köle mi olsun özgür mü, buna da tam karar verememiştir.

İnsan, durup dururken köle olmak istemez ama bir kez oldu mu da kolay kolay köleliği bırakamaz. Geçmişte bazı köleler (belki de çoğunluğu), azat edildiklerinde azatnamelerini yırtar, köleliğe devam etmek isterlermiş. Özgür yaşama konusunda deneyimleri olmayanların böyle davranmaları doğaldır.

Bireyler gibi bazen de ülkeler kendi iradeleriyle köleliği tercih edebiliyorlar. Geçmişte sömürge olmaktan kurtulan kimi ülkelerde, özgürlük sonrasında oylama yapıldığında veya anket uygulandığında, kimileri özgürlüğü tercih ederken, kimileri sömürge oldukları dönemi özlediklerini belirtiyordu. Bizde de, Kurtuluş Savaşı sırasında bazı aydınlarımız, manda olmamız gerektiğini savunmuşlardı. Bu tür seçimler, özgüven eksikliğinden, kafalardaki ‘Biz beceremeyiz’lerden kaynaklanmaktadır.

Özgüven Eksikliğinin İki Görüntüsü:

“Biz Adam Olmayız” ve “Biz En Büyüğüz”

Bilişsel-davranışçı yaklaşıma göre, zihinlerimizin derinliklerinde, ‘Ben yetersiz bir insanım’ türünden katılaşmış bir takım yanlış düşünceler vardır. Özde yanlış olan bu düşünceler, ‘özgüven eksikliği’ adını verdiğimiz bir tabloyu ortaya

çıkartır ve bizi mutsuz eden birtakım davranışlara, toplumsal yönelimlere yol açar.

Özgüven eksikliğinin, ortaya iki farklı görüntüyle çıktığı görüşündeyim.

Birincisi, kendini açıkça –ve biraz da öfkeyle– aşışlamak, ikincisi ise eksiklik düşüncesini bastırarak, abartılı bir ‘ben güçlüyüm’ davranışı sergilemektir. Bence toplumumuzda bu iki davranış şekli de var.

Birincisi şöyle ortaya çıktı: Kurtuluş Savaşı’nda bazı aydınlarımız manda altına girmek istediler; çocukluk yıllarımda büyüklerimiz, yerli yersiz, “Biz adam olmayız,” dediler, yerli yapım bir eşyaları bozulsa hemen, “Hah, Türk işi,” diye esef ettiler.

İkinci davranış şeklinde kişiler, güvensizliği bastırmak için abartılı bir özgüven sergileyip, kendilerini ve çevrelerini iyi olduklarına inandırmaya çalışırlar.

Bu konuda G.O.R.A. adlı film güzel bir örnek. Filmin kahramanı her konuda, “Ne varmış bunda, ben de bilirim,” diye ortaya atılan biri. Hepimizi değilse de bazılarımızı sembolize eden bu karaktere çocukluğumda ben de rastladım. Erzurum’a Avrupalı bir kayak hocası gelmişti. Birkaç dadaş, “Gavur atlar da ben atlayamaz mıyım?” diyerek, kayak ile ta-kunya arası kendi yapımları birer tahta parçasıyla tramlenden atlamaya kalkışmışlardı. G.O.R.A’yı yapanlar, büyük ihtimalle bu olayı bilmeden, anlattığıma yakın güzel gözlemler yapmışlar.

Okullarımızda, “Biz dünyanın en büyük milletiyiz,” diye okuduk (belki de biz öyle yorumladık). En büyük olduğumuz düşüncesi gerçekçi mi, yoksa derindeki, hak etmediğimiz bir özgüven eksikliğinden mi kaynaklanıyor, buna karar vermek zordur.

Bence biz, bazı açılardan büyüklerden biri olabiliriz ancak başka büyükler de var. (Bizden önce yerleşik düzene geçmiş

Çinliler veya bizden çok önce kubbeyi yapmış Romalılar da fena sayılmazlar aslında.) “Büyük olduğumuzu çocuklarımızı öğretememizin ne zararı var, kendilerini iyi hissetsinler,” diyebilirsiniz. Ancak, “Biz adam olamayız,” gibi, abartılı şekilde, “Biz büyüğüz,” demek de bir semptomdur.

Semptomu desteklemek, alta yatan ve üzeri iyice örtülmüş olan ve ne yazık ki yanlış olan “Ben yetersizim,” şeklindeki düşünceyi ortadan kaldırmaz. Abartılı bir övünme içine girince, en ufak başarısızlıkta bu sefer, “Biz adam olmayız,” demeye başlıyoruz. Yani uçlarda geziniyoruz, ortasını bulamıyoruz.

Öylesine uçlarda geziniyoruz ki, bir gün üç kıtaya hükmeden bir imparatorluğumuz var diye övündük (haksız da sayılmazdık), az sonra (devletlerin hayatında birkaç yüzyıl ‘az sonra’ sayılır) manda istedik. İkisi arasında bir süre, ittihatçılar, dünyadaki bütün Türkleri bir devlet altında toplamayı planladılar.

Birinci Dünya Savaşı’na da muhtemelen bu yüzden girdik. O sıralarda benlik algımız çok iyiydi ancak bunun üzerinden sadece yarım yüzyıl geçti, “Biz adam olmayız,” demeye başladık. Galiba bu değişim, iniş çıkışları çok fazla olan, yorucu bir tempoya sahip.

Muhtemelen güçlüyken özgüven eksikliği taşımak, çoğunlukla gönüllü köleliğe, bağımlı olmaya yol açıyor. Azatnamelerini yırtan köleler veya *Rüzgâr Gibi Geçti* romanındaki kölelik günlerini arayan zenci, özgüven eksikliği edinmiş, yapabilecekken yapamayacağına inanmış/inandırılmış kişilerdir.

Ailelerde bazı erkekler, daha çok da kadınlar, eşlerinden yakınırlar, yakınırlar ama evliliklerini de aynen sürdürürler. Bu da gönüllü köleliğin bir türü olsa gerek.

Bu konuda bana ilginç gelen bir örneği aktarmak istiyorum:

Evde Dayak Doğal mı?

Bir gazetede okumuştum, bir sanatçı hanım, birlikte yaşadığı sevgilisinden sık sık dayak yiyormuş. Röportajı yapan muhabir, niçin ayrılmadığını sorunca da, "Ne yapayım, onu çok seviyorum," demiş. Bu kabullenme, ev içi bir gönüllü kölelik tarzı olsa gerek. Bu hanım röportajda bir de şunu söylemiş: "Ona kaç defa söyledim, 'Ben ekmeğimi yüzümle kazanıyorum, yüzüme yumrukla vurma' dedim, dinlemedi."

Bunları duymak bizi üzüyor, kadınlarımız böylesine gönüllü köle olmamalı. Aktardığımız son cümle, efendisine, "Sahip beni dövebilirsin ama lütfen fazla vurma," diyen bir kölenin yalvarışını hatırlatıyor. Kadınlarımız gönüllü de olsa köle olmamalıdır.

Kadınları koruyan kanunlar, Mor Çatı'lı kurumlar var belki ama onlar öncelikle kendi onurlarını korumalıdır. Eşitler evinde onurlar eşittir, gönüllü veya zorunlu köleliğin bulunduğu ortamlar ise eşitler evi değildir.

Gönüllü kölelik açısından hayvanlar da galiba insanlara benziyor. Doğadaki özgür bir hayvan kafese girmek istemez, kafeste yaşama konusunda deneyimi yoktur, kafes onu korkutur. Hatta bazıları esarete uyum sağlayamayıp ölür. (Hayvanat bahçesindeki bazı dişi kaplanların, doğada asla yapmadıkları bir şeyi yapıp yavrularını yedikleri gözlenmiştir. Bu duruma ilişkin yorum, kaplanların, esaret altında çoğalmamak istedikleri, esaret ortamında genlerini geleceğe bırakmamaya çalıştıkları şeklindedir.) Ancak bir hayvan istediği kadar özgürlüğü arasın, birkaç kuşak esarete, kafese alışınca, artık doğal ortamlarda yaşayamaz olur. Bu yüzden evcil hayvanları doğaya bırakmaya kalkmak, insafsızlıktır.

Evcil hayvanlarını sokağa, doğaya atanlar var; lütfen yapmayın. Onlar, dışarıya atıldıklarında, içine düştükleri duruma uzun süre alışamaz, muhtemelen günlerce rüyalarında sahiplerini görür. Hayvanları ya hiç evcilleştirmemeli, eğer evcilseler dışarıya atmamalı. Bu durum insanlar için de geçerli, insanı köle yapmamalı, köleyse onu da birdenbire dışarıya atmamalı, bir geçiş, bir uyum sağlama süreci yaratmalı. (Bazen özgürlük de eğitim ister. Bir zamanlar özgürlüklerini alan kölelere özgür yaşama eğitimi verilmeliydi, sanırım verilmedi.)

İnsanların bir kısmı, başlangıçta zorla köleleştiriliyor. Bir kısmı ise başkalarını model alarak köle olmayı öğreniyor, köleliğe razı oluyor. Annelerini, sürekli olarak babalarının baskısı altında gören çocuklar, özellikle kızlar, kendileri de gönüllü köleliğe razı olabilir, ileride kocalarının baskısını peşinen kabullenebilir. Kısacası, gönüllü kölelik de kendini kopyalayan bir yaşam tarzıdır.

Gönüllü köleliğin tipik özelliği, insanların fark etmeden bu tür köleliği seçmeleri ve bu seçimlerinden ötürü âdeta mazozist bir haz duymalarıdır. Ülkemizde insanların zaman zaman, sevgililerine veya çocuklarına “Sana kurban olayım,” veya “Yessirin (esirin) olayım,” dediklerini duyabiliriz. Bu ifadeler, biraz mecazî, biraz da gerçek anlamda köleliğe gönüllü olma anlamı taşıyor olsa gerek.

Zorunlu Ekonomik Kölelik

Çocukların, okula gönderilmek yerine, zor işlerde ve zorla çalıştırılması, dilencilığe itilmesi veya yetişkinlerin düzmece senetlerle borçlandırılıp boğaz tokluğuna çalıştırılması, kısaca insan enerjisinin ve emeğinin bir şekilde istismar edilmesi durumunda, zorunlu kölelik çıkar ortaya. Zorunlu ekonomik köleler, görünürde köle değil ancak hayatta kalabilmek ve yakınlarına bakabilmek için, insan onuruyla bağdaş-

mayan bir şekilde çalışmak ve yaşamak zorunda kalırlar. Bu kişiler bazen sigortasız çalışır, birkaç kuruş fazla biriktirebilmek için çok kötü barakalarda uyur ve iş güvenlikleri sağlanmadan riskli ortamlarda çalışırlar.

Çağdaş Kölelik:

Zincirli Köle Yerine Kredi Kartlı Köle

Günümüzde kimimiz, belki de pek çoğumuz, bir tür gönüllü ekonomik köle yani çağdaş köle rolündeyiz. Nasıl mı? Şöyle:

Geçmişte köle olan kişinin emeğinin karşılığı, tüm kazancı sahibine aitti. Yani köle, genelde, köle olduğu günden itibaren kazancını, bir anlamda sahibine verirdi. Buna benzer bir durum günümüzde de var. Bugün evlerimizi, arabalarımızı, giyeceklerimizi, hatta makarnayı, ısıpanağı borçlanarak kredi kartlarıyla alıyoruz. Kısacası onca şeyi, borç altına girip satın aldıktan sonra, çalışıp kazanacağımız para, bize borç veren bankaya veya kişiye ait olacaktır. İmzaları atıp onca şeyi aldıktan bir süre sonra, “Ben sıkıldım, kazancımı vermek istemiyorum,” deme hakkımız yoktur. Bazı imzalar, bize hayat boyu sürececek kölelikler getirir. “İyi de, pahalı şeyleri satın almanın başka yolu yok, mecburen borçlanıyoruz,” diyebilirsiniz. Haklısınız, o zaman, borçlanmada bireysel disiplin gereklidir.

Gerçek kölelikte, köle olup olmamak kadar, kendini köle hissedip hissetmemek de önemlidir yani bireysel disiplin önemlidir. Size, beş tane kredi kartı verebilir, aylık gelirinizin yüzlerce katı kadar borçlanmanıza imkân sağlayabilirler. Bu durumu köleliğe davetiye kabul edip reddetme şansınız, sınırlarınızı aşırı zorlamadan borçlanma hakkınız vardır. İşte bu hakkınızı kullanabilmeniz için bireysel disiplin gereklidir.

Geçmiş yüzyıllarda borçlarını ödeyemeyenler, sonuçta kendilerini köle olarak satmak zorunda kalmış. Günümüzde ise borçlanarak evlerimizi ipotek ettirmemiz (parayı verenin

ipotek istemesi doğaldır), yanı sıra gelecek yıllardaki emeğimizin karşılığını kredi kartlarıyla âdeta ipotek ettirmemiz aynı şey olmasa da, geçmiş çağların bu tür kölelik tarzını hatırlatmaktadır.

Galiba, öyle ya da böyle, her çağın kendi şartlarına uygun bir kölelik sistemi var. Ancak hem alana hem satana (yani borçlandırarak ev, eşya satana ve onları alana) bu sistemin bazı artıları olsa bile, çok akıllıca hesaplanmadığında bu sistem yüzünden dünya ekonomisi ve medeniyeti felakete sürüklenebilir. 2008'in sonlarında ortaya çıkan ve tüm dünyayı sarsan ekonomik kriz, kanımca (ben ekonomist değilim, yanıliyor olabilirim), dünyanın çok kazananlarının, hırsa kapılıp mevcut kazançla yetinmemelerinin sonucudur. Satanlar ve alanlar olarak bizler, "Daha fazla, daha fazla" diyerek sıkıntı yaratıyoruz galiba. Ülkemizde sayıları hızla artmakta olan büyük alışveriş merkezlerinin ekonomiye katkısı olabilir ancak az üretip çok tüketmek, ekonomiden anlamasam bile en azından dünyadaki basit fizik yasalarına aykırı görünüyor.

Hafta sonlarını ailece büyük alışveriş merkezlerinde şık vitrinleri seyrederek gezen bizler, bana Pınar Yolaçan'ın sözünü ettiği kuşlarını gezdiren köle torunlarını hatırlatıyor. Ceplerimizde, bir zamanların esaret zincirlerine benzeyen kredi kartlarıyla, gelecek on yıllardaki kazancımızın nereye gideceği şimdiden belli olsa bile, kendimizi özgür zannederek vitrinlere bakıp 'anı yaşıyoruz'. Ancak *Varolmak, Gelişmek ve Uzlaşmak* adlı kitabımda da sözünü ettiğim gibi, geçmişten ve gelecekte kopuk şekilde anı yaşamak anlamlı bir yaşam tarzı değildir. Her konuda olduğu gibi kölelik konusunda da dünyanın zincirli kölelik geçmişini unutmamak —eğer gerçekten varsa, yanılmıyorsam— günümüzdeki kredi kartlı köleliğin farkında olmak ve her şeye rağmen bütün bu farkındalıklardan keyif almak, varoluş heyecanı duymak, anı yaşamak demektir.

Sonuç: Büyük alışveriş merkezlerini elbette ki gezelim,

vitrinlere bakalım, bunları yapmak psikolojik açıdan rahatlatıcı olabilir ancak bu sırada ceplerimizdeki kredi kartlarının, bankalarda saklanan ipotek evraklarımızın, geçmiş çağların kölelik zincirlerine benzeyip benzemediğini, eğer benziyorsa yüzde kaç benzediğini de düşünelim. Sadece bu. (Geçmişte düzeni değiştirmeye çalışanlar, ya düzen değiştirdi ya da düzen onları tamamen yok etti. Ben burada düzeni değiştirmeyi önermiyorum, sadece düzene –eskiden bu yana, adı konmuş ya da konmamış kölelik düzenine– bakış tarzımızı değiştirmeyi, bu konuda da farkındalık düzeyimizi artırmayı, yaşam tarzımızı sorgulamayı öneriyorum. Aslında, son ekonomik krizle birlikte bu sorgulamayı herkes yapmaya başladı. Bir zamanlar tüketimi teşvik eden batılılar, artık öğlen yemeği için evlerimizden işyerlerine sefertasıyla yemek götürsek mi diye düşünmeye başladılar. Sefertasları da yeni bir kölelik yaratmayacaksa niçin olmasın.

Bebeğin Son Taksidi

Henüz bizde kredi kartlarının olmadığı yıllarda Batı'daki bir mizah dergisinde bir karikatür görmüştüm. Karikatürde, doğumevine, bebeğin doğumuyla ilgili borçlarının son taksidini ödeyen bir aile vardı. Anne bebeğini bağrına basarak, "Oh, çok şükür son taksidi de ödedik, bebeğimiz artık bizim oldu," diyordu.

Burada belki bir mizah, bir şaka var ama evinin, arabasının son taksidini ödeyemeyenler için olay hiç de şaka edilir cinsten değildir.

Taksitli yaşamın getirdiği ekonomik kölelik, hesabı kuvvetli olanlar için iyi bir şeydir ancak kuvvetli olmayanları borsadan beter çarpabilir.

Sadaka Bağımlısı Kölelik (Külkedisi Sendromu)

İnsanları bağımlı kılmanın, köleleştirmenin bir yolu, onları sadakaya alıştırmaktır. Sadakaya alışanlar, kendi başlarına yaşamla mücadele etmekte, karar vermekte ve özgür iradeleriyle üretken olmakta zorlanır. Yasal kölelik döneminde azat edilen kölelerin bir kısmının köleliğe aynen devam etmek istemelerinin nedeni, bir tür sadaka bağımlısı olmalarıdır. Asgari ihtiyaçları efendileri tarafından karşılanan bu köleler, eğer fazlaca eziyet görmüyorlarsa, muhtemelen zaman içinde rahata, hazırcılığa alışıyorlardı.

“İyi de, ihtiyacı olanlara yardım etmeyelim mi?” diyebilirsiniz. Yardım edin tabii ki. Yalnız ‘yardım’ ile ‘sadaka’ farklı şeylerdir. Bizler genelde bu ikisini karıştırıyoruz. Sadakayı, yardım sanıyoruz. Sadaka olayında, sadaka veren kişi çalışır, sadaka alan kişi ise pasif durumdadır. Yardım olayında ise, yardım eden kişi katalizörlük eder, aracı olur, vesile olur. Yardım alan ise pasif değildir, o da bir şeyler yapar, kendisine yönelik yardımın üzerine bir şeyler koyar. Ünlü bir söz vardır: “Balık verme, balık tutmayı öğret,” denir. Balık vermek sadakadır, balık tutmayı öğretmek ise gerçek ve onur kırıcı olmayan bir yardımdır.

Sokaklarda dilenciler görürsünüz, bunlar sadakaya bağımlı yaşam biçimleriyle bir tür kölelik sergiler, sadakaya alıştıktan sonra dilencilikten kolay kolay vazgeçemezler. Sadaka bağımlılığına ‘Külkedisi Sendromu’ adını vermek istiyorum. Bu konuda ilham kaynağım o ünlü Grimm masalı. Şöyle:

Külkedisi Sendromu

Eski püskü elbiseli Külkedisi’ni baloya götürmez abları. O yüzden çok üzgündür Külkedisi. Ancak şanslıdır, iyi kalpli peri imdadına yetişir, sihirli değne-

ğiyle ona dokununca, muhteşem elbiselerle donanıverir. Peri, kabaklardan, farelerden, arabalar, atlar, arabacılar yapıverir. Artık Külkedisi gönül rahatlığıyla baloya gidebilecektir. Ancak bu noktada bütün bunları ona veren Peri'nin küçücük bir isteği vardır: Genç kızın saat on ikiyi çalmadan önce baloyu terk etmesi.

Elbetteki Külkedisi, kendisine böylesine cömert davranan perinin bu ufak isteğini yerine getirecektir. Ancak Külkedisi on ikiden önce baloyu terk etmesi gerektiğini unuttur, saat on ikiyi çalarken tekrar eski fakir haline dönüşür.

Bu masalı nasıl yorumlayabiliriz? Yaşama, bu arada masallara farklı açılardan bakmak bizi zenginleştirir düşüncesiyle birkaç farklı açıyla bakalım.

Birinci bakış açısı: Sosyal dayanışma iyi bir şeydir, gücü olan peri, fakir kıza ihtiyaç duyduğu şeyleri vermiş, onu donatmıştır. Burada çocuklara, 'İyi kalpli olursan, bir de mağdur olursan sana yardım ederler, çalışmana gerek kalmaz,' mesajı verilmektedir.

İkinci bakış açısı: Peri, Külkedisi'ne sadaka vermiştir; sadaka verdiği için de kural koyma hakkı vardır. Külkedisi'nden sadece itaatli olması beklenmektedir. Kurala uymayan, periye itaat etmeyen Külkedisi, bir anda gelen zenginliği bir anda kaybetmiştir.

Bu masaldaki ahlaki olmayan bir mesaj, Külkedisi'nin hiçbir şey yapmadan zenginliğe konduğu, sahip olduklarını alın teriyle kazanmadığıdır. Bu yüzden çocuklara 'hazırcılığı' cazip gösterir niteliktedir. Belki bir seferde değil ama Peri-Külkedisi ilişkisi bu şekilde devam ederse, Külkedisi giderek, sadaka bağımlısı bir köle olabilir.

Olaya üçüncü bakış açısı, size kalmıştır.

Külkedisi'nin zenginliği bir anda, âdeta 'hop' diye gelivermiştir. Bu dünyada genellikle, bir anda gelen zenginlikler, bir anda gider. Gözlemlere göre, lotodan, piyangodan büyük ikramiye kazanmak, kişilerin yaşantılarını genelde olumsuz yönde etkilemektedir. Saman alevine benzeyen parlak zenginlik dönemi kısa sürede sona ermekte, kişi, başlangıçtaki düzeyine oranla yaşamına bir alt basamakta devam edebilmektedir.

Hoşnut olmadığım yanlarım var (ileride anlatabilirim) ama hoşnut olduğum yanlarım da var. Bunlardan biri piyango bileti almamaktır; özellikle çok büyük ikramiyeler verildiğinde, piyangodan uzak dururum. Bakınız niçin?

Piyango ve Biz

Eşimle araştırma görevlisi olduğumuz yıllarda paramız azdı, zor geçiniyorduk ama her şeye rağmen kendi gayretimizle para biriktirmeye çalıştık, piyango bileti almadık, hâlâ almayız. Bilet almamamızdaki temel mantık, "Ya büyük ikramiye çıkarsal" endişesidir. Eğer büyük ikramiye çıksaydı, büyük bir ihtimalle yaşam ritmimiz bozulurdu.

O büyük ikramiyelerden biri çıkacak olsa, ticareti beceremezdik, hemen emekli olup dünya seyahatine çıkardık. Dönüşte de iki villa, bir yat alırdık ve para biterdi. Alanımızda çalışmaya ara verir, gerilerdik. Muhtemelen çocuklarımız da okullarını aksatırdı. (Babanızın bankada birdenbire gelmiş on trilyonu varsa, oturup coğrafya çalışamazsınız.)

Bir anda gelen para, Külkedisi zenginliği, aslında insanın tabiatına uygun değildir.

Aslında piyangoları fazla da kötülememek lazım; bana hayatımda iki defa büyük ikramiye çıktı: Birincisi psikoloji bölümüne girmem, ikincisi ise eşimle evlenmemdir.

Belki birçoğumuza ara ara piyango çıkıyor da fark etmiyoruz. Yaşantılarımız içinde kendi oluşturduğumuz piyangoları fark etmek bizi kölelikten kurtarır. Kendi piyangolarımızı oluşturmak bizi özgür kılar.

Patolojik Aşk Köleliği

Sağlıklı insan ilişkileri vardır, sağlıklı ilişkiler vardır. Bu kapsamda sağlıklı aşkların yanı sıra patolojik aşklar da vardır. Analitik kurama ve izleyen kuramlara göre, kişinin annesinden bebeklikteki bağımsızlaşma süreci, hayat boyu diğer insanlarla kuracağı tüm ilişkilerdeki bağılıklarının, bağımlılıklarının niteliğini belirler. Patolojik aşkın temelinde de, çocukluktaki, anneden bağımsızlaşma/bağımsızlaşamama süreci yatar.

“Sen olmadan ben bir hiçim!” türünden iletiler, patolojik aşkı çağrıştırmaktadır.

Patolojik aşk, yapışkan, güvensiz bir ilişki tarzıdır, çok farklı görünümle ortaya çıkabilir. Eşlerden birinin diğeri-ne–fiziksel ya da duygusal açıdan–eziyet etmesi, diğeri-nin ise bundan rahatsız olduğu halde bir türlü kurtulmaması, kurtulmayı istememesi veya çiftlerin sürekli ayrılıp ayrılıp tekrar birleşmeleri ve bu durumu hayat boyu sürdürmeleri, patolojik aşka örnek verilebilir. Patolojik aşk sergileyen kişiler, bazen, ‘Sen yalnızca bana aitsin; ya benimsin, ya kara toprağın,’ mesajını verirler. Bazen de sevgililerine yapışıp, “Ben sensiz yapamam, sensiz bir hiçim,” derler. Sürekli ayrılıp ayrılıp birleşen çiftler, aslında farkında olmadan, ‘Ben sensiz de yapamam, seninle de yapamıyorum,’ mesajını verirler. Bu son cümle, patolojik aşk köleliğini güzel özetlemektedir.

Patolojik aşk, gönüllü kölelikle birlikte de görülebilir.

İşyerlerinde Statü/Güç Kaynaklı Kölelik

İşyerlerinde olması gereken şudur: Statüleri (işlevleri, rolleri) farklı farklı da olsa, tüm çalışanların onurları eşit kabul edilmelidir. Ne yazık ki pratikte bu demokratik anlayışın sıklıkla ortaya çıkmadığını görürüz. Yaygın anlayış, rütbeleri (dereceleri) farklı olan kişilerin onurlarının da farklı olduğu şeklindedir. Bu bakış tarzı işyerlerinde statüden kaynaklanan bir tür kölelik iklimi yaratmaktadır.

Bu iklim içinde her çalışan, kendisinin altındaki elemanların efendisi, kendisinin üstündeki âmirlerin ise kölesi rolündedir. Şimdi bu duruma, bir bakış tarzıyla, “Bu bir hiyerarşidir,” de diyebiliriz, ikinci bir bakışla, “Bu işyerinde statü kaynaklı kölelik vardır,” da. İkinci bakış, akla daha yakın görünmektedir çünkü bir işyerinde, hem hiyerarşi, hem de kişi onurlarının eşitliği fikri birlikte bulunabilir. Bu yüzden, hiyerarşi olacak diye onurların eşitliği fikrini göz ardı etmek, kölelik atmosferi yaratmak demektir.

Tekrar belirtmek istiyorum, ‘statü’ kavramına psikolojide verilen anlam ile günlük yaşamda verilen anlam farklıdır. Günlük yaşamda, statüyü güç anlamında kullanırız, statüsü düşük-yüksek kişilerden söz ederiz. Bazen, “Damat adayında şöyle bir statü olsun, doktor, mühendis olsun,” deriz. Bunun devamı olarak da statülü kişilerin, daha ağırlıklı, daha onurlu olduklarını düşünürüz. Oysa psikoloji kapsamında, düşük-yüksek statülü kişiler yoktur, farklı statüde kişiler vardır ve statü farklılığı kişilere üstünlük sağlamaz. Beyine bakan beyin cerrahı, ayağa bakan ortopedistten daha değerli sayılmaz.

İşyerlerinde statü/güç kaynaklı kölelik sayılabilecek davranışlara birkaç örnek:

- Eleman âmirine bağırırsa kıyamet kopar; âmir elemana bağırırsa, normal bir şeydir, kıyamet kopmaz.
- İşyerlerinde aşağıdan yukarıya doğru basamak atlamak ayıptır, yasaktır. Ancak yukarıdan aşağıya doğru basa-

mak atlamak normaldir. Örneğin bir memurun müdürünü aşır genel müdürden bir şey istemesi kabul edilemez bir şeydir ancak bunun tersi normaldir. Yani bir genel müdür, bir müdürünün emrindeki elemanın işine karışabilir, onu eleştirebilir.

- Bazı işyerlerinde âmirler elemanlarına, görevleri dışında ufak tefek işler verebileceklerine inanır. Örneğin kimi müdürler sekreterlerine (asistanlarına), “Evladım bir kahve yapiver,” der. Oysa kahve yapmak, muhtemelen sekreterin görev tanımı içinde bulunmamaktadır.
- Kimi âmirler işe aldıkları kadın görevlilere, işler aksamasın diye, “Bana sormadan hamile kalma,” der. Kadın elemana bunu söylemek bir açıdan işlevseldir, ancak bir açıdan da ayıptır, görgüsüzlüktür.
- Kimi âmirler elemanlarına yirmi dört saat cep telefonlarını açık bırakmalarını söyler.
- Bazı işyerlerinde âmir ve memurların asansörleri ayrı ayırdır, genel müdürlere özgü makam kapıları vardır, diğer elemanlar bu kapıdan geçemez.
- Bazı işyerlerinin yemek salonlarında, memurlar kuyruğa girip yemeklerini kendileri alır, aynı salonun bir köşesinde müdürler oturur, onlara garsonlar tarafından servis yapılır.
- Bazı şirketlerin toplu taşıma araçlarında âmirler, uçaklarda parası olanlar öne oturur.

Yukarıda sıralananların hepsi değilse bile, en azından birkaçı, size de efendi-köle ilişkisini hatırlatmıyor mu? Hiç değilse, bir zamanların köle-efendi ilişkisinin çağdaş versiyonu sayılmaz mı? Bir işyerinde eşitler evi anlayışını yerleştirmek istiyorsak, geçmişin köle-efendi anlayışını tamamen ortadan kaldırmalıyız.

Ailede Statü/Güç Kaynaklı Kölelik

Aile içinde de, erkeğin, kadının ve çocukların statüleri (işlevleri, rolleri) birbirlerinden farklı olabilir ancak onurlar eşit kabul edilmelidir.

Eşitler evinde, karıkoca arasında işlev farkı olabilir (kadın doğurur, erkek doğurmaz mesela), ancak karıkocadan biri diğerinin patronu olmamalıdır. Örneğin erkek evin reisi sayılmamalıdır.

Günümüzde pek çok ailede, erkeğin kadından, erkek çocuğun da kız çocuktan daha önemli olduğu görüşü hâkimdir. Yanı sıra kadına olumsuz nitelikler, sıfatlar yüklenir. Statü/güç kaynaklı kölelik yaratan bu duruma pek çok örnek verebiliriz. İşte birkaç tanesi:

“Erkek önden yürür, kadın arkadan gelir”, “Kadının saç uzun aklı kısadır”, “Kaşık düşmanı” vb.

Her kesimde değilse bile bazı kesimlerde, erkek çocuğun, eğitime, sağlığına kız çocuğunkine oranla daha fazla önem verilir. Aynı hastalık karşısında erkek çocuğun doktora götürülme ihtimali yüksektir.

Erkeğin/babanın gücü, sözel ifadelerin yanı sıra sembollerle de pekiştirilir. Örneğin Anadolu’umuzda siniye bir sahan ıspanak konulduğunda, üzerine tek bir yumurta kırılır, bu yumurtayı da yalnızca baba yer.

Bu uygulama bize, Cronin’in *Kabus Şatosu* adlı romanını hatırlatıyor. İngiltere’de geçen romanda, çok despot olan evin erkeğine özel olmak üzere yapılmış sucuklu yumurta getirilir sofraya ve yalnızca o yer. Karısına, annesine, çocuklarına vermez, sadece keyifli olduğunda annesine birkaç parça uzatır.

Daha önce de belirtildiği gibi, bazı babalar –en azından bir zamanlar– kızlarını evlatlık verirken, ne kadar para isteyeceklerine, kızın kilosunu koyun etinin fiyatıyla çarparak karar veriyorlardı. Kasap özentisi bu babalar, kızlarının başına

bir kaza gelse, tecavüze uğrasalar mesela, yine bir kasap gibi davranıyor, kızlarını öldürüyor.

Ailede Bağımlılıkla Gelen Kölelik

Aile üyelerinin birbirlerini, çoğunlukla da eşlerin birbirlerini veya çocuklarını, bilinçli veya bilinçli olmadan kontrol etme amacıyla bağımlı kılmalarına, “Ailede bağımlılıkla gelen kölelik” adını verebiliriz. Bağımlı kılıcı kölelik üç şekilde ortaya çıkar:

1. Sağlıksız otoriteyle
2. Parayla kontrol yoluyla
3. Duygusal kontrol yoluyla

1. Sağlıksız otoriteyle bağımlı kılma: Aile üyelerini kontrol ederek bağımlı kılmanın en yaygın şekli, otorite kullanmaktır. Otorite sergilemenin, biri sağlıksız, diğeri sağlıklı iki ana yolu vardır. Sağlıksız otorite, bağırıp çağırarak ya da dayakla sergilenir. Otoritenin bu şekli, esirler evi yaratır, bağımlı kılıcı kölelik oluşturur. Sağlıksız otoritenin yoğun ve sürekli olması, aile üyelerinde öğrenilmiş çaresizliğe, depresyona ve birtakım psikosomatik hastalıklara yol açabilir. Bu konuda çok sayıda örnek bulmak mümkündür.

Yıllar önce radyoda bir röportaj dinlemiştim. Bir erkek, resmen boşanmış olduğu eski karısının evine arada bir gidip onu dövüyormuş. Röportajı yapan muhabir, “Niçin polise bildirmiyorsunuz?” dediğinde, kadın, “Siz onu tanı mıyorsunuz, onu engellemek mümkün değildir,” diye karşılık verdi.

Kadının bu cümlesi, onun öğrenilmiş çaresizliğe düştüğünü, diğer bir ifadeyle köleliği kabullendiğini, kurtulma umudunu yitirdiğini göstermektedir.

Bugün anababaların çocuklarına, erkeklerin ise eşlerine

sergiledikleri sağlıksız otorite, bir zamanların yasal kölelik sisteminin, yasal olmayan çağdaş bir versiyonu olsa gerek.

Eşitler evine yakışan otorite sağlıklı otoritedir. Anababanın çocuklarına sağlıklı otorite sergileyebilmeleri için geçmişte, saygıya ve sevgiye dayalı bir güven oluşturmuş olmaları gereklidir. Örneğin bir baba çocuğuna, “Canım ... yapma,” dediğinde, çocuk, ondan korktuğu için değil, geçmiş deneyimlerine dayanarak öyle yapmamasının doğru olacağını düşündüğü için söz dinlerse, burada babanın otoritesi sağlıklıdır. Eşitler evinde sağlıklı otorite anababa tarafından çocuklara sergilenmelidir. (Belki ağabeyler, ablalar da kardeşlerine sergileyebilir.) Ancak karıkoca arasında otorite olmamalıdır. Örneğin erkek eşine, sağlıksız ya da sağlıklı otorite sergilememelidir. Karıkoca arasında, ilerleyen sayfalarda ayrıntısından söz edeceğim çift başlı Selçuklu kartalı gibi eşitlik olmalıdır.

Otoriter bazı anababa tavırlarının, sağlıklı mı sağlıksız mı olduğuna karar vermek güçtür. Bunlardan biri, çocuğu gözlerle yönetmektir. Ülkemizde yaygın olan bu yönetim tarzında anneler, kızdıkları bir olay karşısında kaşlarını kaldırarak kızgın bakar ya da bazen misafirin yanında, bir kolonya şişesine bir kızlarına bakıp gözleriyle odada bir daire çizer. Bunun anlamı, “Kalk kolonya tut,”tur. Bazen bir kızlarına bir kapıya bakarlar, bunun anlamı bazen, “Sen artık odana git, kızlar fazla laf dinlemez,”dir ya da “Çay suyunu koy,”dur.

Sadece anneler gözleriyle otorite kurmaz, bunu babalar da yapar. Çocuklarını itip kakmayan kimi babalar, güçlerini gözleriyle sergiler. Bugün pek çok yetişkinin şöyle dediğine tanık olabilirsiniz: “Beş kardeşlik, rahmetli babam bizi hiç dövmezdi ama gözleriyle şöyle bir bakardı, beşimiz de hiza ya geçerdik.”

2. Parayla kontrol ederek bağımlı kılma: Ekonomi, toplumların yönetiminde, köleliğe itilmesinde önemli bir değişkendir, bireyin yönetiminde ve köleliğe itilmesinde de öy-

le. Bazı ailelerde, bilinçli ya da bilinçli olmadan para yoluyla kontrol sağlanmaya çalışılır.

Kimi anababa, gençler üzerinde sağlıklı otorite kuramadığında, onları parayla kontrol etmeye, harçlıklarını kısarak denetlemeye çalışır. Bu bağımlı kılma tarzı, köpeği tasma kayışını kısa tutarak denetlemeye çalışmaya benziyor.

Bir süredir küçük çocukları denetleyebilmek için, vücutlarına tasma benzeri bir şey takılıyor ve bu, kısa bir kayışla tutuluyor. Çocuğun güvenliğini sağlayan bu sistem, mantıksal açıdan gayet uygundur ancak köpek gezdirmeye benzeyen bu tablo, duygusal açıdan beni rahatsız ediyor. Çocukları gözle izlemek veya ellerinden tutmak da belki bir kontrol şekli ama beni rahatsız etmiyor.

Aile içi bağımlı kılmanın bir şekli ise para kazanan erkeğin, ev dışında çalışıp para kazanmayan eşini, isteyerek ya da istemeden parayla kontrol ediyor olmasıdır. Kocasının tarafından para verilen veya zaman zaman para istemek zorunda kalan kadının konumu, klasik köleliği hatırlatıyor.

Köle kelimesi ağır kaçıyor olabilir ancak burada “köle” diyerek, kadının kocasına eli mahkûm bağımlılığını vurgulamak istiyoruz. Belki şunu söylemek daha uygundur: Erkeğin, karısının onurunu zedelemekten, onun ve evinin ihtiyaçlarını gidermesi durumunda, bağımlı kılıcı kölelik söz konusu değildir. Ancak erkeğin, karısının ve evinin ihtiyaçlarını giderirken baskıcı bir tavır takınması, kadını köle konumuna iter. Ne yazık ki kimi kadınlar, mutfak veya çocuklarının okul masrafı için kocalarına yalvarmak zorunda kalıyor. Bu tür bir yalvarma, ister paranın azlığından, isterse kocanın huysuzluğundan kaynaklanıyor olsun, kadını köle rolüne iter.

Kadının kocasından para istemek zorunda kalması, güzel Türkçemizde, “Kadın kocasının eline bakıyor,” şeklinde ifade edilir. Gerçekten özgür olan insanlar, bir başkasının eline bakmaz.

Erkek kadını parayla kontrol eder de, kadın erkeği etmez mi? İşte Anadolu'muzda ninelerimizin kocalarını ekonomik açıdan kontrol çabalarına bir örnek:

İkinci Çanağı Ne Yapmalı?

Anadolu'muzda tecrübeli kadınlar genç kadınlara yarı şaka, yarı ciddi, "Erkeğin iki çanağı varsa birisini kıracaksın," der. Niçin? Bu sözün arkasındaki mantık şudur: Erkek ekonomik açıdan biraz palazlandı mı (ikinci çanak bu palazlanmayı sembolize ediyor), hemen ikinci bir eş almaya, karısının üstüne bir kuma getirmeye çalışır. Bunu önleyebilmek için kadına, kocasının ikinci çanağını kırması, onu ekonomik açıdan kontrol ederek kendisine bağımlı hale getirmesi önerilmektedir. Aslında aile içinde karı-kocanın birbirlerine sadakatleri bir haktır. Kadın bu hakkını alabilmek için, ahlaki ve yasal açıdan uygun olmayan bir yola yönelebilmektedir.

Ninelerimiz, dedelerimizin ikinci çanaklarını kırma-mış bile olsa, en azından bunu akıllarından geçirmişlerdir. Aşırı iş yükü altında ezilen çaresiz bir köle düşünün, herhalde bu köle arada bir aklından, 'Efendimin tarlasını gizlice yaksam rahat eder miyim?' diye geçirirdi. İşte ninelerimizin durumu da buna benziyor. Haklarını doğal yollarla alamayanlar, gizlice almaya kalkışırlar.

Çanak kırmayı hatırlatan bir tablo Batı'da da var. Yarı şaka, yarı ciddi, "Bir Amerikalı erkek para kazanmaya başladığında, önce arabasını, sonra evini, en sonda da karısını değiştirmiş," denir.

Erkek egemen toplumlarda erkekler, kazandıkları paraya dayanarak, eşlerinin egemenlik alanlarına ve eşitler evindeki eşitliğe zarar vermeye başladıklarında (örneğin eşlerine sadakatsizlik ettiklerinde), kadınların da eşitler evindeki eşitliği koruyabilmek için bir şeyler yapmaları (örneğin kocalarının ikinci çanaklarını kırmaları), bir nefsi müdafaa (öz-savunma) gibi görünse de, dolayısıyla eşitliği başka bir şekilde zedeleyen bir davranıştır ve kısırdöngü yaratır. Erkeğin, parayı kazanan kişi konumunda olup, ikinci (veya yeni) bir eşe heveslenmesi, aileye zarar verir ancak kadının, ekonomik gücü elinde bulunduran kocasını sarsmaya çalışması da yine aileye zarar verir.

Bu kısırdöngüyü çözebilmek için yapılması gereken şey, ailedeki ekonomik gücün erkek ve kadın tarafından eşit olarak paylaşılmasıdır. Kadın da, ev dışında çalışıp para kazandığında, kocasına ait ikinci çanağı kırmayı düşünmeyecektir. Çünkü ikinci çanak, karıkocanın ortak çanakları olacaktır. Yine kadın da aileye ekonomik açıdan katkıda bulunuyorsa, erkek 'evini' değiştirmeyecektir, ailece 'evlerini' değiştireceklerdir. Bu konu çerçevesinde çok güzel bir örnek var:

Kaynanalar'daki Nuriye Emekli Olmak İsterse

Sanırım ülkemizdeki ilk yerli televizyon dizisi, Tekin Akmanşoy'un yazıp yönettiği Kaynanalar'dı. Büyük ilgi toplamıştı, bence de çok başarılıydı.

Bir bölümün konusu şuydu: Başarılı bir işadamları olan Nuri Kantar'ın karısı Nuriye Kantar ile Nuriye Hanım'ın hizmetçisi ve dostu olan Döndü, bir yerlerden, kadın hakları olduğunu, kadınlara da emeklilik maaşı ve ikramiyesi verilmesi gerektiğini öğrenmişlerdir. Nuri Kantar'dan emeklilik ikramiyesi ve maaşı ister-

ler. Nuri Kantar da onlara (kendisi Kayserilidir), emeklilik ikramiyesi ve maaşı vereceğini, ancak kendilerini emekli edip, yerlerine yabancı dil bilen, üniversite mezunu elemanlar alacağını söyler. Hanım ve hizmetçi perişan olur, başlangıçtaki taleplerinden vazgeçerler.

O zamanlar gençtim, Nuri Kantar'ın çözümüne çok gülmüştüm ve akılcı bulmuştum. Şimdi o bölümü sanatsal açıdan yine beğeniyorum, ancak kadınların düştikleri durumu hüznü verici buluyorum. Para kazanacakları bir işte çalışmayan iki hanım, para kazanan güçlü erkek karşısında yenilmişler, üstelik yan şaka yarı ciddî, kendi yerlerine genç kadınların alınabileceği tehdidiyle karşılaşmışlardır.

3. Duygusal kontrol yoluyla bağımlı kılma: Birilerini hissettirmeden bağımlı kılmanın, biraz da zarafetle köleleştirmenin bir yolu, onları duygularla kontrol etmektir. Bazıları bunu küserek sağlamaya çalışır. Bu sağlıklı iletişim şeklinde insanlar, bir küsüp bir barışıp yakınlarını bağımlı birer köle rolüne itebilir.

Duygusal kontrolün küsmek dışında da yolları vardır. Örneğin evlerde erkekler, "Beni bağırtpmayın," der, kadınlar eşlerine veya çocuklarına, "Bak beni ağlatacaksın!", "Bak şimdi düşer bayılırım," der. Bunlar kısa vadeli kontrol gayretidir. Eşlerinin, annelerinin ağlamasından, bayılmasından korkan nice erkek, giderek birer gönüllü köle rolüne girer.

Arabozucu mu, Arabulucu mu?

Yakınlarımızı bağımlı kılmanın, bazen göze görünmez ince yolları vardır. Bazen üzülerək şunu görüyorum: Kimi anababa, oğlunu gelini ya da kızını dama-

dı konusunda hafif hafif ve sürekli kışkırtıyor. Tam çocuğu boşanma noktasına gelince de bir melek tavrıyla olaya el koyup, "Yapmayın çocuklar bir yuva kolay kurulmuyor," diye arabulucu rolüne sıvanıyor.

Lütfen, ARABOZUCULUK yapmayalım ki, ARABOZUCULUĞA da gerek kalmasın!

Galiba biz anababaların içinde, pek çoğumuzun içinde, hem arabozucu yan var, hem de arabulucu yan. Arabozucu yanımız, çocuklarımızı, evlenmiş bile olsalar bize bağımlı köleler haline getirmek isteyen yanımızdır. Bu yanımız, esirler evine yakışır.

Zihinlerimizin bir köşesindeki arabulucu yan ise, bizlerin eşlerimizle, çocuklarımızla uzlaşmamızı sağlayacak, onlarla, bağımlı değil bağımlılığa dayalı ilişkiler kurmamıza yarayacak niteliktedir. Bu yanımız ise eşitler evine yakışır.

Kölelikten Kurtulma Yolları

Kölelikten kurtulmanın birçok yolu var. Bunlardan birkaçını burada sıralıyoruz, yeni yollar bulmak size kalmıştır.

Eğer eski dönemlerdeki hukukî esaret varsa, savaşıp ya da Gandi gibi pasif direnişle kurtulursun.

Ekonomik özgürlüğünü elde ederek, örneğin kadınsan bir işe girerek kurtulursun.

Sadaka almaktan vazgeçerek (bunu başarmak zordur), kendin üreterek kurtulursun.

Okuyarak, kendini geliştirerek kurtulursun. (Kişisel gelişim kitapları okumalısın. Bunlar yetmez, roman okumalısın; Tolstoy'u, Dostoyevski'yi, Çehov'u, Victor Hugo'yu, Balsac'ı, Hüseyin Rahmi'yi, Nazlı Eray'ı, Yaşar Kemal'i... okumalısın.)

Ailede bir duygusal bağımlılık, bir patolojik aşk varsa, bir uyum sorunu varsa, bir ruh sağlığı uzmanına başvurmalısın. Ancak gideceğin kişi mutlaka bir psikolog, bir psikiyatrist veya bir psikolojik danışman olmalıdır. Bunların dışında “Ben aile terapistiyim”, “Ben sağaltırım” diyen, kapısına “Terapi Merkezi” yazan, iç duvarlarına envai tür on günlük kursların diplomalarını asmış kişilere gitmemelisin.

Eğer köleysen ve yukarıdakileri de gerçekleştiremiyorsan köleliğe devam edebilirsin ancak bir gün kurtulma umudunu da asla kaybetmemelisin. (*Kökler*’de Kunta Kinte, özgür olma amacını hiç kaybetmemiştir. Kendisi olmamıştır ama soyu özgür olmuştur.) Kölelik, yarı yaşamak demektir ve bir gün özgür olabilmek için yarı yaşamayı da becermek gereklidir.

Bağımlılık-Bağlılık: Nişanda Kurdele Kesmenin Anlamı

Anne ve babamızla olan ilişki tarzımız bizi yaşam boyu etkiler. Bu konudaki en tanınmış kuramsal görüşlerden birisi Bowlby'ye^(*) aittir. Bowlby'ye ve ona katılan pek çok uzmana göre çocuklar, ilgi ve bakım ihtiyaçlarını gideren, yani onları doyuran, ısıtan, onlarla oynayan kişilere karşı (bu kişiler, çoğunlukla anababalardır ancak başka kişiler de olabilir) güçlü bağlar geliştirir, birtakım bağlanma tarzları edinirler. Bu bağlanma tarzları, çocuk büyüdüğünde, onun duygularını, düşüncelerini, davranışlarını şekillendiren, başka insanlarla olan ilişkilerini yönlendiren önemli bir kaynak olacaktır.

Söz konusu bağlanma tarzları bazen güvenli, bazen kaypak, bazen de kaçınmacı bir nitelik taşıyabilir. Çocuk, anabasıyla ne tür bir bağlanma tarzı geliştirmişse, gelecek yaşan-

(*) Bowlby, J., *Attachment and loss*, Volume 1. Attachment, New York, Basic Books, 1969.

tısında, eşine, iş arkadaşlarına, hatta çocuğuna karşı da benzeri tarzı sergiler.

Çocuğun küçük yaşlarda geliştirdiği bağlanma tarzının önemli bir işlevi vardır. Bu, onun, en azından anababasının yanında kalarak, onların sağladığı korumadan yararlanmasını kolaylaştırır. Ancak, çocuklukta edinilip yetişkinlikte kullanılan tüm bağlanma tarzlarının yararlı olduğunu söyleyemeyiz. Örneğin çocuklukta edindiğimiz bağımlı yaşam tarzı, birçoklarımızın yaşamı boyunca kâbusu olur. Bakın nasıl, niçin?

Bağımlılık-Bağlılık

Günlük yaşamda, neyin bağımlılık, neyin bağlılık olduğuna pek fazla dikkat etmeyiz, bu iki kavramı birbirinin yerine kullanırız. Örneğin, “Maşallah annesine çok bağlı, günde en az iki defa telefonla arar,” deriz. Aslında burada söz edilen şey bağımlılık değil, büyük bir ihtimalle bağımlılıktır.

Bağımlılıkta, bir mecburiyet, o olmadan yapamama vardır. Bağlılıkta ise onunla birlikte olmayı tercih etme söz konusudur. Eğer bir uzak semt pazarına, tek başınıza gidebilecekken, her hafta aynı komşunuzla birlikte gidiyorsanız, bu komşunuza **bağlı** olduğunuzu düşünürüz. Ancak diyelim ki o uzak pazara yalnızca arabayla gidilebiliyor ve komşunuzun da arabası var; her hafta birlikte gidiyorsunuz. Eğer arabası olmasa birlikte gitmeyi düşünmeyeceğiniz bu komşunuzla, arabası olduğu için gidiyorsanız, yani onunla birlikte gitmeye eliniz mahkûmsa, ona **bağımlı** olduğunuzu düşünürüz. Sıklıkla bağımlılık ile bağlılık birbirinin içinde erir; yani biraz arabası olduğu için, biraz da onunla birlikte olmayı sevdiğiniz için, birlikte gitmeyi tercih ediyor olabilirsiniz.

Bazı ev hanımları, birlikte olmayı sevdikleri için komşularına gider veya onları davet eder; bu bağlılıktır. Ancak bazıla-

rı yalnız kalamadıkları için, komşularıyla birlikte olurlar; bu ise bağımlılıktır. Bağımlı ilişkide karşımızdakini bir tür araç olarak kullanırız, kendi çıkarımız doğrultusunda onu istismar ederiz. Bağlı ilişkide ise taraflar birbirlerini istismar etmezler, ortak bir faydayı paylaşırlar.

Koşturmacalar içinde sürekli olarak, birileri tarafından istismar edilip edilmediğimizi, yani onlara bağlı mı, yoksa bağımlı mı olduğumuzu araştırırız. Örneğin evliliğe hazırlanan çiftlerden birisi daha varlıklıysa, kaygılanmaya, “Beni sevdiği için mi evlenmek istiyor, yoksa param için mi?” sorusunu sormaya başlar.

Bu örnekte sevginin tercih ediliyor olması bir bağıllık göstergesidir, parayı düşünmek ise, daha çok bir bağımlılık ifadesidir. Çünkü insanların genelde, paraya bağımlılıkları vardır.

İnsanlar sevgililerini değiştirebilirler ama paraya olan tutkuları hep aynı kalır.

Bir Bağlanma Tarzı Olarak Bağımlılık

Çocuğun, kendisine bakan kişiye olan bağlanma tarzı, bazen bağımlılık, bazen de bağıllık şeklinde ortaya çıkar. Bakan kişi, diyelim ki anne, çocuğun fiziksel ihtiyaçlarını, onun talebi ve gayreti olmadan tek yanlı olarak, tek başına kendisi gideriyorsa, çocuğun başka çocuklarla ve yetişkinlerle iletişim kurmasını engelliyor –bilerek ya da bilmeden– sadece kendisiyle ilgilenmesini sağlıyorsa büyük bir ihtimalle bu çocuğun annesine bağlanma tarzı ‘bağımlı tarz’ olacaktır.

Anne, çocuğu talep etmeden, onun acıktığını düşünerek yedirdiğinde, ‘Üstünü kirletir, beceremez,’ türünden düşüncelerle onun kendi başına yiyebileceği şeyleri ona kendisi yedirdiğinde, bağımlı bir anne-çocuk ilişkisi oluşmaktadır.

Bu bağımlı kılıcı ilişki şekli, bence başlangıçta, annelerin

çocuğa yönelik o son derece insanî kaygılarından ve birtakım küçük bilgi eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Tablonun başlangıcını, galiba emzirme oluşturunca. Bebeğin anne memesini bulamayacağı endişesi, anneyi, memeyi doğrudan bebeğin ağzına vermeye itiyor. Oysa bebeklerde doğuştan emme refleksi vardır ve bebek ağzının kenarına değen herhangi bir şeyi, başını hafifçe çevirip ağzına alma becerisine sahiptir. Bu yüzden, ağız çevresine bir şey değdiğinde, örneğin battaniye bile değse, onu ağzına almaya çalışır. Anne bunu bilmiyorsa, üç dört aylık bebeklerin bile ağızlarına meme ucunu doğrudan kendisi verecektir. Böyle yapıldığında emzirme sırasında anne-bebek işbirliği sağlanamayacaktır.

Oysa emzirme olayında, anne ile bebek işbirliği mümkündür. Anne, bebeğinin meme ucunu kendi gayretiyle bulmasına uygun ortamı sağlayabilir, bebek ise bu işlemi, doğuştan sahip olduğu refleks sayesinde gerçekleştirebilir. Bu durumda emzirme işlemi, iki kişilik bir etkinlik olmuş olur. Aksi halde, yani meme ucu anne tarafından bebeğin doğrudan ağzına verildiğinde, emzirme tek kişinin işi olur.

Yukarıda sözü edilen tek kişilik mekanizma hayat boyu sürebilir. Bebek büyüdü, iki yaşına geldi diyelim ve yemeğini kendisi rahatlıkla yiyebilir. Eğer anne, yemeği yapıp sofrayı hazırladıktan sonra yeme işini çocuğa bırakırsa, yemek yeme etkinliği iki kişilik olur. Ama anne, yemeği yapar, sofrayı hazırlar ve çocuğa kendisi yedirirse, yemek yeme etkinliği tek kişilik olur.

Anababalar, gençlerin, kendi yeteneklerini ve mevcut meslekleri tanımalarına yardımcı olur, onları çeşitli mesleklerle tanıştırsa ve sonuçta seçimi yapmayı onlara bırakırsa, gencin meslek seçimi iki kişilik iş olur. Bu iki kişilik işte, anababanın rolü, gence seçenekler sunarak, yollar göstererek katalizörlük etmek, koçluk etmek, gencin rolü ise nihai seçimi yapmaktır.

Meslek veya eş seçimini annababaların yapması halinde, söz konusu seçim tek kişilik olur; seçen anababadır.

Tek kişilik seçimlerin çokluğu, giderek bağımlılık yaratır. Çocukların ve anababaların işbirliği yaptığı iki kişilik seçimler ise bağıllık yaratır.

Eskiden bir şarkı vardı; bu şarkıda, “Sen doldur, ben içeyim,” deniyordu. Tek kişilik seçimler, “Sen doldur, ben içeyim,” mantığına dayanır. Daha doğrusu, tek kişilik seçimlerle bağımlı çocuk yetiştiren anababalar, “Ben doldurayım, sen iç,” derler âdetâ. İki kişilik seçimlerde ise “Birlikte doldurup, birlikte içelim,” mantığı geçerlidir.

Bu mantık, bağıllık yaratacak bir iletişim iklimi oluşturur. Anababalarıyla iki kişilik etkinlikler yapmaya alışan çocuklar, yetişkin olduklarında, işbirliğine, takım çalışmasına hazır hale gelmiş olacaktırlar.

*Küçük Şeyler 2/Suflörlü Yaşamlar, Tulumbacı Sendromu, Psikolojik Düğüm*ler adlı kitapta da dile getirildiği üzere, anababalar, sürekli olarak neyi yapmaları, neyi yapmamları gerektiğini söyleyerek çocuklarına suflörlük ettiklerinde, yaşam boyu birilerinin öğütlerine ihtiyaç duyan bağımlı insanlar yetiştirmiş olurlar. Bağımlı bağlanma tarzı edinmiş çocuklar, büyüdüleri zaman evliliklerinde ve iş yaşamlarında, hiç farkında olmadan bu bağımlı tarzı devam ettireceklerdir.

Evliliklerin Temel Sorunu: Geçmişlerine Bağımlı Çiftler

Ülkemizde evliliklerin temel sorunu nedir? Ülkemizdeki evliliklerde görülen en yaygın sorun, çiftlerin, evlilik öncesinde ve sonrasında, kendi anababalarıyla olan bağımlı ilişkilerini halledememeleridir. Geçmişlerine bağımlı, geçmişlerinde bağımlı ilişkiler kurmuş çiftler, bugünlerinde eşleriyle sağlıklı

bir bağıllık geliştiremiyorlar, demokratik aile ortamını, eşitler evini oluşturamıyorlar; birbirlerine doğrudan veya dolaylı baskı yapıyor, evlerini bir esirler evine çeviriyorlar.

Karıkocanın kendi ailelerine olan bağımlılıklarının yoğun olduğunu ve bunun evliliklere zarar verdiğini birtakım araştırmalar bize gösterebilir ancak bu konudaki zengin veri kaynağımız, birebir görüşmeler ve gözlemlerdir. Benim gerçekleştirdiğim görüşmeler ve gözlemler, Doğan Cüceloğlu'na ait çok sayıdaki gözlem, evli çiftlerin çocukluktan getirdikleri bağımlı iletişim tarzının, yeni evlerinde eşleriyle sağlıklı bir bağıllık kurmalarını engellediği yolundadır.

Psikolojik danışman arkadaşım Süleyman Hecebil'in ifadesiyle çiftler, evlendikten sonra anababalarına yürekten 'Allahaismarladık' diyemiyorlar.

Evlenen gençler kendi anababalarıyla olan ilişkilerini tamamen koparsınlar mı, geçmişlerini unutsunlar mı? Elbette hayır. Çiftler anababalarına hayat boyu bağlı olsunlar, bağımlı olmasınlar istiyoruz.

Anababalarına bağımlı bağlanma tarzı geliştirmiş kişiler, bu bağımlı tarzı, ister istemez evliliklerinde de sürdürüyor. İşin kötüsü, büyük kitleler bunun hiç farkında olmuyor.

Konferanslarımda bazen, "Anababalarına bağımlı olan kişiler evliliklerinde bu tarzlarından ötürü sıkıntı çekiyor, mutlu olamıyor, eşlerini hatta çocuklarını da mutsuz ediyor," diyorum. Ben bunu söyler söylemez, karşımdaki izleyiciler arasında oturan çok sayıda kadın ve az sayıda erkek, eşini dirseğiyle dürtüyor, kaşıyla, ucu bende sonlanan bir yay çiziyor havada; yani mimiklerle eşine, "Bak, hoca seni anlatıyor," diyor. Kimse kendi üzerine alınmıyor; hemen herkes eşi anababasına bağımlı olduğu için evliliklerinde sorun yaşadığını düşünüyor. Bazı konularda içgörü kazanmak gerçekten güç.

Bazı çiftlerin anababalarıyla olan iletişimleri o kadar yo-

ğün ki, evlilikleri sırf bu yüzden sona eriyor. Bazı erkekler ve kadınlar kendi anneleriyle inanılmaz bir iletişim yoğunluğu sürdürüyorlar; belki kendi eşleriyle bu kadar yoğun iletişimleri olmuyor. İnanması güç, **günde yedi sekiz defa evli oğlunu veya kızını cep telefonundan arayan anneler var.**

Şuna benzer görüşmeler yapıyorlar veya mesaj atıyorlar:

“Sabah alışverişe gidiyorum, birazdan çıkacağım.”

“Bitti alışverişim, eve dönüyorum.”

“Ben üst kattaki Leman Teyze’ne çıkıyorum, ararsan oradayım.”

“Akşam teyzenler geliyor, siz de gelin isterseniz.”

Ne yazık ki bu kişiler, anneleriyle olan bu yoğun iletişimin, biraz tuhaf olduğunu ve eşini rahatsız ettiğini anlayamıyor. Çünkü eşlerden biri annesiyle böylesine yoğun bir iletişim içindeyse, diğer eş kendini yalnız hisseder ve giderek olay çıkarmaya başlar. Sonra da suçlu o olur.

Telefon Evliliklere Zararlı mı?

AFS ile yurtdışına giden lise öğrencilerinin, aileleriyle bir yıl boyunca görüşmemeleri, sık sık da telefonlaşmamaları isteniyor. Bunun ne ölçüde doğru olduğu şüphesiz tartışılabilir. Ancak bir yandan da işin gerçeği şu ki, ortalama bir Türk ailesi, ilk kez bu kadar uzun süre ayrı kaldığı çocuğunu, mümkün olsa ayda en az bir defa (para sorunu olmasa haftada bir) görmek, günde iki defa da (sabah akşam) telefonla konuşmak ister. Bu bağımlı iletişim tarzı, büyük bir ihtimalle gencin yeni bağlantılar, yeni dostluklar kurmasını engelleyecektir.

Yurtdışına giden gençlerin aileleriyle görüşmelerine konan sınırın bir benzeri, evli çiftler için de geçer-

li olsa, ne iyi olurdu. Şuna samimiyetle inanıyorum: Evlenen birçok çift ailelerinden uzak bir şehre taşınsa, mektup, telefon, internet olmasa, bu çiftlerin pek çoğu uzun yıllar mutlu bir evlilik sürdürebilir.

Doğan Cüceloğlu'nun tanıdığı evli bir çift, evlenir evlenmez Amerika'ya yerleşmiş. İlk birkaç ay araları çok iyiymiş. Sonra bir gün bunlardan birinin annesi, Türkiye'den Amerika'ya telefon açmış ve "Dün sokakta senin kayınvalideni gördüm, bana selam vermedi. Niçin vermedi?" demiş. Bu zor soruyu cevaplayamayan genç hemen eşine, "Senin annen benim anne-me niçin selam vermiyor?" diye sormuş. Sonuçta bu çift, tâ Amerika'da sıkı bir kavgaya tutuşup birbirlerine küsmüş.

Bu olayı şöyle yorumlayabiliriz: Yorumsuz!

Bazen, acaba ülkemizde bazı insanlar, evlenip ilgilerini eşlerine çevirdiklerinde utanıyorlar da, eski aileleriyle sürekli yakınlıklarını sürdürüp onlara, "Affedersiniz," mi demeye çalışıyorlar, diye düşünüyorum.

Bazen anababalarımıza olan muhabbetimiz, eşlerimize olan muhabbetimizi gölgeliyor. Anababalarımızı evlendikten sonra da sevmeye devam edelim, onlara bağlı olalım ancak bugünkü evimizde ev halkına da bağlı olalım, anababalarımıza muhabbet göstereceğiz diye eşlerimizi itmeyelim, ezmeyelim.

Kültürümüzün güzelliklerinden biridir, bazen bir bardak soğuk su verdiğiniz kişi, içtikten sonra, "Geçmişlerinin canına değsin," der. Zarif bir söylem. Bu sözü bazen bir bardak su verdiğiniz eşiniz de der. İyi, yaptığınız güzel şeyler geçmişlerinizin canına değsin ama bugün de eliniz eşinizin eline, canınız eşinizin canına değsin.

*Yaptığınız güzel şeyler, geçmişlerinizin
canına değsin; yetmez, bugününüzde de
cliniz eşinizin cline, canınız canına değsin.*

Bağımlı ilişkilerin hüküm sürdüğü ortamlarda, demokratik anlayış görülmez, eşitler evi ortaya çıkmaz.

Çocukken, kendilerine bakım veren kişiyle (genelde ana-babalarıyla) bağımlı iletişim geliştirmiş kişilerin evlendikten sonra bundan kurtulmaları kolay değildir. Belki, ciddi bir psikoterapi, psikolojik danışma ortamında, uzun süre uğraşılması sonucunda bundan kurtulmak, bağımlılığı bağılılığa dönüştürmek mümkündür.

Nikâhta Kurdele Kesmek

Binaların, fabrikaların açılış törenlerinde kırmızı kurdele kesiliyor. Bu durum, kültürümüz için yeni sayılan bir alışkanlıktır. Bir de nişan törenlerinde kurdele kesiliyor. Bir kırmızı kurdelenin iki ucu gençlerin nişan yüzüklerine bağlanıyor, bir aile büyüğü, iyi dileklerde bulunduktan sonra bu kurdeleyi kesiyor. Bu basit törenin, bence iki anlamı var.

Nişanda kurdele kesmenin görünen anlamı, nişanlılığın başladığı şeklindedir. Bunun bir de görünmeyen anlamı var bence: (Söz konusu ikinci anlam, belki de sadece benim yüklemem ama en azından olaya farklı bir bakış sayılabilir.) İkinci anlam şu: “Ey gençler, artık nişanlısınız, birbirinize bağlandınız. Birbirinize bağlı olun ama bağımlı olmayın. Şu andan itibaren birliktesiniz ancak her an birlikte olmanız da gerekmiyor. Aranızdaki bağ, bağımlılığa dönüşmesin.”

Şu ana kadar iyi, aralarındaki kurdeleyi keserek nişanlılara, ‘Bağlı olun, bağımlı olmayın’ mesajını verdik. Güzel. Ancak açıkça görülmeyen iki halat daha var. Erkek ayak bileğinden veya yüreğinden bir halatla annesine bağımlı, aynı şekil-

de kız da görünmeyen bir halatla annesine bağımlı. Yüzükler arasındaki ince kurdeleyi kestik de, bu çift ile aileleri arasındaki kalın halata dokunmadık. Asıl tehlikeli olan, bu bağıdır aslında.

Görünürde İki Kişi, Arkada Var Bin Kişi

Size bir bilmece sorayım: “Görünürde iki kişi. Arkada var bin kişi. Acaba bu nedir?”

Bu sorunun cevabı, “Yeni kurulmuş iki kişilik bir aile”dir. Açıklayalım: Yeni evli bir çift düşünün. Bu çiftin evinde, görünürde iki kişi yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle mahallenin muhtarı o evde iki yaşadığını zanneder. Aslında o ev, görüldüğünden kalabalıktır. Kadının ve erkeğin ayrı ayrı suflörleri (akıl verenleri) vardır. Ev bu yüzden kalabalıktır. Evli çift, âdeta kendi başına düşünemez durumdadır. Her ikisi de bir karar vermeleri gerektiğinde, “Annem ne der?”, “Ablam ne der?”, “Komşular ne der?” diye düşünür. Sonuçta ikisi de, birilerine, çoğunlukla anababalarına bağımlıdır.

Bağımlı oldukları kişilerin, bazen doğrudan, bazen de dolaylı mesajlarını dikkate almaya çalışırlar. Bayram tatilinde şehir dışına gidip gitmeme konusunda, kaç çocuk yapmaları gerektiği konusunda, iki çocukları arasındaki yaş farkının ne kadar olması gerektiği konusunda, birileri sürekli kendilerine suflörlük eder. Yakın ve uzak çevre ailenin mahremiyetine karışır.

Eşler birilerine, anababalarına, kardeşlerine bağılı olsunlar, bağımlı olmasınlar; birbirlerine de bağımlı olmasınlar, bağılı olsunlar. Suflörlere itibar etmesinler istiyoruz.

Eşler, birbirlerine, evlerine bağımlı değil, bağlı olsunlar istiyoruz. Ne demek?

Bir insan, bağımlı olduğu için akşamları evine gidiyorsa, gidecek başka yeri olmadığı için, başka yerlerde rahat edemediği için gidiyor demektir. Kısacası evine gitmeye, eli mahkûmdur. Oysa gidecek başka yerleri olduğu halde evini tercih ediyorsa, evine bağlı demektir.

Kısacası, nişan törenlerinde kurdele kesmenin taşıdığı mecazî anlamı dikkate alırsak, eşlerimize bağımlı değil, bağlı oluruz. Bağımlılık değil, bağlılık istiyoruz. Bağımlı insanların yaşam alanı bir esirler evidir. Birbirimize bağlı olursak yaşam alanlarımız eşitler evi olur.

Başkalarını Kendisi Gibi Düşünmeye ve Davranmaya Zorlamak

İnsanlar, zaman zaman (galiba sıklıkla) başkalarını kendileri gibi düşünmeye, davranmaya zorlar. Bunu, bazen fiziksel güç kullanarak, bazen medyayı kullanarak, propaganda yaparak, bazen de, “Bak beni ağlatacaksın”, “Bak düşer bayılıyorum,” diyen annelere benzer şekilde duygu sömürüsüyle gerçekleştirmeye çalışır. Yöntem ne olursa olsun, birilerini kendi istediğiniz doğrultuda düşünmeye ve davranmaya zorlamak, onu köleleştirmek, ortamı esirler evine çevirmek demektir.

6x6 her durumda 36 eder mi? Etmez. Sonsuz sayıda matematik sistemi vardır, on parmağımız olduğu için ondalık sistemi severiz. Ondalık sistemde 6x6 36 eder, ancak diğer tüm sistemlerde etmez.

Kıssadan hisse, ötekinin bakış tarzı sizinkinden farklıdır; gözleri farklı yerden bakar, gördüğünü algılayacak zihinsel şemaları (algı sistemi) sizinkinden farklıdır.

Hangi düşüncenin doğru, hangisinin yanlış olduğunu anlamak kolay değildir. Doğruluk ve yanlışlık büyük ölçüde gö-

recelidir. Ancak biri bizi, kendisi gibi düşünmeye, davranmaya, hatta kendisi gibi hissetmeye zorladığında, eğer bunu fark edersek (genellikle fark etmeyiz çünkü bunu çaktırmadan yaparlar) oyuna geldiğimizi düşünürüz. Karşımızdaki kişi bazen gerçekten haklı olabilir ancak haklı bile olsa, zorlanmak, özgürlüğü kaybetmek, esaret altına girmek anlamına gelir. Zorlanan kişilerin, bu duruma karşı çıkmaları, direnmeleri bu yüzdendir.

Bu konu yüzyıllar boyunca insanlığın zihnini meşgul etmiş ve Aisopos masallarının bazıları bu yüzden üretilmiştir. İşte bunlardan biri:

Kurt ile Köpek

Köpek kurda, "Kurt arkadaş, aç karnına dağda bayırdaki niçin dolaşıyorsun, bak sahibim beni ne güzel besliyor, mutlu bir hayatım var," der. Kurt ise köpeğe, "İyi de, boynundaki bu tasma neyin nesi?" diye karşılık verir.

Tasma güvence getirir ama yanı sıra esaret de getirir. Tasmalı bir güvenlik mi yoksa tasmasız özgürlük mü? Bunun tercihi kişiye kalmıştır. Kişi hangi seçeneği tercih ederse etsin, saygı duymalıyız. Ancak bilinçli tercih yapanlara saygı duymaktan yanayız. Bilgi eksikliğinden, cahillikten, yaşamla irtibat kuramamaktan ötürü, oyuna gelip tasmalı güvenliği tercih edenlere de saygı duymalı mıyız? Galiba hayır.

Tasmalı-güvenli yaşam bazen yetişkinler içindir, bazen bunu çocuklarımıza uygularız. Onların, bizim istediğimiz gibi düşünmelerini, hissetmelerini, davranmalarını isteriz. Bir bakış tarzıyla buna 'eğitim' adını veririz ama bir başka bakış tarzıyla yaptığımız bir köleleştirmedir.

Şimdi siz, “İyi de, çocuklarımıza doğru yolu göstermeyecek miyiz?” diyebilirsiniz. Bizim yaptığımız, çocuklarımıza, sadece kendimize göre doğru olan yolu göstermektir. Oysa yapılması gereken şudur: Çocuklarımızı, veri/bilgi toplamaya ve bunları doğru değerlendirmeye alıştırmalıyız; onlara dünyayı, dünyanın seçeneklerini tanıtmalıyız ve bu seçenekler arasından özgür seçimler yapmalarına fırsat vermeliyiz. Bunu gerçekleştirmek zordur. Bu kadar uğraşmak yerine, “Evladım şunu yap,” demek kolaydır, kolaydır ancak zararlıdır. Niçin?

Çocuklarımızı Bizim İstedğimiz Şekilde Davranmaya Zorlamanın Zararları

Çocuklarımızın bizim istediğimiz gibi davranmalarını istemek bize çok doğal gelir, “Ama ben doğruyu söylüyorum,” deriz. Bizim savunduğumuzdan başka türlü olamaz diye düşünürüz. Bu düşünme şeklimizin iki temel sakıncası vardır:

1. Biz her zaman doğruyu bilmeyiz. (Hiç kimse, her zaman, her konuda doğruyu bilemez.) Kimi anababa çocuğu ders çalışırken müzik dinlediğinde, hemen, “Evladım kapat o radyoyu, ders çalışırken müzik dinlenmez,” diyor. Oysa bazı araştırmalara göre, belirli müzikler eşliğinde ders çalışmak verimi artırmaktadır. Bu yüzden, bu konuda gençlere karışmamak gerekir. (Ben geçmişte ve şimdi çalışırken sözsüz yani enstrümantal müzik dinlemeyi tercih ederim.)

Ayrıca tarih içinde şunu öğrendik ki, belli bir zamanda doğru görünen şeyler, zaman geçtiğinde yanlış kabul edilir oldu. Bunun en küçük örneği, çocuklarını kendi istedikleri mesleklere sokan babalardır. Bunların bir bölümü aradan yıllar geçtikten sonra, bu zorlayıcı tavırlarından ötürü pişmanlık duymaktadır. Yine bir zamanlar çok doğal görülen görücü usulü evlilik şimdilerde tedavülde kalktı.

2. Bizim istediğimiz davranış, aslında çok doğru olabilir ancak, sürekli olarak kendilerine gösterilen doğruları yapmaya alışmış olanlar, bir gün yol gösterenleri kalmadığında, kendilerini yalnız ve çaresiz hissedebilir. Yıllarca köleliğe alışanların, kendilerine özgürlük verildiğinde bocalamaları gibi, sürekli ne yapması gerektiği söylenen çocuklar da, bir gün tek başlarına kaldıklarında sıkıntıya düşer. Bu konuda bir anı:

“Ama Baba, Söylemedin ki!”

İstanbul'da oturan bir arkadaşımın kızı, genç bir öğretmendi, ehliyet almıştı, ama araba kullanamıyordu. Arkadaşım, sabahları erken saate kızını çalıştırmaya başlamış: Kızı direksiyona oturtuyormuş, arkadaşım da sağına.

Baba kız bu şekilde çalışırken baba sürekli, “Sağa sinyal ver, sola sinyal ver, üçüncü vitese tak...” diyormuş. Uzunca bir süre çalıştıktan sonra arkadaşım bir sabah, birinci vitese takmasını söylemiş ve bakalım ne yapacak, düşüncesiyle artık sesini çıkarmamaya karar vermiş. Kızı ise uzun süre gaza basmış ama ikinci vitese takmamış. Sonunda sabrı tükenen arkadaşım, “Evladım niçin ikinci vitese takmıyorsun?” diye bağırmış. Kızı ise “Ama baba, söylemedin ki!” diye karşılık vermiş.

Bu örnekte de görüldüğü gibi, sürekli uyarılan, ne yapmaları gerektiği sürekli olarak hatırlatılan çocuklar, gençler, sonsuza kadar anababalarından destek alamayacaklardır. Onları, bizim olmadığımız günlere hazırlamak istiyorsak, şimdiden kararlarını kendileri verebilen kişiler olarak yetiştirmeliyiz.

Şimdi siz, “Valla ben bilmem, ben hayattayken doğru olanı yapsın, benden sonrası beni ilgilendirmez,” diyebilirsiniz, tercih sizin. Ancak böyle düşündüğünüzde, ona bir açıdan iyilik ederken, bir açıdan da kötülük etmiş olursunuz. Diyelim ki siz ne yapması gerektiğini sürekli olarak söylüyorsunuz ve sizin tüm öğütleriniz doğrudur. (Maalesef hepsinin doğru olması çok küçük bir ihtimaldir.) Sizden sürekli olarak doğruları işittiği için siz hayattayken rahat eder, ancak sizden sonra yaşam denizinde batıp çıkmaya başlayacaktır.

Bu arada bir şey daha var: Kişilerin kendi keşfettikleri doğrular, ezberletilmiş doğrulara oranla çok daha etkilidir. Çünkü ezberletilmiş doğrular, suflörlü yaşam getirir, yüzeysel öğrenmeye yol açar. Keşfedilmiş doğrular ise, o doğrunun kişi tarafından sindirilmesini, özümсенmesini sağlar.

Bazen sokakta, elini tuttuğu çocuğunu çekiştiren anneler görürüm, bazen de çocuklar annelerini çekiştirir. Bu görüntü özetle, ötekini köleleştirme gayretidir. Çocuklarımızın bizim istediğimiz gibi düşünmelerini, davranmalarını istediğimizde, fiziksel olarak çekiştirmesek bile, en azından duygusal açıdan zorlamış, çekiştirmiş oluruz. İster fiziksel, ister duygusal anlamda çekiştirelim, tüm çekiştirmeler, birer köleleştirme gayretidir.

Bu konuda yaşadığım bir olayı paylaşmak istiyorum.

İnatçı Çocuğun Annesi

Bir anaokulunun açılışına katılmıştım, davetiler bahçedeydi. Bir hanımefendi, heyecanlı bir şekilde yanıma geldi ve birdenbire, “Hocam, çocuğum çok inatçı, ne yapabilirim?” diye sordu. Bu tür sorular karşısında açıklama yapmayı hem sevmem, hem doğru bulmam. Çünkü kişiyi tanımadan, dolaylı ve

sınırlı bilgiye dayanarak fikir yürütmek, teşhis koymak yanlış bir şeydir. Bir an ne diyeceğimi bilemedim, daha sonra, "Efendim çocuğunuz hangi konuda inatçı?" diye sordum. O da, "Sizinle konuşmaya geliyordum, o da gelsin, sizi dinlesin istedim, inat etti, gelmedi, gitti salıncağa bindi," dedi. "Efendim çocuğunuz kaç yaşında?" diye sordum, "Dört yaşında," cevabını verdi. Ben, "Çocuğunuzun beni dinlemesini niçin istiyorsunuz?" diye sordum. Bu soru üzerine, sağ olsun teveccühte bulundu, nezaket gösterdi ve "Hocam, siz değerli bir insansınız, sizi her zaman bulmak mümkün değil, hazır bulmuş konuşurken o da gelsin, dinlesin istedim," dedi. Ben de, "Efendim çok sağ olun, teşekkür ederim de, ben sizin gözünüzde değerliyim; çocuğunuzun gözünde, salıncağa kıyasla beş kuruşluk değerim yoktur, beş para etmem," dedim.

Galiba doğru söyledim. Sanırım annenin kafasındaki 6x6'nın sonucu ile çocuğun kafasındaki 6x6'nın sonucu farklıydı. Anne, 'Hocayı her zaman bulamıyoruz, çok değerlidir, $6 \times 6 = 50$ eder,' diye düşündü. Çocuk ise 'Ben bu amcayı tanımıyorum, değeri $6 \times 6 = 0$ eder; salıncağı her zaman bulamıyoruz, salıncağın değeri $6 \times 6 = 80$ eder,' diye düşündü.

Başkalarının, çocuklarımızın bakış tarzlarını kavramadan, onların 6x6'larının ne ettiğini anlamadan, kısacası onlarla empati kurmadan sağlıklı iletişimler gerçekleştiremeyiz. Çocuğuyla empati kurmayan bir anneyi anlatan bir karikatür görmüştüm. Hatırimda kaldığı kadarıyla aktarmak istiyorum. Bu karikatür, *Penguen*'de ve *Uykusuz*'da çizen Uğur Gürsoy'a aitti.

Fırat'ın Saçı

Uğur Gürsoy'un, "Fırat" adlı bir kahramanı var, beş yaşlarında bir erkek çocuğu. Fırat bir gün apartmanın altındaki berbere gider ve "Amca beni annem gönderdi, saçımı keseceksin," der. Berber, "Nasıl keseyim?" diye sorar, Fırat da, "Yanları, arkayı kes, tepeye dokunma," diye açıklar. Bu işe berberin aklı pek yatmaz, "Fırat'çığım, böyle kesersem, sonra annen bize kızmasın," der. Fırat ise "Yok kızmaz, annem benim saçıma karışmaz," diye güvence verir.

Berber saçını onun istediği gibi keser. Kesme işlemi bitince, "Kolonya dökeyim mi?" diye sorar. Fırat, "Yok, kolonya dökme, jöle sür," der. Berber bolca jöle sürer,

Fırat mutludur, keyifle eve gider, kapıyı çalar. Annesi, kapıyı açıp Fırat'ı görünce, "Aman Allah'ımı!" diye bağırır, hemen Fırat'ın eline yapışıp hışımla berbere iner ve "Aşk olsun, güvenip çocuğu yalnız gönderdik, saç böyle mi kesilir, şunu doğru dürüst uç numaraya vur!" diye bağırır ve Fırat'ı bırakıp yukarı çıkar. Berber Fırat'ın saçını üç numaraya vurur, tıraş bitince, biraz önceki gibi, ama bu sefer çekinerek, "Kolonya dökeyim mi?" der. Fırat ise umursamaz bir ifadeyle, "Olur, dök," der. Ancak bunu söylediğinde yanağında bir damla yaş vardır. (Herhalde artık Fırat için kolonya dökülüp dökülmemesi fark etmemektedir.)

Hüzün verici bir öykü (ya da karikatür), değil mi?

Bence pek çok kişi Fırat'ın konumunda. Sevdikleriyle evlenemeyenler, istedikleri mesleği seçemeyenler, galiba hayat boyu yanaklarında görünmez bir damla yaşla dolaşıyorlar.

Yukarıdaki olayda sorun nerede? Fırat niçin ağladı? Bence olaydaki temel sorun, annenin oğluyla empati kurmamasıdır. Anne Fırat'la empati kurmadı, jöleli saçın onun için ne anlama geldiğini sormadı. Daha da önemlisi anne Fırat'a inisiyatif (seçme özgürlüğü) vermedi, dışarıya karşı mahcup ettiği Fırat'ı, kendi doğrularına göre davranması için zorladı. Özetle, esirler evine yakışan bir zorbalık sergiledi anne.

Fırat, başlangıçta saç konusunda kendisinde inisiyatif bulunduğunu düşünüyordu ve berbere saçının üst kısmını kesmemesini söyledi. Ancak berber, bu konuda annesi tarafından Fırat'a seçme özgürlüğü tanınmayacağını tahmin ettiği için ve ayrıca kendi başına geleceği de bildiği için, "Fırat'cığım, sonra annen bize kızmasın," diye uyardı. Fırat ise, inisiyatifin elinde bulunduğunu zannederek, kendine güvenen bir tavırla, "Annem benim saçıma karışmaz," demişti. Ancak kısa süre içinde gördü ki, saç konusunda elinde inisiyatif, kısıcası yetkisi yoktu. Muhtemelen büyüdüğünde, kendisiyle ilgili önemli kararlar alacağı zaman da elinde yetki bulunmayacaktı. Fırat bu yüzden ağladı.

Jöleli Saç Konusunda

Anne-Çocuk İletişimi Nasıl Olmalıydı?

Yukarıda okuduğunuz Fırat'ın öyküsü başka nasıl gerçekleşebilirdi? Örneğin Fırat ile annesi arasında şu tür bir diyalog geçebilirdi:

- Fırat bu ne böyle? Jöleyi sen mi sürdürdün, berber ama mı sürdürdü?
- Ben sürdürdüm. Hoşuna gitti mi?
- Hayatım, senin hoşuna gitti mi?
- Gitti.
- Senin gittiyse, benim de gitti. Kendini yakışıklı hissediyorsun galiba.
- Eveet, abiler gibi.

– Canım benim, şimdi çok güzel, yalnız sana bir şey söyleyeyim, istiyorsan arada sür ama her zaman olmaz. Sürekli sürersen saçın zarar görebilir.

Anneler Suçlu mu?

Karikatürdeki anne, oğlu Fırat’la empati kurmadı, onun inisiyatif kullanmasına izin vermedi, Fırat’ı mahcup etti, üzdü. Bu anneye kızalım mı? Hayır. Olaya tek açıdan bakmayalım, farklı açılardan bakarak değerlendirmeye çalışalım. Büyük bir ihtimalle annenin bu davranışı yanlıştır ama bütün davranışlarının yanlış olduğunu düşünemeyiz. Televizyonda Küçük Şeyler’de ara ara söylediğim bir şeyi tekrarlamak istiyorum:

Annababaların sayılabilir miktarda hataları vardır ama sayılamayacak kadar çok artıları vardır. Çocuğunuza yönelik on, yirmi, otuz tane hatanız olmuştur ama sayısını bilmediğiniz kadar çok onun bakımıyla ilgilenmiş, ona ilgi göstermiş, değeri ölçülemez düzeyde onu sevmişsinizdir. Belirli sayıda hatanız var diye, göze görünmeyen birlerce artınız yok sayılmamalıdır. Şüphesiz önemli olan, onlara önemli zararlar verecek önemli hatalar yapmamaktır.

İnsanları zorlamanın, zorbalıkla köleleştirmenin, gizli ya da açık pek çok yolu vardır. Birkaç tanesine bakalım.

Köleleştirmenin (Bağımlı Kılmanın)

İki Yolu: Sadaka ve Zorlama

İnsanları, bizim istediğimiz gibi düşünmeye, davranmaya zorladığımızda, onları farkında olmadan bağımlı kılarız, bir anlamda köleleştiririz.

Bu durumun benzeri, sadaka konusunda da ortaya çıkar. İnsanlara üretmeyi, kendi başlarına kazanmayı öğretmek yerine, onlara günü savan sadakalar verdiğimizde, yine onları

bağımlı kılarız ve bizim elimize bakan köleler haline getiririz. Sadakada ve zorlamada, insanları bağımlı kılmaya iten bir iletişim iklimi yaratılır. Bu iklim ise, sadaka ve zorlama ortamlarını esirler evine çevirir.

Gürültü Terörü: Hoparlörle Zorbalık

Zorbalığın, insanları köleleştirmenin, dünyayı esirler evine çevirmenin, açık ya da örtülü pek çok yolu var. Nice tatil beldesinde, kasabasında, kentinde, yaz aylarında diskotekler sabaha kadar müzik çalıp durur. Yasalara göre ses tecridi yapmaları gerekir, yapmazlar. Çevreyi taciz ederler, zorbadırlar. Polise bildirirsiniz, polis gelir kısarlar, polis gider açarlar.

Mahalle arasında soğan patates satıcısı megafonunu istediği gibi açar, o da seyyar zorbadır. (Toplulum inanışına göre bu durumu engelleyecek bir yasa yoktur.)

Daha da kötüsü, pek çok kasabada belediye her yere hoparlör koyar. Dolayısıyla yapılan tüm anonsları herkes duyarak zorunda kalır. “Belediye memuru filanca’nın hemen belediye binasına gelmesi rica olunur”, “Fılan plakalı aracın yangın musluğu önünden acilen kaldırılması rica olunur”, “Kasaba eşrafından filanca’nın kayınvalidesi ölmüştür, cenazesi, öğle namazını müteakip Merkez Camii’nden kaldırılacaktır.”

Kasabaya turist gelsin diye çok uğraşırlar, ancak gelen turistlere, öğle demeden, istirahat saati demeden, bütün bu anonsları zorla dinletirler.

Hem haberleşmeyi, sosyal dayanışmayı sağlamak, hem de konuyla ilgisi olmayanları rahatsız etmemek için yeni, yaratıcı, uzlaşma sağlayıcı çözümler bulmak mümkündür. Bu konuda, oldukça hoşuma giden bir örneği paylaşmak istiyorum:

Rıza Dedemizin Bastonu

Eşimin dedesi Rıza Dede, Ankara Maltepe'deki apartmanlarında otururlarken her sabah, sabah namazı için camiye gidermiş. Yaşlı olduğu için de baston kullanırmış.

Bu durum aylarca sürdükten sonra bir gün aynı apartmanda oturmakta olan bir hekim, bastonların ucuna takılan bir lastikle gelmiş ve "Rıza Bey, müsaade ederseniz bu lastiği bastonunuzun ucuna geçirebilir miyim?" diyerek lastiği bastona takmış. Bunun üzerine Rıza Dede ve ailesi (sonra benim de ailem oldular), sabah sessizliğinde bastonun beton zeminde gürültü yaptığını anlamışlar.

Komşu, sadece sözel olarak uyarsaydı, dedemiz lastiği yine takardı, uzlaşma olurdu. Ancak komşu, lastiği kendisi getirerek incelik göstermiş, sadece uyarmakla kalmamış, çözüm önermemiş, çözümü gerçekleştirmiş.

Şimdi hoparlörle çevreyi farkında olmadan rahatsız edenleri kibar ve yaratıcı bir şekilde nasıl uyarırız diye düşünüyorum da, aklıma bir şey gelmiyor. Sizin gelirse söyleyin.

İnsanların hoparlör yoluyla, muhtemelen pek de farkında olmadan yaptıkları zorbalık, bazen evlerimizde bağırma yoluyla gerçekleştirilir.

Nice baba ev halkına davudî bir sesle, "Beni bağırtmayın!" diye bağırır ya da hiç uyarmadan bütün gücüyle bağırır. Bağırarak aile fertlerini sindiren nice erkek ve nice kadın var. Bu da bir tür zorbalık –belki hoparlörsüz zorbalık– olsa gerek.

Sansürle, Hafiyelerle, Jurnalcilikle Zorbalık

Her türlü sansür uygulaması, yönetimlerin hafiye kullanması, jurnallere itibar etmesi, insanların, Gestapo veya Stalin dönemindeki gibi sürekli olarak izlenme ve dinlenme korkusu içinde yaşaması, toplumları köleleştiren, dünyayı esirler evine çeviren zorbalıklardır.

Sovyetler Birliği'ndeki sansürle ilgili bir hikâye okumuştum. Hikâyede bir yazar, yazdığı öyküyü yayınevine götürür. Öykü, "O gece yarısı şehirde herkes uyuyordu," cümlesiyle başlamaktadır. Yayınevindeki sansürcü bu cümleye takılır ve "Ne demek herkes uyuyordu! Güvenlik görevlileri de uyuyordu anlamına geliyor bu!" der ve cümleyi, "O gece şehirde, güvenlik görevlileri dışında herkes uyuyordu," şeklinde değiştirir.

Bizde Sultan Abdülhamit Han döneminde devletin resmî sansür memurları vardı ve ayrıca hafiyelik çok güçlü bir kurum haline gelmişti. İnsanların zaman zaman paranoyaya kapıldıkları o döneme ait ilginç bir olayı aktarmak istiyorum:

Komplocuların Gece Sinyali

Dört bir yanda gece gündüz kol gezen hafiyeler, bir gün çok önemli bir şey keşfettiler. Yıldız Sarayı'nın (ki Sultan Abdülhamit Han bu sarayda kalmaktaydı) tam karşısında, Anadolu yakasında, geceleri yanıp sönen bir ışıkla sinyal veriliyordu. Görevliler, padişaha kompo hazırlayan bir grubun bu sinyali verdiğini düşündüler. Bu sinyalin hangi evden verildiğini gece belirlemek mümkün değildi; bu yüzden gece bir durbün sinyalin üzerine odaklandı, sabah bakıp evi belirlediler, gece ise o eve baskın yapıldı.

Baskını yapanlar evde üç kişi buldular. Bunlar, bi-

ri yaşlı diğeri genç bir hanım ve bir bebektir. Sinyal verebilecek gibi görünmüyorlardı. Evin içinin görevlilerle dolu olduğu anda, Yıldız Sarayı'nın bahçesindeki görevliler, sinyal tekrar başladı diye mesaj gönderdiler. Evdeki görevliler bunun mümkün olmadığını ısrarla belirttiler. Uzun süren bir uğraşma sonucunda gerçek anlaşıldı:

Evdeki anne bebeğini beşiğe yatırmıştı, zaman zaman sallıyordu; çocuğun gözünü almasın diye de duvardaki gaz lambasını yere koymuştu. Beşiği salladıkça lamba bir görünüyor, bir kayboluyordu. Sinyal zannedilen şey, beşiğin ritmiyle bir görünüp bir kaybolan lambanın ışığından başka bir şey değildi. Ortada ne sinyal, ne komplocu vardı.

Gerçek Kölelik, Görünürde Kölelik

Zorlama sonucunda, zorlananlarda bazen kanıksama görülür, bazen görülmez. Bu durumda köleliği 'gerçek kölelik' ve 'görünürde kölelik' olmak üzere ikiye ayırmaktan yanayım. Yasal anlamda köleleştirilmiş, tüm hakları elinden alınmış bir kişi bu durumu doğal kabul ediyorsa 'gerçek köle' sayılmalıdır. Ancak kişi, haklarının elinden alınmasına, zorla çalıştırılıyor olmasına rağmen bu durumu kabullenmiyorsa, köleliği zihninde reddediyorsa, 'görünürde köle' sayılmalıdır.

Alex Haley'in *Kökler* adlı romanındaki Kunta Kinte, köleliği kabullenmeyen, içine sindirmeyen, esareti kanıksamayan bir kişidir. Romandan uyarlanmış filmdeki bir sahnede, zenci köle bir çift vardı. Efendi, bu ailedeki kadınla yatmak istiyordu. Erkek, "Efendidir, hakkıdır, başka evli kadınlarla da yaşıyor," derken, karısı, "Biz başkalarından farklıyız, böyle bir

şey yapmak zorunda kalsak da bunu doğal kabul edemeyiz,” diyordu. (Bu sahne filmde vardı, ancak daha sonra okuduğumda romanda bulamadım. Bir başka filmde görmüş olabilirim, ancak bu filmde veya başka bir filmde böyle bir sahne hatırlıyorum.)

Bu örnekteki kadın bence görünürde, kocası ise gerçek köledir.

*Gerçek kölelik, köleliği kanıksamaktır.
Köleliği içine sindiremeyen, gerçek köle
değildir.*

Gandhi’nin bu görüşe paralel sayılabilecek bir sözü var: “Onurunuzu, siz vermedikçe kimse elinizden alamaz,” demiş.

Kendi evinizde ne zaman esirler evinin üyesi olursunuz? Size baskı yapılırken, anababanız veya başkaları sizi kendileri gibi düşünmeye, davranmaya zorladıklarında gerçek köle olmazsınız. ‘Bu benim düşüncem’ zannedip onlar gibi düşünmeye başladığınızda gerçek köle olursunuz, onların tercihlerini içselleştirip kendi tercihleriniz zannettiğiniz zaman gerçek köle olursunuz. Örnek:

Diyelim ki bir genç, küçük yaşlardan itibaren ressam olmak istiyor, babası ise onun hekim olmasını. Baba uzun süre ‘tıp’ diye diyor, genç ise güzel sanatlar diye direniyor. Ancak lisenin sonlarına doğru görüyoruz ki genç de, “Tıp istiyorum,” demeye başlamış. (Bu tür örnekleri bizzat gördüm.)

Şimdi tıp, bu gencin gerçek tercihi mi, yoksa babasından ithal ettiği bir tercih mi? Bir ihtimal gencin bu tercihi, aslında kendisine ait olmayan, babasından ithal edip içselleştirdiği bir tercihtir. Bu tür tercihler bence gerçek köleleşme anlamı taşır. Genç tıba girdiği halde hâlâ, “Ben aslında ressam olmak istiyordum,” diyorsa, bu durumu görünürde kölelik sayabiliriz.

Haset Duvarlarından, Safranbolu Evlerine

Esirler evinde zorlama, zorbalık, eşitler evinde ise uzlaşma ve saygı vardır. Ülkemizde, hemen her alanda zorbalığa da uzlaşmaya da örnekler bulmak mümkün. Mimarîden ikisine de birer örnek vermek istiyorum.

Eski İstanbul'da insanlar bazen kendi bahçelerine, amacı sadece komşunun manzarasını kapatmak olan duvarlar örermiş ve buna 'haset duvarı' adı verilirmiş. Haset duvarını kişi kendi bahçesinin içine yerleştirdiği için, manzarası kapanan komşunun buna yasal olarak itiraz etme hakkı yokmuş. Komşu, güzellikleri, Boğaz'ı göremesin, sadece bir duvara baksın diye yapılan bu duvarlar, yasal boşluktan yararlanıp zorbalık etmeye güzel bir örnek olsa gerek.

Geleneksel Türk mimarîsinde, haset duvarının tam tersi bir anlayış vardı. Kastamonu, Beypazarı evlerinde görülen bu mimarî anlayışın çok sayıdaki örneğini Safranbolu evlerinde görmek mümkündür.

Safranbolu evlerinde, kullanım rahatlığı ile komşu hakkı arasında denge, komşularla uzlaşma, çok güzel bir şekilde çıkar karşımıza. Birinci katlardaki çıkmalar, bazen mekânı büyütmek içindir, bazen de sokağı rahatlatmak için. Zemin katın duvarını, kendi arsasının sınırından başlatmak yerine, biraz geriye çekerek sokağın genişlemesini sağlayan ev sahibi, bu kaybını gidermek için birinci katı çıkmayla ileriye uzatırdı.^(*)

Bazı Safranbolu evlerinde, örneğin Karaosmanlar'ın köşe evinde ise şunu görürüz: Sokağa bakan cephe dümdüz yapılabilecekken, yirmi-otuz derece açılarla sağa sola çevrilmiş düzlemlerden oluşturulmuştur. (Bir anlamda ön cephe eğri büğrüdür.) Bunun nedeni, hem iç mekânın ışıktan ve manzardan daha iyi yararlanmasını sağlamak, hem de komşunun

(*) Günay, R., *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1990.

manzarasını elden geldiğince kapatmamaktır. Burada, evin konforu ile komşunun konforu arasında bir uzlaşma sağlandığını düşünebiliriz.

Safranbolu evlerindeki bu uzlaşmacı tavır, zorbalık sembolü ‘haset duvarı’ anlayışının tam tersi bir dünya görüşünün ürünüdür.

Uzlaşma, uzlaşma getirir; siz komşunuz için ön cephenizi biraz eğri inşa ettiğinizde, o da sizin için benzeri önlemi alacaktır. Ancak siz komşunuzun manzarasını kapatmak için bir haset duvarı örerseniz, komşunuz bundan zarar görür, bu arada siz de zarar görürsünüz, siz de onun gibi gereksiz bir duvara bakmak zorunda kalırsınız. Zorbalık zorbalık üretir.

Aslında hepimiz uzlaşmayı, dostluğu severiz; severiz de tam sergileyemeyiz. Haset etme isteği de vardır içimizde, öfke baldan tatlı gelir. Haset duygumuzun, öfkemizin dostluğa olan hasretimizin önüne geçmediği gün, mahallemiz, köyümüz, ülkemiz eşitler evine dönüşecektir.

Bazı Avrupa şehirlerinde onlarca Türk derneği var ama çoğu birbiriyle küs, aralarında âdeta eskinin Berlin Duvarı var; çevrelerine görünmez haset duvarları çekmişler.

Kadını Köleleştirme

Tarihöncesi çağlardan bu yana, genelde erkek, kadından üstün algılanmış ve kadına baskı uygulamıştır. Kadınların, erkeklere eşit veya onlardan üstün sayılmaları, süre ve yaygınlık açısından çok daha azdır.

Anaerkil dönemler olmuştur, kadın şamanlar, yöneticiler, devlet başkanları olmuştur. Köle sahibi kadınlar, şüphesiz ki erkek kölelerinden üstün sayılmıştır. Ancak bütün bunlar, erkeklerin üstün sayıldıkları süreye ve alanlara oranla daha sınırlıdır.

Sonuçta insanlığın erkek egemenliğini daha çok yaşadığını düşünebiliriz ve ne yazık ki, kadına olan baskıların, kadınları bir anlamda köleştirdiğini, aileleri esirler evine çevirdiğini ileri sürebiliriz.

Şimdi siz, bu görüşe itiraz edip, “Olur mu, Anadolu’umuzda, kırsal kesim dahil ailelerde kadının sözü geçer, kararları kadınlar verir,” diyebilirsiniz.

Bu tür görüşler, aslında gerçeği yansıtmamaktadır, bir bakalım:

Anadolu’da Kararları Kadınlar mı Verir?

Bugüne kadar, sohbetlerde veya seminerlerde pek çok kişiden, “Ülkemizde evde kararları kadınlar verir, evi kadın yönetir, kadınlar ezilmiş değildir, gerçek patron kadındır,” görüşünü dinledim. Keşke böyle olsaydı.

Kadınlar evlerde birtakım kararları veriyor olabilirler, ancak bu durum kadınların erkeklere eşit veya onlardan üstün oldukları anlamına gelmez. Büyük bir ihtimalle erkekler, uğraşmak istemedikleri konularda karar vermeyi eşlerine bırakıyor.

Eşleri yanlarında olan kadınların, özellikle kırsal kesimdeki kadınların, aileleriyle ilgili önemli kararları aldıklarını sanmıyorum. Kadınlara bırakılanlar, akşama ne yemek pişirileceği, çocuğa hangi elbisenin, ayakkabının alınacağı yönündeki kararlardır. (Erkekler bu tür kararlara fazlaca bulaşmak istemezler.) Çalışıp para kazanmayan kadınların aslında bu konularda da tam yetkili olduklarını düşünmemek gerekir.

Bizde kadının ‘evi yöneten kişi’ olduğu efsanesini, olsa olsa erkekler, kadınların durumlarının iyi olduğu konusunda hem kendilerini, hem de çevrelerini inandırmak, rahatlatmak amacıyla üretmişlerdir. Ortalama olarak bakıldığında, kadın evin patronu değildir; hiç elemanından dayak diyen patron olur mu? Mor Çatı gibi yerlere erkekler mi sığınyor, kadınlar mı? Kadınlar. Ev içi şiddete kadınlar maruz kalırlar; bu yüzden de patronlukları, şirin bir efsanedir.

Bir de şu var: Ülkemizde, evlerin, arsaların tapularının yüzde kaç kadınların, yüzde kaç erkeklerin üzerinedir? (Çoğunluğu erkeklerin üzerinedir.)

Sonuç: Ülkemizde kadınlar evin patronu filan değildir. Onların evlerde, son sözü söyleyen yöneticiler olduklarını, ezilmediklerini iddia etmek, kadınların durumunu iyi gösterme gayretinden başka bir şey değildir.

Osmanlı'yı Kadınlar mı Yönetti?

Yine, “Osmanlı’da kadınlar saltanatı vardı, Osmanlı’yı kadınlar yönetmiştir,” denildiğini de çok işittim. (Bunları söyleyenler çok, İnşallah siz söylemiyorsunuzdur.) Üzüler ve insanları kırmaktan çekinerek şunu belirtmek isterim ki, bu tür görüşler, gerçek tarihçilerin telaffuz etmedikleri, klişe görüşlerdir. Amatör bilgilerimizle adlarını bildiğimiz birkaç sultan (örneğin Hürrem, Kösem, Safiye, Turhan sultanlar) var diye, 650 yıllık devleti/imparatorluğu, genelde kadınların yönettiğini düşünmek doğru değildir. Söz konusu birkaç sultan da, kendi oğullarını iktidara getirebilmek için uğraşmışlar, üç kıtalık, iki denizlik dünya işleriyle, doğrudan ilgilenmemişlerdir.

Osmanlı’yı kadınların yönettiğini, lafın gelişi olarak da söylüyor olsak, burada da, kadınların durumunun geçmişte de iyi olduğunu ifade çabası var gibi görünüyor.

Yanı sıra sultanların, kadın efendilerin hemen hepsi, eşlerini başka cariyelerle paylaşmak zorunda kaldı. Hürrem Sultan’a çok bağlı olan Kanuni’nin, Safiye Sultan’a bağlı olan III. Murat’ın başka kadınları da vardı.

Sonuç olarak ülkemizde, genelde erkeğin kadına eşit olmadığını, karısından bir adım önde olduğunu –hatta bazen gerçek anlamda birkaç adım önde yürüdüğünü– ileri sürebiliriz. Oysa kadın erkeğe eşit olmalıdır.

Kadın erkek eşitliğinin pek çok göstergesi, şartı var. Bunların en basitlerinden biri, iki cinsin yan yana yürümesidir. Bu konudaki küçük bir anımı paylaşmak istiyorum.

Kendi Kendine Konuşan Amca

Küçüktüm, bir gün yolda kendi kendine konuşarak yürüyen bir amca gördüm, babama, “Baba bu amca kendi kendine konuşuyor,” dedim. Babam, “Yok ca-

nım, kendi kendine konuşmuyor, karısıyla konuşuyor," dedi. Daha dikkatli bakınca gördüm ki, amca, elini kolunu sallayarak yüksek sesle konuşuyor, ileriye bakarak da yürüyor, karısı ise onun birkaç metre gerisinde, konuşarak peşinden gidiyor. Yani karıkoca konuşa konuşa yürüyorlardı!

Çift Başlı Selçuklu Kartalı

Tarihimizde erkek ile kadının eşit oldukları dönemler de oldu. Galiba Anadolu Selçukluları'nda böyleydi; hakan ve hatun tahta birlikte oturur, valilere giden belgeleri ikisi birlikte imzalardı.

Selçuklu mimarisinde sık rastlanan çift başlı kartal motifi, bir ihtimal, bu ikili otoriteyi sembolize ediyordu. (Çift başlı kartalın ne anlama geldiği konusunda başka açıklamalar da yapılabilir ancak bu motif bana, tahtta birlikte oturan, yekvücut olmuş bir karıkocayı hatırlatmaktadır.)

Moğolların Gizli Tarihi'nden yararlanılarak hazırlanan Cengiz Han adlı dizide görüldüğü üzere, tüm resmi toplantılarda Cengiz Han'ın yanında karısı otururdu. (Cengiz Han'ın annesi, toplantılara katılmazdı, arada bir ortaya çıkardı, onda da genelde Cengiz Han'ı azarlamak için. Annesi kendisini azarlamaya başladığında, koskoca han diz çöker, sonuçta da özür dilermiş. Filmde böyle gösterilmektedir ve bu bilgi muhtemelen gerçektir.

'Hanım' ne demekmiş?

Rivayete göre Cengiz Han halkına, "Ben sizin hanınızım, karım da benim için han, yani benim hanımdır," dermiş.

'Hanım' kelimesinin, basitçe eş anlamına geldiğini de düşünebiliriz, erkeğin han'ı olduğunu, en azından erkeğin kadına eşit olduğunu da düşünebiliriz.

Defne Sendromu: "Seni Başımın Tacı, Evimin Sultanı Yapacağım"

Ülkemizde, zaman zaman evlilik öncesinde erkeklerin kadınlara, "Seni başımın tacı, evimin sultanı yapacağım, elini soğuk sudan sıcak suya değdirmeyeceğim," dediklerini duyarsınız. Bu, görünüşte; işin aslı başkadır.

Yunan mitolojisindeki öykülerden biri de Dafne ile Apollon'un öyküsüdür. Dafne çok güzel bir kızdır ve Apollon ona âşık olur. Ancak, nedense Dafne Apollon'u istemez. Apollon kovalar, o kaçar. Apollon, Dafne kendisinden kaçtığı için üzülmemekte, acı çekmektedir. Sonunda onu yakalar. Ancak Dafne, bir tanrı olan babasından bedenini yok etmesini ister, babası da onu ağaca dönüştürür. Ağacın adı defne ağacı olur.

Artık Apollon'un yapabileceği bir şey kalmamıştır, defne ağacının yapraklarından bir taç yapıp başına takar. Rivayet odur ki o günden bu yana defne yapraklarından yapılan taçlar, erkekler için en onur verici ödül olmuştur. Eski Yunan'da ve Roma'da başarılı sporcuların, muzaffer komutanların başlarına defne yaprağından taçlar takılmıştır.

Bu mitolojik öğretiyi, basit bir masal olarak görmek de mümkündür, bize insanların iç dünyalarını tanıtan, incelemeye değer bir öge olarak görmek de. Gratch'e^(*) göre Apollon ile Dafne'nin öyküsü, erkek saldırganlığını dile getirilmektedir. Hassas ve saldırgan bir erkek olan Apollon, aşkı kaybet-

(*) Gratch, A., *Erkekler Dile Gelse*, Çev.: S. Sakacı, Doğan Kitap, 2002.

mesine rağmen, yine de kadın bedeni üzerinde zafer kazanmıştır.

Dafne ile Apollon'un öyküsünde, ne olursa olsun 'kazanmış erkek' motifi vardır bence de. Erkek âdeta, "Ya benim ya kara toprağın; başkasına yâr etmem," mantığıyla hareket etmektedir, eskinin deyimiyle balta olup^(*) yapılmıştır. Kadın için kurtuluş yoktur; ya kendisini seçen erkekle evlenecektir ya da ağaç olup kara toprağa kök salacak ve yine o erkeğin (en azından aksesuarı) olacaktır. Kadın ya erkeğin evimin süsü olacaktır ya da başının süsü. Bir defa erkek tarafından seçildikten sonra, ölü ya da diri, o erkeğe ait olacaktır. Kadını köleleştirmeye yönelik bu tavra, 'defne sendromu' adını vermek istiyorum.

'Defne sendromu' kavramıyla ifade etmek istediğim şey, erkeğin aşırı talepkârlıkla kadını taciz etmesidir. Apollon, cinselliğiyle, saldırganlığıyla, kibar olmayan, erkeklere özgü takipçiliğiyle Dafne'yi taciz etmiştir, yok etmiştir; hatta yok ettikten sonra da onun bir parçasına el koymuştur.

Erkeklerdeki defne sendromundan ötürü, takip edilen, taciz edilen, sonuçta bir anlamda yaşama hakları ellerinden alınan kızlar, dullar ülkemizde de çoktur. Mağdur olan, kahrolan, taşlaşan kadın öyküleri çoktur. Anadolu'muzda nice taş için, "Eskiden kadınmış, kahrından taşlaşmış," diye konuşulur. İşin ilginç yanı nedense hep kadınlar taşlaşır, bildiğim kadarıyla taşlaşan erkek yoktur.

Tanık olduğumuz nice vakada, erkekler resmen boşanmış oldukları eşlerine, "Benim namusumdur," diyerek karışma-

(*) Osmanlı'da asayişin bozulduğu dönemlerde yabancı bir gemi İstanbul'a geldiğinde, o günün mafyası olan yeniçerilerden biri, kendi işaretini taşıyan baltasını bu geminin direğine saplamış. Bu balta, o gemiden onun haraç aldığını gösterir, diğer yeniçeriler bu gemiden uzak durmuş. (Gemiden, yalnızca baltayı asan haraç alırmış.) 'Balta olmak' deyiimi o günlerden kalmıştır.

ya devam ediyor. Erkek, boşandıktan sonra, başka kadınlarla gezip tozabiliyor, yeni bir evlilik yapabiliyor, ancak karısının bir başka erkekle gezmesine veya evlenmesine izin vermiyor. Bu da balta olup yapışmanın, kadını köleleştiren defne sendromunun bir türü olsa gerek.

Söz konusu yapışkan ve zorba köleleştirici tavır, bana, geçmişte etkilendiğim bir filmi hatırlatıyor. *Mor Yıllar* (*The Color Purple*) adlı filmde Sofi evli, çocuklu bir zenci kadındır; kölelik dönemi sona ermiştir. Bir gün kasabadaki hâkimin karısı, Sofi'den ücret karşılığında hizmetçisi olmasını ister. Sofi ise hizmetçi olmak istemediği söyler. Hâkim, "Sen benim karımı nasıl reddedersin," diyerek Sofi'ye bir tokat atar. Sofi çok sinirlenir ve hâkime bir yumruk vurur ve hâkim yere düşer. Bunun üzerine kasabalı Sofi'ye hücum eder, gözüne demirle vururlar, gözü kör olur. Sofi hâkime vurduğu için hapse atılır. Uzun süre hapiste yattıktan sonra çıkar ve hâkimin evinde hizmetçilik yapmaya başlar. Sofi, resmen köle olmasa da, kayıt dışı bir köledir.

Erkeklerin kadınlara, "Seni başımın tacı, evimin sultanı yapacağım," demeleri, görünürde bir sevgi ve nezaket ifadesidir. Ancak bu sözlerde, örtülü olarak, "Artık seni bırakmam, bana ait olacaksın, kölem olacaksın," anlamı da var galiba.

Bugün kullanılan "Seni başımın tacı yapacağım," ifadesi, Dafne ile Apollon'un öküüne, bilinçli olmayan bir gönderme olsa gerek.

Gelelim, "Seni evimin sultanı yapacağım," sözüne. Şimdi bir kadına bunu söylediğinizde, size, "Arkadaş sen kim oluyorsun da kadını eve sultan tayin ediyorsun?" demezler mi? Bir kadını evine sultan tayin eden erkek, aslında o evin patronluğuna kolları sıvamaktadır. Bence erkeklerin bu sözlerinde, görünürde tevazu, altta ise baskı kurmaya hazırlanan bir patron havası vardır.

Dikkat buyurun, "Seni evimin sultanı yapacağım," derler.

“Evimizin sultanı olacaksın,” deseler hadi neyse. (Dil, önemlidir, bazen biz istemesek de içimizdeki niyeti bildirir.)

Bütün bunlar, kadınları kibarca köleleştirmeye yönelik defne sendromunun tezahürleridir. Defne sendromunun bir başka görüntüsü:

Erkek Adam Diz Çöker mi?

Çöker. Kadını, evlenip köle olmaya ikna etmek için başlangıçta çöker. Batı kültürünün romantik görünümlü evlenme tekliflerinde erkekler diz çökerek evlenme teklif eder. Bu, bir derebeyi ile emrindeki şövalyenin ilişkisini hatırlatan bir duruştur. Şövalyeler, bağlı oldukları derebeyinin önünde diz çökerdi. Diz çökme bu açıdan, efendi ile köle, en azından efendi ile kul arasındaki etkileşimi sembolize etmekteydi.

Evlenme teklif ederken erkeğin diz çökmesi, evlendikten sonra da diz çökeceği anlamına gelmez. Evlenme teklif ederken müstakbel eşinin önünde diz çökmesi, herhalde hayatında ilk ve son kez gerçekleşen bir olaydır. (Evlendikten sonra eşlerini aldatan bazı erkeklerin, ikinci kez diz çöküp özür diledikleri de görülmüştür.)

Batı’ya özgü bir başka fantezi ise, erkeklerin balkondaki sevgililerine ilanıaşk etmeleridir. Romeo’lar aşağıdadır Juliet’ler balkonda.

Sonuçta, evlilik öncesinde, şöyle ya da böyle, erkek aşağıdadır, kadın yukarıda. Ancak evlilik sonrasında durum tersine döner, erkek her durumda yukarı çıkar (sedire çıkar, televizyonun karşısında koltuğa çıkar), kadın ise aşağıda, yemek, bulaşık, çocuklar diye koşturup durur.

Bu açıdan baktığımızda erkek-kadın ilişkisinin bir tahterevalliye benzediğini düşünebiliriz. Evlilik öncesinde erkek aşağıda, kadın yukarıdadır; evlendikten sonra tam tersi olur. “Evlendikten sonra seni evimin sultanı yapacağım,” der-

ler ama evlendikten sonra kendileri sultan olurlar. Böylesine ‘tahterevalli bir ilişki’ yerine, erkeğin ve kadının sürekli olarak eşit oldukları, el ele oldukları bir yaşam şekli olsa nasıl olur?

İki Köleleştirme Türü: Cinsel Taciz ve Ensest

Eski çağlarda pek çok toplumda bir köle kadına sokakta cinsel tacizde bulunmak, hatta tecavüz etmek büyük bir suç değildi, belki de hiç suç değildi. Muhtemelen bütün hür erkekler, köle kadınlar üzerinde hakları olduğunu düşünürdü. (Bazı toplumlarda, hür kadınlar yanlışlıkla tacize uğramasınlar diye köle kadınlara ayırt edici kıyafetler giydirilirdi.)

Günümüzde sokaklarda kadınlara cinsel tacizde bulunanlar, aslında kendileri açıkça düşünmeseler de, farkında olmadan, tüm kadınları kendilerine ait kabul edip, geçmişteki utanç verici bir davranış kalıbını sergilemektedir. Aslında hiçbir erkeğin tüm kadınlar üzerinde hakkı yoktur; evli çiftlerin bile ancak karşılıklı rıza çerçevesinde birbirleri üzerinde hakları vardır.

Bugün, her türlü cinsel tacizin, kanunlara ve ahlaka aykırı kabul ediliyor olması, işyerlerinde kadınlara anlatılan cinsel imalı fıkraların bile taciz kabul ediliyor olması sevindiricidir.

Cinsel tacizde, dürtü kontrolünde başarısızlık ve/veya isteksizlik söz konusudur. Bazı erkekler, bulundukları ortama, toplumsal kurallara göre cinsel dürtülerini kontrol eder, ahlaki davranışı içselleştirmemiştir. Yanı sıra bireysel ahlak edinmemiştir. Bu gruba giren erkekler, yakın çevrelerindeki, mahallelerindeki kadınlara saygılı davranır, onları ‘ana, baci’ olarak algılar, ancak yabancı ortamlardaki kadınlara laf atabilir, elle tacizde bulunabilir. Örneğin eski İstanbul’daki kimi kabadayılar, kendi mahallerindeki kadınlara fevkalade saygı-

lı davranırken, başka mahallelerde hamam basma dahil nice onaylanamayacak davranış sergiliyordu. Bütün bunlar, içselleştirilmemiş, bireyselleştirilmemiş bir ahlak anlayışının ürünüdür. Bu ahlak anlayışının temelinde, eskiden köleleri, günümüzde ise tüm ‘yabancı’ kadınları, ‘kendilerine istenildiği gibi davranılabilecek birer köle’ olarak algılama vardır. Bence, gerçekçi ve ahlaki olmayan bu eğilim, insanları tacizci olmaya itmektedir.

Bir de ensest (aile içi cinsel ilişki) var. Konuya alışılmışın dışında bir bakış tarzıyla yaklaşarak ensesti, aile içinde köleleştirmenin patolojik açıdan doruk noktasına varan bir tarzı olarak tanımlamak istiyorum. Ensest, ötekini köleleştirmenin en kabul edilemez şekli, sonuçları itibariyle de psikolojik açıdan en fazla hasar yaratıcı saldırganlık türüdür.

Ensest ile köleleştirmenin ne ilgisi var? Ensest vakalarında çoğunlukla, ilişkiyi başlatan ve “Sakın kimseye söyleme!” diye baskı yapan bir saldırgan, bir de ona boyun eğen bir mağdur/kurban vardır. Burada söz konusu olan saldırgan tavrın, görülmüş bütün köle tüccarlarının tavrından daha büyük bir tahakküm edicilik taşıdığı kanısındayım.

2008’de bir Avrupa ülkesinde, çevresinde saygıdeğer olarak tanınan bir erkeğin, bir daireye dönüştürdüğü evinin bodrumunda, öz kızını yıllarca hapis tuttuğu, ondan üç çocuk edindiği ortaya çıktı. İnsanları şoke eden bu suça ve patolojik duruma ilişkin pek çok yorum, açıklama yapılabilir. Yorumlardan biri, bu kişinin, yüzeyde, her şeyi mubah sayan bir köleleştirme, bir tahakküm etme davranışı sergilediğidir.

Ensest olaylarının ülkemizde ve dünyada, bilinenden daha yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Ensest bazen sadece ailedeki iki kişi arasında kalırken, bazen diğer aile fertleri de bilir. (Yukarıdaki olayda erkeğin karısı olaydan haberdarmış. Zülfü Livaneli’nin *Mutluluk* adlı romanında ise amcanın ye-

ğenine tecavüz ettiğini başlangıçta diğer aile fertleri bilmemekteydi.) Durumdan haberdar olan aile mensupları, genelde “Aman rezil olmayalım, kol kesilir yen içinde kalır,” düşüncesiyle olayı adliyeye, hekimlere bildirmezler. Bu tavrın, en az ensestin kendisi kadar acı ve hatalı olduğunu düşünürüm.

Bazı kurumlarda, bu arada ailelerde, belli durumlarda kesilen kollar yen içinde kalabilir ancak ensest öylesine bir olaydır ki, kesilen kol yen içinde kalırsa kangren olur. Ensestin mutlaka açığa çıkarılması –bence– öncelikle mağdurun psikolojik, psikiyatrik açıdan tedavi edilmesi gereklidir.

Psikolojik destek, gönüllülükesasına dayanır. Psikologların gönüllü olmayan kişileri zorla tedavi etmeleri söz konusu değildir. Örneğin eşcinsel bir genci ailesi zorla psikoloğa götürse, psikolog bu gençle görüşmez, yalnızca gönüllü olması durumunda onunla ilgilenir. Kaldı ki günümüzde, eşcinsellik patolojik sayılmamaktadır. (Psikiyatrik tanı kataloğu DSM’nin son versiyonunda eşcinsellik patolojik sayılmamaktadır.)

Ancak, taciz ve ensest olaylarında söz konusu ‘gönüllülük’ ilkesinin geçerli olmaması gerekir. Cinsel tacizde bulunan bir kişi, kendisi davranışında bir tuhafılık görmüyor diye kendi haline bırakılamaz; hukukî takip ve yanı sıra psikolojik tedavi gereklidir. Benzeri durum ensestte de geçerlidir. Mağdur olanlar, gönüllü olsun olmasın, kendilerine psikolojik destek verilmesinden yanayım. Ensest olayındaki saldırganın ise, cezai işlemin yanı sıra zorunlu ve ciddi bir tedaviye tâbi tutulması gereklidir.

Tarih boyunca dünyadaki esir tüccarları cezalandırılmadılar, tedavi de edilmediler. Yaptıkları yanlarına kâr kaldı, çok kâr ettiler! Ama artık günümüz dünyasında, sokaklarda ve ailelerde taciz, tecavüz ve ensest istemiyoruz. Devletlerin kanunları ve psikolojinin kanunları herkes için işlemeli.

Tarihten Günümüze Kadına Baskı, Kadının İkinci Sınıflığı

Tarih boyunca insanlık, pek çok ayrım gördü. Bunlar içinde ırk ve cinsiyet ayrımı, acısı ağır, giderilmesi zor iki ayrım olmuştur.

Çocukken bana hüznün veren bir karikatür görmüştüm: Yaşlı bir adam, kucağına aldığı küçük bir zenci çocuğa, “Büyüdüğün zaman ne olmak istiyorsun?” diye soruyordu, çocuk ise “Beyaz adam,” diye cevap veriyordu. “Büyüdüğümde erkek olmak istiyorum,” diyen kız çocuk karikatürü görmedim ancak özgürlükleri kısıtlanan nice kız çocuğunun, genç kızın, arada bir zihinlerinden, “Keşke erkek olsaydım,” diye geçirdikleri belki oluyordur. Yetişkin hanımların, gözledikleri cinsiyet ayrımcılığı karşısında, “Bu dünyada erkek olmak varmış,” dediklerini çok duydum.

Genelde erkek çocuk ile kız çocuk arasında ayrım yapılır, çifte standart uygulanır, erkeklere tanınan ayrıcalıklar kızlara tanınmaz. Oğullarının çapkınlığıyla içten içe gurur duyan ve “Aslan oğlum, aynen ben,” diyen nice baba vardır. Ancak hiçbir baba kızının çapkınlığıyla gurur duymaz, “Aslan kızım, aynen anası,” demez. Bu ayrım, kızları koruma amacıyla yapılıyor olabilir fakat sonuçta kızlar, en azından eve giriş çıkış saatleri açısından, haklı veya haksız baskıya uğramaktadır. Üstelik, kendi kızlarını var güçleriyle koruyan erkek babalarının, başkalarının kızlarını korumayı düşünmemeleri, onları da kendi evlatları olarak görmemeleri, ilginç bir ben-cilliktir.

Erkek Çocuğun Yükü...

Ülkemizin bazı yörelerinde, “Erkek bebeğin yükü, kız bebeğin yükünden hafiftir,” denir. Kimileri, bunu gerçekten böyle olduğunu zannedebilir. Fakat ne ya-

zık ki bu söz de, cinsiyet ayrımcılığının, erkeğe abartılı değer vermenin ürünüdür. Söz konusu ayrımcılıktan ötürü, herhalde, kız bebek bezine kaka yapınca, "Hay Allah, yine kirletti," erkek bebek kaka yaptığında ise "Ah canım, yine kaka yapmış," denmektedir.

Bu tür ayrımları herkes yapmıyor ancak sınırlı da olsa yapıldığını görmek beni üzüyor, arkasındaki düşünce yapısı anlamsız geliyor.

Bir zamanlar, en azından kırsal kesimde, erkek çocuk kız çocuğundan daha işlevsel olmuş olabilir. Örneğin beş oğlu olan bir köylü baba, daha az ırgat çalıştırdı, bir kavgaya karışacak olsa, arkasında beş tane babayiğit dururdu. Beş oğlu değil de beş kızı olan babalar ise bu tür ayrıcalıklardan yoksun kalırdı. Üstelik beş kızı olan babaların, kızları kaçırılmasınlar diye tetikte olması gerekirdi. Üstüne üstlük, evlenen kızlar baba evini terk ederdi, evlenen erkek ise babanın yanında kalırdı. Bu düzen içinde, erkek çocuğun daha işlevsel, daha makbul olması anlaşılabilir bir şeydir. Ancak günümüzde, özellikle modern yaşam koşullarında erkek çocukların bu tür işlevleri kalmamıştır. (Söz konusu işlev farkına rağmen, eskiden de kızına ve oğluna, konunun ekonomik boyutuna bakmadan eşit değer veren babalar da vardı.)

Artık kız çocuk da, erkek çocuk da her türlü mesleğe yönelebiliyor, evlenen bütün çocuklar baba evinden ayrılıyor ve kavga eden erkek babaları, oğullarını değil, polisi arıyor. Kısacası, eskiden erkek ve kız çocukların sosyal ve ekonomik işlevleri farklıydı, artık değil. Bu durumda, kız ve erkek çocuklar arasında günümüzde ayrım yapılmasını, tedavülden kalktığı halde sahipleri tarafından saklanan eski paralara benzetebiliriz.

Şu ya da bu nedenle, bazen haklı görülen, daha doğrusu haklı görülegelmiş nedenlerle, alışkanlıklarla kadın, genelde

erkeğin baskısına, zulmüne uğramıştır, en azından göz ardı edilmiştir. Bu konuda nice örnek var. Onlardan birkaçı:

1. Ülkemizde kırsal kesime gittiğinizde şu tür konuşmaları eskiden daha sık duyardınız, azaldı, ama hâlâ duyabilirsiniz:

- Kaç çocuğun var ağam?
- Ellerinden öperler beyim, dört tane.
- Oğlan mı, kız mı?
- Oğlan tabii.
- Kız yok demek.
- Kız da var, üç tane.
- Yani yedi çocuğun var.
- Yok dört tane çocuğum var, üç de kız.

Kızları yok sayan bu tavır, kadına baskının ilk basamağıdır.

2. Kimi ülkelerde kız çocuklarına demir ayakkabı giydirilmiş, erkeklere giydirilmemiştir. Demir ayakkabının görünen mantığı, kadını küçük, zarif ayaklı yapmaktı ama alttaki amaç, onu, yürüyemez, uzağa gidemez, evine ve kocasına bağımlı bir varlık haline getirmektir. Küçük yaşta gelişimi fiziksel baskıyla durdurulan ayaklar, değil zarif hale gelmek, kemiklerin üst üste bindiği, ürkütücü ve çirkin bir görünüm kazanırdı ve gündüz sarılan bezler gece açıldığında, ayaklar sabaha kadar ağrırdı. Kadının, ayaklarına ve aslında tüm varlığına yapılan bu baskıyı, ‘köleleştirme’ olarak adlandırmak, abartı sayılmasa gerek.

3. Bir ülkede, bir zamanlar geçerli olan, halen de yasadışı bir şekilde sürmekte olan bir gelenek var: Gelinin getirdiği drahomayı^(*) beğenmemesi halinde erkeğin karısını yakma hakkı. Ayrıca erkek bu hakkını, evlendikten yıllar sonra da kullanabiliyor yani on yıllık eşini, “On yıl önceki drahoman

(*) Drahoma, bazı kültürlerde gelin tarafının damada götürdüğü mal veya para.

azdı,” diye yakabiliyor. Böyle bir durumda, annelerini alevlerden kurtarmaya çalışan kız çocukları da, yanıyor veya sakat kalıyormuş. (Erkekler niçin annelerini kurtarmaya çalışmıyormuş, orasını anlamadım.)

Karısını, çocuklarının annesini yakan ya da yakılmasına göz yuman (yakma işini çoğunlukla kadının kayınvalidesi veya görümcesi üstleniyormuş) bir erkek, şüphesiz ki evinin efendisidir, karısı da köle.

4. Bazı ülkelerde (ismi lazım değil) bunu söylemek beni üzüyor ama hâlâ töre cinayetleri var. Bir genç kız tecavüze uğradığında, babası, “Benim kız mutlaka kuyruk sallamıştır, erkek adam durup dururken tecavüz etmez,” diyerek kızını vurur. (Bu ülkelerdeki kadınların nasıl oluyor da kuyrukları oluyor, bunu anlamak güçtür.) Yine bu ülkelerdeki bazı babalar, kızlarını yaşlı ve varlıklı erkeklerle evlendirmek istediklerinde, kızları karşı çıkar da genç sevgilileriyle kaçarsa, aslında evlenmelerine izin vermek mümkünken, töredir diye onları yine vururlar.

Bu konuda şu da dikkat çekicidir: Bu ülkelerdeki babalar, şu ya da bu nedenle oğullarını vurmazlar ama kızlarını vururlar. Niçin?

Töre Cinayetleri Törelermize Uygun mu?

Töre cinayetlerine kızıp dururuz da, bu cinayetler kimin töresi, neyin töresi, bizim töremiz mi, sorgulamayız. Töre cinayetlerinin insafsızlığı, hukuksuzluğu bir yana, bunlar bizim töremiz değildir.

Eski geleneklerin devamı olarak bugün Anadolu’da seyrek de olsa şunu görebilirsiniz: Baba evinden gelin olarak ayrılan kızı ata binerken, ellerini üzengi şeklinde tutar ya da kızı omuzlarına basarak ata binsin diye yere diz çöker. Bu davranışta hem evliliğe izin ver-

me anlamı vardır hem de baba böyle davranarak kızına, "Evlendikten sonra sana gelecek kaza bela, dedi kodu önce beni bulur karşısında," mesajını verir.

Kültürümüz, gelin olan kızlarının ayağına omuz veren babaların, kadınların ayağına halhal takan kocaların kültürüdür. Bir kazaya belaya uğradıklarında onları vurmak değil, alıp bağrımıza basmak yaraşır bize, tıpkı Timuçin (Cengiz Han) gibi. Timuçin'in genç karısını düşmanları kaçıır, büyük ihtimalle tecavüz ederler. Timuçin karısını kurtarır, bir bebekleri doğar.

Bu bebeğin kendi çocuğu olup olmadığı konusunda Timuçin kuşkuludur; bu yüzden olsa gerek ona Cuci (misafir) adını verir. Ancak, gençliğinde de, han olduktan sonra da bu konuda karısını suçlamaz, ondan başka çocukları olur, Cuci'yi komutanlarından biri yapar. Bugün tecavüze uğrayan bazı kızlarımız ve kadınlarımız, babaları, eşleri ya da erkek kardeşleri tarafından ciddi olarak suçlanmakta, bazen de vurulmaktadır. Timuçin böyle yapmamıştır; onun sekiz yüzyıl önceki davranışı, aslında bizim de törelerimizi yansıtmaktadır.

Yukarıda dile getirilen görüşü, gözleri iyi görmeyenler için –özellikle kızdıkları zaman gözleri hiçbir şeyi görmeyenler için– iri puntolarla tekrar yazalım.

*Kültürümüz, gelinlere omuz veren
babaların, kadınların ayağına halhal
takan kocaların kültürüdür. Bir kazaya
belaya uğradıklarında, kızlarımızı,
kadınlarımızı vurmak değil, alıp
bağrımıza basmak yaraşır bize.*

5. Bir zamanlar, özellikle Batı'da yaygın olan bir görüşe göre (bu, şüphesiz ki veriye dayanmayan bir görüştür), bir insanın aklına şeytan girerse, o insan 'cadı' olur. Cadılar ise hep kadındır, erkek cadı hemen hiç yoktur. Cadı ve kadın kelimeleri neredeyse eşanlamlıdır, "Ne cadı kadın!" denir, "Ne cadı erkek," denmez. Şimdi burada ilginç olan şu: Bu şeytan, erkeklerin aklına girmez ama kadınların aklına girer. Yani bu durumda, erkeğin aklına şeytan girdiği için erkek kadına tecavüz etmez, kadının aklına şeytan girer, kadına kuyruk salatar, erkek de mecburen tecavüz eder.

6. Başka erkekleri model almanın yanı sıra erkeğin biyolojik yapısından kaynaklanan saldırganlık, kadının korunması gereken bir varlık olarak algılanmasına yol açmıştır. Erkeği kadından üstün görüp ona serbestlik tanıyan toplum, erkeğin saldırganlığını kontrol etmek yerine, kadını eve kapatmayı, kilit altına almayı uygun görmüş, kadın geleneksek Türk evinde hayat içinde kalmıştır. Kadın sadece bizde değil, hemen dünyanın pek çok yerinde, korunacak diye de baskı altına alınmıştır. Bir zamanlar (özellikle Haçlı Seferleri sırasında) Avrupa'da kadınlara bekâret kemeri takılırdı. Karınlarındaki demir külçeyle uyumak zorunda kalan, âdet sonrası, tuvalet sonrası temizliğini hakkıyla yapamayan kadınların köleden ne farkı vardı?

Erkeğin saldırganlığından korumak için kadını baskı altına almak gerektiği düşüncesi, folklorun da bir parçası haline gelmiştir. Türkümüze bakar mısınız?

"Komşu Kızını Zapt Eyle"

Bilirsiniz, "Komşu kızını zapteyle, bizim oğlan âşıktır; dıloy dıloy yaylalar" şeklinde bir türkümüz var. Şimdi bu ne? Kibarca, "Kızına göz kulak ol, eve kapat da bir terslik olmasın!" diyor. Kardeşim, senin oğlan

benim kızı âşık sa ben kızımı niçin baskı altına alayım,
sen oğluna sahip çıksana!

Bu türkû, konuya bakış tarzımızı özetliyor. Türkû deyip geçmemeli, oğlan kızı âşık oldu (olabilir) ama sonuçta kilit altında tutulan, kısıtlanan yine kız olacak.

7. Yüzyıllar boyunca gemiciler, yolculuk etmek için gizlice geminin ambarına saklanmış bir kadın bulduklarında, ‘uğursuzdur’ gerekçesiyle denize attılar. ‘Kadın şeytandır, uğursuzdur!’ Niçin? Bir ihtimal, aylarca kadınsız kalmış gemiciler, gemideki tek kadını paylaşmaya çalışırken birbirlerine düşeceklerini hesaplayıp, bu kadın üzerindeki haklarından topluca feragat ediyor (vazgeçiyor), onu denize atıyorlardı. Böylece erkeklerarası dayanışma da bozulmamış oluyordu.

Gizlice gemiye binmiş kadınların denize atılması Batı’da olurdu, bizde olmamıştır. Çünkü, gizlice bir gemiye binmek, ninelerimizin ya aklına gelmemiştir ya da böyle bir şey onlar için imkânsızdı. Dedelerimize haksızlık etmeyelim eğer kazara gemiye binen bir kadın olsaydı, sezgilerime göre, denize atılmazdı.

8. Ev dışında da çalışan kadınlar (genelde bu gruba ‘çalışan kadın’ denir ancak bu adlandırma, ev kadınlarının çalışmasını ciddiye almayan bir tavidir. Bu yüzden ‘ev dışında da çalışan kadınlar’ demeyi tercih ediyoruz), işyerlerinde çalışmanın yanı sıra, bir de evlerinde ev işi yapar, erkeklere oranla iki kat çalışır, ezilir. Pazar, genelde erkeklerin tatil günüdür. Ancak ev dışında da çalışan kadınlar için pazar, yine bir işgünüdür.

Ev işlerinin çoğunlukla kadınlara kalmasının nedeni, ev işlerinin genelde ‘kadınlara özgü’ diye algılanmasıdır. Bu algı o kadar içimize işlemiştir ki, bazı erkekler, “Ben eşime ‘yardım’ ediyorum,” der. Bu ifadede, ‘ev işi aslında eşimin göre-

vidir, ben bir erkek olarak ona destek oluyorum' anlamı vardır. Kadının ve erkeğin gerçekten eşit olduklarını düşünüyorsak, "Ev işlerini paylaşıyoruz," dememiz gerekir.

Ev işlerinin kadınların sorumluluğu olarak algılanmasıyla ilgili, bir arkadaşımın dinlediğim bir olayı aktarmak istiyorum.

Karıkoca Temizlik Görevlisi

Bir kurumda, bir temizlik görevlisi karıkoca varmış ve o kuruma ait iki farklı binada çalışıyorlarmış. İkisi de çalışan olarak tanınırmış. Sonra karıkocayı aynı katta görevlendirmişler. Bunun üzerine erkek, bütün gün iş yapmadan oturmaya başlamış. Yöneticiler, elemanlarındaki performans düşüklüğünün nedenini soruşturduklarında şu sonuçla karşılaşmışlar: Meğer erkek temizlik görevlisi, tek başına olduğunda temizlik işini bir 'iş' olarak, aynı işi karısı yanımdayken 'kadın işi' olarak algılıyor, o yüzden yapmıyormuş.

Yorumsuz.

9. Kadınlar, dünya ölçeğinde, ev içi şiddete erkeklere oranla çok daha fazla maruz kalır. Kadınları çoğunlukla kocaları döver; yanı sıra az sayıda da olsa, bazı yerlerde, genç erkekler annelerini döver. Bir erkeğin karısını dövmesi, kanunlar nezdinde suçtur, toplumun gözünde kabalıktır, terbiyesizliktir. Ancak, bir kişinin annesini dövmesi, suç ötesi, terbiyesizlik ötesi bir davranıştır.

Kadına yönelik koca ve oğul baskısı, sadece bize özgü değildir. 17. yüzyılın sonlarında yazdığı bir kitapta Fenelon, kadınların evlenmeden önce babalarının, evlendikten sonra ko-

calarının, evlendikten sonra da oğullarının gözetimi ve denetiminde olmaları gerektiğini belirtmişti. (*)

10. Bir zamanlar bazı ülkelerde, doğan bebek kızsaa, toprağa gömülürdü.

11. Gemisiyle dünyayı dolaşan Kaptan FitzRoy'a göre Fuegolular cinsiyet ayrımcı yamyamlarmış. Fuegolular erkekler, yiyeceklerin tükendiği sert kış aylarında, kabilenin kadınlarından birini öldürüp yiyorlarmış. Kaptan bu yerlilere, niçin köpekleri yemediklerini sorduğunda, kendisine, köpeklerin avda işe yaradığını söylemişler. (**)

12. Konuyla ilgili bir çalışmada, 1950'li yıllardan itibaren hemen tüm ders kitaplarında –bence kasıtlı olmayan, ancak bilinçaltılarımızdaki yanlılığı yansıtan– belirgin bir cinsiyet ayrımcılığı vardır. (***) Birkaç örnek:

- 60'lı yıllarda bir ilkokul kitabında yüzen ördekler çizilmiş. Önde baba ördek, arkasında yavrular, en arkada da anne ördek. Bu düzen, doğaya aykırıdır. Böyle resmedildiğinde, öğrenciye doğru olmayan bir bilgi verilmektedir. Gözlenen gerçek, anne ördeklerin önde yüzdüğü, yavru ördeklerin ise onları izlediği şeklindedir. Babanın aile reisi olduğu yolundaki sosyal gerçek (bu resmin çizildiği yıllarda nikâh memurları, erkeğin ailenin reisi olduğunu söylerlerdi), doğada gözlenen gerçekten üstün tutulmuştur. Dolayısıyla bu resimle, çocukların gelecekte, sağlıklı gözlemler yapan biliminsanı olmaları değil, babalarına, müdürlerine saygılı, uslu insanlar olmaları hedeflenmektedir.

(*) Fenelon, (1687), *Kızların Eğitimi*, Çev: B. Fırtına ve İ. Öztürk, Millî Eğitim Basımevi, 1967.

(**) Moorehead, A., *Darwin ve Beagle Serüveni*, TÜBİTAK Yayınları, 2005.

(***) Helvacıoğlu, F., *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik: 1928-1995*, Kaynak Yayınları, 1996.

- 50'li yıllardan itibaren lise fizik veya kimya kitabına deneylerle ilgili bir resim konulmak istendiğinde, erkekler deneyi yapar, kızlar ise yardım eder şekilde resmedilmiştir. İlkokul kitaplarında bir bakkal dükkânı çizilecek olsa, erkek çocuk kasadadır, kız çocuk ise dükkânın önünü süpürmektedir.
- İlkokul ders kitaplarında veya yardımcı kitaplarda, belirgin bir şekilde, akşam babalar işten gelir, annelerin hemen hepsi ev kadınıdır. Akşam yemekten sonra, babalar gazete okur, anneler ise yün örür. Kadınlar niçin ev dışında da çalışmazlar veya kitap okumazlar? Burada da belirgin bir şekilde kadının aleyhine yanlılık vardır. Oysa gerek geçmişte, gerekse günümüzde, anaokulu öğretmenlerinin tümü, ilköğretim birinci kademeye öğretmenlerinin ise çoğunluğu kadındır. Bu tür resimlerle de yine çocuklara, gözlenen gerçeğe (toplumda kadınların da akşam işten döndükleri, kitap okudukları, hatta bazılarının erkeklere oranlara daha çok okudukları yolundaki gerçeğe) aykırı bir mesaj verilmektedir.

13. Batı ülkelerinde, toplum içinde erkek ve kadın birbirine eşittir. Ancak iş dünyasında, yer yer de olsa, erkeğin lehine cinsiyet ayrımcılığı yapıldığı, kadının ikinci sınıf çalışan rolüne itildiği görülür.

Kimi işyerlerinde, kadına ve erkeğe eşit işe eşit ücret politikası yoktur. Aynı eğitimi almış, eşit iş tecrübesine sahip bir kadın ve erkek aynı işi yaptıklarında, erkeğe daha yüksek ücret ödenir. Bu tuhaf ayrımcılık, erkeğin kadından daha yüksek performans göstereceği varsayımından kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde ise bu tür bir ayrımcılık çok yaygın değildir, en azından devlet kurumlarında yoktur.

Kadın Bilardo Şampiyonu

Kadınlar bilardo oynar mı, kadın bilardo şampiyonu olur mu? Hayret edeceksiniz ama olur. Almanya'daki tek bilardo ustası kadın, bir Türk'tür.

Bu hanımefendi, aynı zamanda bilyarda dünya üçüncüsüdür ve pek çok kadını ve erkeği yendikten sonra bu unvanı almıştır. Yine kadın satranç şampiyonlarımız vardır.

Bazı işlerin kadınlara uygun olmadığı görüşü oldukça yaygındır.

Çocukken bana, kadın mühendis, kadın polis olmaz gibi gelirdi. Meğer oluyormuş, hem de erkeklerle aynı kalitede. Bunu gördük ve anladık.

14. Kadınların ikinci sınıflığı, yaşamın hemen her alanında çıkar karşımıza. Eğer bir erkeğin eşcinsel olduğundan söz edilirse, dünyanın bazı yerlerinde, en azından ülkemizde, aktif mi pasif mi olduğu merak edilir. Bu meraklı tavır, aslında eşcinsellere karşı bir saygısızlık değil, genelde kadına karşı saygısızlıktır. Erkek birinci, kadın ikinci sınıf insan olarak algılandığı için, temelde o eşcinselin, birinci sınıf bir insan mı, yoksa ikinci sınıf bir insan mı olduğu sorgulanır. Sokakta kimin kadın kimin erkek olduğu bir bakışta anlaşıldığı için, erkeğin birinci sınıf, kadının ikinci sınıf olduğunu hemen anlarız! Ancak bir eşcinselin, birinci sınıf mı, ikinci sınıf mı olduğunu hemen anlayamayanlar sorma ihtiyacı hisseder.

Eşcinsel aktifse kıyamet kopmaz ama pasifse kamuoyunun gözünde sınıfı düşer. Bunun tâ temelinde, "Erkek olmak iyi bir şeydir, kadın olmak kötü bir şeydir" düşüncesi yatıyor bence. Eşcinsellerin aktif mi pasif mi olduklarının merak edilmesi bu yüzdendir.

İtiraf ediyorum, söz konusu merak bir zamanlar bende de vardı. Bazı Romalı generallerin eşcinsel olduklarını okumuştum bir kaynakta, aktif mi pasif mi olduklarını yazmıyordu. Ben de merak ettim. Bu merakımın arkasında sanırım, ‘kadınlar fatih olamaz’ türünden, bana yakışmayan yanlış bir düşünce yatmaktaydı. Eşim bu merakımın, üstü örtülü cinsiyet ayrımcılığı olduğunu söyledi. “Generalin yaptığı işlere bak, özel hayatından sana ne!” dedi. Ben de merak etmekten vazgeçtim. Aslında o generalin özel hayatı zararsızdı, yaptığı iş ise binlerce insanı öldürtmekti ve bu özelliğine hayran olmamız gerekmezdi. Ama yine de eşimi dinledim, o her zaman benden daha sağduyuludur.

Sonuç olarak, kadına baskı yapmak, kadını, erkeğin yanında ikinci sınıf kabul etmek, oldukça yaygın olan, çoğunlukla farkında olmadan sergilenen, ama sonuçta kadını esirler evinin bir kölesi haline getiren bir tavidir.

“Git Anneye Tükür...”

Bu alt başlık altında anlatılacak olan şey, bir üstteki alt başlık altında da ele alınabilirdi. Ancak konunun önemini vurgulamak amacıyla, ayrı bir alt konu yapıldı.

Şöylesine bir olaya tanık olmuşluğunuz var mı? Bazen bir baba, iki-üç yaşındaki oğluna, az ötede oturmakta olan karısını göstererek, “Koçum benim, hadi git anneye bi tükür de gel, bi saçını çek, bi vur da gel,” der. Babalar bu davranışı bazen evlerde, sıklıkla da piknik alanı gibi kamuya açık yerlerde sergiler. (Siz şimdi, “Ben böyle dendiğini hiç duymadım,” dersiniz, üzülmek, toplumdan kopuk yaşadığınızı söylemek zorundayım.)

Babaların bu davranışları iki farklı biçimde yorumlanabilir.

Birinci yorum: Erkeğin bu davranışı kadına saygısızlıktır, onu aşağılamaktır. Kadınlar çocuklarına, “Git babana vur,”

demezler, babalar der bunu. Babalar kızlarına da söylemezler bu tür sözleri. O halde burada, babanın önderliğinde iki erkeğin el ele verip kadına saldırganlığı söz konusudur. Baba, oğlunun saflığından yararlanmakta, küçük bir çocuk karşısında bir şey yapamayan karısının çaresizliğinden de keyif almaktadır.

Babaların bu davranışları, bir yandan kadının toplumda ki çaresizliğini özetler, bir yandan da erkek çocuğun gelecekte annesine, karısına ve herkese sergileyeceği saldırganlığın çekirdeğini oluşturur.

İkinci yorum: Zehra Yaşın Dökmen'e ait bu yorum, bu olayda erkeğin bir 'flörtçü' olduğu şeklindedir. Erkek –sözümona– karısıyla flört etmektedir. Nasıl mı? Şöyle:

Bazen küçük erkek çocuklardan biri, kız arkadaşlarından birinden hoşlanır. Ancak bu duygusunu, kafası içinde de kelimelere dökemez, sözel olarak da ifade edemez. Ara ara kızın peşinden gider, saçını çeker, kolunu çekiştirir, onu dürtükler. Kız bu durumdan rahatsız olur ve ona sürekli kızar. Erkek çocuk ise karşı koyamadığı, adlandıramadığı bir şekilde kızı rahatsız etmeye devam eder. Aslında o, ilgisini, yanlış bir bedensel dille ifade etmektedir.

İşte bu erkek çocuklara benzer şekilde, bazı yetişkin erkekler de eşlerine duydukları olumlu duyguları, oğullarını aracı edip, "Git anneye tükür," diyerek yanlış bir dille ifade etmektedir.

Bir piknikte mesela, keyifli ortamın etkisiyle bir erkeğin karısına kanı kaynar, içinden ona sarılmak, güzel şeyler söylemek, bir anlamda onunla flört etmek gelir. Ancak buna cesaret edemez. Bunun yerine oğluna, gidip annesine vurmasını, onun saçını çekmesini söyler. Bu tavrıyla, bir erkek çocuk gibi davranmış, acemice de olsa eşiyile flört etmiş olur.

Babanın niyeti her ne olursa olsun, söz konusu olay, ailenin yapısına ve çocuğun gelişimine zarar verecek niteliktedir. Böylesine bir olay, hem kadını köleleştirme anlamı taşır, hem

de çocuğun, ‘anneye vurmak’ gibi yanlış bir davranış öğrenmesine yol açar.

“Dedemin Şekerleri, Amcamın Aslanları, Babamın Kedileri”

Adının verilmesini şimdilik istemeyen bir hanım arkadaşımızın bir toplantıda anlattığı şu yaşam öyküsü, beni ve eşimi etkilemiştir. Birinci ağızdan dinlediğimiz öykü şöyle:

Bu hanımefendi, çocukken, kendisinden birkaç yaş küçük erkek kardeşiyle birlikte bayramda dedesinin elini öpmeye gidermiş. Dedesi de her seferinde erkek kardeşine iki tane, ona ise bir tane şeker verirmiş. Bir gün annesine, “Anne dedem niçin bana bir şeker veriyor da kardeşine iki tane veriyor?” diye sormuş. Annesi ise gayet doğal bir ifadeyle, “Evladım, o erkek,” demiş.

Bu hanımefendi genç kız olduktan sonra da, bir gün babası ile amcasının konuşmalarına şahit olmuş. (Amcasının üç oğlu babasının ise üç kızı varmış.) Babası amcasına, “Birikimin var mı, yaşlanınca ne yapacaksın?” diye sormuş. Amcası da, “Pek yok ama önemli değil, aslanlarım bana bakar; asıl sen söyle, senin oğlun yok, sen ne yapacaksın?” demiş. Bunun üzerine babası, “Valla ne yapayım, ben de gücüm yettiğince çalışıp kedilerime bakacağım,” diye karşılık vermiş.

Bu konuşma arkadaşımızın içinde ukde kalmış. Bize, babasının amcasına, “Benim de üç tane dişi aslanım var, onlar da bana bakar,” demiş olmasını çok istediğini söyledi.

Babalar İşten Ayrılıp Bebeklere Bakabilir mi?

Cinsiyet rollerinde ayrım yapmak içimize o denli işlemiş ki, bu katılmış önyargıdan nasibini almayan yok gibidir. Şimdi size bir soru:

Bebeği olan bazı anneler, bebeklerine daha rahat bakabilmek için, ‘Bebek büyüdüğünde tekrar çalışmaya başlarım,’ diye düşünerek birkaç yıllığına işlerinden ayrılıyor. Ancak bazıları birkaç yıl sonra işine dönmüyor, sürekli evde kalmayı tercih ediyor, bazıları ise işine döndüğünde, meslekî açıdan gerilediğini, arkadaşlarıyla arasının, kapanması zor şekilde açıldığını görüyor.

İşten ayrılıp bebeğe bakma işini babalar da üstlenebilir mi? Anne iki yıl işten ayrılıp bebeğe bakacağına, bir yıl anne, bir yıl baba ayrılrsa ya da birinci çocuk için anne, ikinci için baba işten ayrılrsa nasıl olur?

Bu öneriyi nasıl buldunuz? Büyük bir ihtimalle tuhaf buldunuz. Söz konusu öneri, aklıma/mantığıma uygun geliyor ama –itiraf ediyorum– bir yandan bana da tuhaf geliyor, kalbime denk düşmüyor. Erkeğin ‘kariyeri var’ gibi geliyor. Yansız düşünürsek, erkek için önemli olan kariyer kadın için de önemlidir.

“Baba, anne gibi bakamaz, besleyemez,” türünden itirazlar çok anlamlı değil, babalarda da şefkat vardır. Kimi bebek –ne yazık ki– anne sütüyle değil, mamayla besleniyor. Bence, babanın iki yıl işten ayrılıp bebeğe bakması, hatta doğum izni alması, işlevsiz olduğu için değil, **sadece alışık olmadığı-mız için** bize ters geliyor. ‘Babalar işten ayrılıp bebeklerine bakamaz,’ gibi önyargılarımız (şablonlarımız, paradigmalarmız) var.

Babalar evde oturup çocuklara baksınlar mı, bakmasınlar mı, yoksa bir bakıcı mı tutulsun, burada bunu tartışmıyoruz. Burada vurgulamak istediğim şey, babaların işten ayrılıp bebeklerine bakmaları, biraz düşününce bize mantıklı geliyor ancak bu konuyu duygusal açıdan içimize sindiremiyoruz.

‘Karıkocadan hangisinin meslekteki pozisyonu daha iyi ise o işe devam etsin, diğer eş çocuğa baksın,’ diye düşünebiliriz. Yani eğer kadının işindeki pozisyonu daha iyiye, ör-

neğin terfi etmek üzereyse, kadın işini sürdürsün, kocası iki yıl evde otursun diyebiliriz. Ancak bence, mevcut sosyal alışkanlıklarımız içinde, bu durumu karıkocanın kendi aralarında bile telaffuz etmeleri güçtür, yakınlarına açıklamaları ise neredeyse imkânsızdır. Bir erkek, “Oğlum niçin çocuğa bakmak için işten ayrıldın?” diyen annesine şunu söyleyebilir mi: “Anne, Ayşe’nin işindeki pozisyonu benden daha iyi, o daha hızla terfi ediyor, o yüzden bebeğimize ben bakacağım.”

Bunu söyleyebilecek kaç erkek var? Sanırım çok az. Mesela ben gençliğimde böyle bir şey söyleyemezdim. Şimdi söyleyebilirim ancak önemli olan bunu genç yaşta anababa olunca söyleyebilmektir.

Söz konusu olgunluğu gösteren bir kişi tanıyorum –belki başkaları da vardır– o da babamdı.

Bebekken Bana Babam Baktı

Ben sorunlu bir bebeklik geçirmişim. Annem ve babam, ikisinden birinin evde oturup bana bakması gerektiğini düşünmüşler. Babam, çok iyi bir işi olduğu halde, annemin işindeki pozisyonunu kendininkinden daha fazla önemsemiş ki, üç yaşına kadar bana babam bakmış. Evimizi eşitler evi yapan babama ve anneme teşekkür ediyorum.

Cinsiyet Ayrımcılığında Türkiye’nin Eksileri, Artıları

Kadının aleyhine cinsiyet ayrımcılığında ülkemizin pek çok eksisi var. Şu ana kadar bir kısmından söz ettik, daha da edeceğiz. Kadınlarımız kocalarından dayak yiyor, töre cinayetine kurban gidiyor. Kız çocuklarımız, erkek çocuklar kadar oku-

la gönderilmiyor, hatta bazı yörelerimizde çok mecbur kalınmadıkça doktora bile götürülmüyor. Aydın görünen kimi çevrelerde işe alınan evli kadınlar, yukarılarda da belirttiğimiz gibi bu konularda yönlendiriliyor. Bütün bunlar, sahip olmaktan utandığımız eksilerdir. Ancak kendimize haksızlık etmeyelim, artılarımız da var. Artılar ve eksiler iç içe geçmiş halde. Birkaç örnek:

Kültürümüzde, genelevde çalışan kadınlara “Pehlivanlar” diye saygıyla seslenen, yüce gönüllü Mevlana’mız da var, günümüzde, tecavüze uğrayan bir kadın duyduğunda, “Genelevde çalışıyordur,” diye ezbere fikir yürütenlerimiz de.

Türk Kadını, seçme ve seçilme hakkını 1934 yılında almıştır; ilk kadın millet vekilimiz Satı Hanım’dır. (İsviçre’nin bazı kantonlarında kadınlar, sadece oy kullanma haklarını, bizim kadınıımızdan yaklaşık kırk yıl sonra almıştır.)

Dünyada –bağıl ve mutlak sayı anlamında– en çok kadın profesör Türkiye Cumhuriyeti’ndedir ve bizde, bazı Batı ve Doğu ülkelerine kıyasla, kadın hekim, kadın mühendis, kadın psikolog, kadın hukukçu sayısı, aynı mesleği icra eden erkeklere oranla daha fazladır. Dünyada bugüne kadar toplam yüksek mahkeme başkanı üç kadın olmuştur; bunların üçü de Türk’tür.

Yukarıdaki örneklerden kadının lehine olanlar, ülkemizde kadınlarımızın, her bakımdan yüzde yüz köleleşmediğini, erkeğin karşısında tamamen ikinci sınıf bir varlık olmadığını göstermektedir. Selçuklu’nun, hakanın ve hatunun eşitliğini sembolize eden çift başlı kartalı henüz ölmemiştir. (Dileriz hep yaşar.)

Erkek-Kadın Eşitliği

Eşitler evinin oluşmasını sağlayan on bir özelliği “Esirler Evinden Eşitler Evine” başlığı altında sıraladık. Söz konusu maddelerden hangisinin daha önemli olduğunu söylemek zor, hatta imkânsızdır. Ancak sezgilerimize başvurduğumuzda, kadın-erkek eşitliğinin, gerek ailede, gerekse toplumda eşitliği sağlamada, kilit taşlardan biri olduğunu ileri sürebiliriz.

Ailedeki üyelerin işlevlerinin, rollerinin farklı olabileceği ancak tüm üyelerin onurlarının eşit olması gerektiği önceki bölümlerde dile getirildi. Bu bölümde, erkeğin ve kadının onurlarının eşitliğiyle başlayan etkileşim ortamına, kısaca ‘kadın-erkek’ eşitliği adını vermek istiyoruz. Kadın erkek eşitliği, eşitler evinin olmazsa olmazıdır.

Bir ailede karıkoca arasında eşitlik yoksa, örneğin erkeğin onuru karısının onurundan daha üstün algılanıyorsa, erkek, eşinin çalışmasına izin vermeme veya onu dövme hakkına sahipse, bu ailede, anababa ile çocuklar arasında da bir eşitlik söz konusu olamaz. Babanın onuru eşinden yüksek olduğunda, doğal olarak çocuklarının onurundan da yüksek olacaktır. Kardeşler arasında da yine, güçten kaynaklanan onur far-

kı olacak, sonuçta ‘gücü gücü yetene’ bir aile yapısı ortaya çıkacaktır.

Benzeri durum, işyerleri veya toplumun tüm kesimleri için de geçerlidir. Bir işyerinde, erkek kadından daha onurlu, daha önemli algılanıyorsa, terfilerde erkek olmak avantaj sağlıyorsa, erkeğin kadını, güçlünün zayıfı ezdiği bir ortam oluşur. Bu ortamda, sadece erkekler kadınları değil, erkekler ve kadınlar, kendi hemcinslerini de ezmeye başlar.

Eşitler evi için kadın-erkek eşitliğinin önemli sayılmasının nedenlerinden biri budur.

Erkek-kadın eşitliğiesitler evinin ortaya çıkmasını kolaylaştırır yani eşitler evi için erkek ile kadın birbirine eşit olmalıdır. İyi de, gerçekten böyle mi? Yani erkek kadına eşit midir yoksa kibarlık olsun diye mi eşitlikten söz ediyoruz. Bir bakalım.

Erkek ve Kadın Eşit midir?

Evet.

‘Erkek ve kadın niçin eşittir’e bakalım. Erkekler ve kadınlar arasında birtakım biyolojik farklar vardır. Bunun yanı sıra günümüzde, birtakım yetenekler, beceriler ve fiziksel özellikler açısından, dünya genelinde, erkeklerin lehine bazı farklar gözlenmekte, ölçülmektedir; ancak vurgulamak gerekir ki, erkeklerin lehine görülen söz konusu farklar, kadınların yüz yıllar boyunca baskı altında kalmasından, problem çözme ortamlarından uzak yaşamasından ve ikinci sınıf insan sayılmasından kaynaklanmıştır.

Dünyada, bu iki cinsiyete, âdil bir yarışma ortamı sunulmamıştır. Olaya deneysel psikoloji mantığıyla bakacak olsak şunu söyleyebiliriz:

Diyelim ki dünyadaki erkek ve kadın evreninden, bunları temsil eden iki örneklem seçip biri erkekler, diğeri ise kadınlar olmak iki grup oluşturduk. Erkeklere uzun süre, gerek

laboratuvar ortamında, gerekse dışarıda, fiziksel ve zihinsel güçlerini artıracak eğitimler verdik. Önlerine zor problemler koyduk, çözenleri ödüllendirdik, onlara geribildirimler verdik. Kadınlardan oluşan grubu da uzun süre bir laboratuvar ortamında tutup dantel öğrettik, kırkı bir kaşığa sığacak şekilde mantı yapmayı öğrettik.

Daha sonra da her gruba, erkeklere verdiğimiz eğitimle ilgili sorular sorduk, becerilerini karşılaştırdık. (Bu arada erkeklere dantel ve mantı sormadık.) Sonuçta erkeklerden oluşan grubun daha başarılı olduğu ortaya çıktı ve biz de güvenle, “Bazı zihinsel ve fiziksel açıdan, genelde erkekler kadınlardan üstündür,” sonucunu çıkardık.

Soru: Bu deneysel çalışmamızla sınava girsek kaç puan alı-
rız?

Cevap: Sınıfta kalırız. Çünkü bu araştırma baştan sona yanlıştır, deney bile sayılmaz. Kadınlar ve erkekler başlangıçta karşılaştırılmamıştır, karıştırıcı değişken dikkate alınmamıştır. Bu yüzden, “erkekler kadınlardan üstündür,” sonucunu çıkaramayız. Günlük yaşamda bu sonucu telaffuz ettiğimizde, hiç farkında olmadan, yukarıda özetlenen tuhaf deneyi yaptığımızı varsayıyoruz.

Bugün dünyamızda kadınların, yüzyıllar boyunca ikinci sınıf sayılmasından kaynaklanan birtakım dezavantajları, erkeklerle aralarında birtakım fiziksel ve zihinsel farklar bulunabilir. Ancak kadın ve erkek bir konuda birbirlerine eşittir: “Onur”. Onurları eşittir. Erkeğin kadından daha önemli algılanması ve bunun savunulması yanlıştır.

Bu alanda çalışan biliminsanları arasındaki yaygın görüş, sosyal ve psikolojik açıdan bakıldığında, cinsiyetler arasındaki farkın, aynı cinsiyetteki bireyler arasındaki farktan daha büyük olmadığı yolundadır.^(*) Yani, zihinsel ve sosyal be-

(*) Dökmen, Zeynep Yaşın, *Cinsiyet Roller*, Sistem Yayıncılık, 2004.

ceriler açısından, iki erkek arasında, iki kadın arasında ve bir erkekle bir kadın arasında fark bulunabilir. Ancak ortalama olarak bakıldığında, bir kadın ile bir erkek arasındaki fark, iki erkek veya iki kadın arasındaki farktan daha büyük değildir.

Günümüzde ayrıntılı istatistiksel analizler (örneğin meta analiz), yapıldığında, kadınlar ve erkekler arasındaki benzerliklerin farklılıklara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Üstelik bazı araştırmalara göre, erkeğin lehine çıkan bazı farklar, örneğin matematik başarısı, zaman içinde küçülmektedir yani başlangıçta, ortalama olarak erkekler matematikte kadınlardan daha iyiyken, bu fark giderek azalmıştır.

Kadın ile erkek arasında fark olup olmadığı konusu, sokaktaki insan kadar biliminsanlarını da tartışmaya sürüklemektedir. Aralarında ciddi farklar bulunduğunu savunanlar kadar, bu farkın abartıldığını düşünen araştırmacılar, kuramcılar da var. Lott^(*) bu konuda, insan davranışının cinsiyetinin olmadığını, belirli şartlar altında insanların belirli şekilde davranmayı öğrendiklerini belirtmektedir.

Bu konudaki bir başka görüşe göre ise, günümüzde kadın erkek farkının abartılmasının nedenlerinden biri, sadece iki cinsiyet bulunmasıdır. Diyelim ki dört farklı cinsiyet bulunsaydı, söz gelişi, **kadın, erkek, tap ve lar** şeklinde dört cinsiyet bulunsaydı, günümüzdeki kadar bir kutuplaşmaya gidilmeyecekti.

Erkeklerin lehine bir kadın erkek farkını vurgulamanın, ne yazık ki, bilimsel yönünün yanı sıra bir de politik cephesi vardır. Sosyal ortamlarda kadınların erkeklere oranla daha

(*) Lott, B., *Cataloging gender differences: Science or politics?* M.R. Walsh (Ed.), *Women, Men, and Gender: Ongoing Debates*, s. 19-23. Yale University Press, 1997.

dezavantajlı olduklarını, bunun ise biyolojik, yani önüne geçilmez bir şey olduğunu vurgularsak, kadının evinde oturması, okumaması, çalışmaması gerektiği görüşü ortaya çıkabilir. Eğer erkek kadından daha güçlü, daha akıllı, daha becerikliyse, ‘Eğitim, sağlık hizmeti gibi konularda elimizdeki sınırlı kaynakları erkekler için kullanım,’ diye düşünebiliriz.

Ne yazık ki bunu düşündük, düşünüyoruz. İki çocuğumuzdan birini okutabileceksek, okumaya en müsait olanını değil, erkeği okuttuk. (“Haydi Kızlar Okula” kampanyası, “Baba Beni Okula Gönder,” sloganı bu yüzden çıktı ortaya.) Ve maalesef yakından gözlediğim kadarıyla, en azından çocukluğumda, kırsal kesimde kız çocukları ve kadınlar, çok gerekmedikçe doktora bile götürülmedi, erkekler götürüldü. Bu konudaki biri acı, diğeri –en azından benim için– tatlı iki anıyı paylaşmak istiyorum.

“Baba, Sen Beni Ne Yapacaksın?”

Çocukluğumda Erzurum’da yazları dedelerimin köyüne giderdik. Babamın uzak akrabası Abdülcabbar Amca vardı. Şirin bir insandı, ailece severdik. Cabbar Amca’nın çok sayıda çocuğu ölmüştü; içlerinden birini unutamadığını söylerdi. Küçük bir kızı tandıra düşmüş, vücudu yanıklar içindeymiş. (Doğu’da, yere oyulmuş fırınlara ‘tandır’ adı verilir.) Doktora götürmemişler, iki gün acı içinde kalmış. Üçüncü gün Cabbar Amca kızını kucağına almış evin önünde ağır ağır dolaştırırken, çocukcağız bir ara gözlerini açmış ve “Baba, sen beni ne yapacaksın?” demiş, ardından gözlerini kapatmış ve ölmüş.

Bu acı yalnızca o ailenin değil, benim, sizin, hepimizin acısıdır.

Cabar Amca'yla ilgili bir anım daha var.

Erzurum'da Erkek Jinekolog

Cabbar Amca'nın evli bir kızı vardı ve bir kadın hastalığına yakalanmış. Doktora götürsün diye kocasına söylemiş, götürmemiş, babasına söylemiş o da götürmemiş. (Kadın olduğu için tek başına şehre doktora gitmesi imkânsızdı.) Sonunda babama söylemiş. Babam da Cabbar Amca'ya, "Cabbar, kızını şehre doktora götüreceğim," diye haber vermiş. O da, "Tamam Ağabey" demiş. (Babama güvenirlerdi.) Babam bu ablayı Erzurum'a götürüp Numune Hastanesi'nde jinekoloğa muayene ettirmiş. Bu olaydan bir süre sonra bizim evde oturlurken Cabbar Amca birden döndü ve babama, "Salih Ağabey, benim kızı götürdüğün doktor kadın mıydı, erkek miydi?" diye sordu. Babam ise "Kadıncı ya da erkekti, sana ne! Çocuk tedavi oldu ya, sen ona bak," dedi. Cabbar Amca kırgın ve kızgın bir şekilde, "Erkek doktora götürdün, değil mi!" diye bağırdı, daha sonra da, "Ben mahvoldum, damat duyarsa ne yaparım. Bilseydim hiç gönderir miydin?" diye dövünmeye başladı.

Babam, "Yahu Cabbar, ben sana Erzurum'da kadın jinekoloğu nerden bulayım. Bir tane erkek bulduk işte, otur da Allah'ına şükret," dedi.

Erkeğin kadından daha üstün olduğunu, bu yüzden de eğitim, sağlık gibi konularda elimizdeki sınırlı imkânları öncelikle erkek çocuklar için kullanmamız gerektiğini düşünmek yanlış olur. Çünkü hem erkeğin kadından daha üstün olduğu yolunda elimizde açık bilimsel veriler yok, hem

de bu düşünme şekli hatalı bir mantığa dayanmaktadır. Şöyle:

Diyelim ki kadın ile erkek arasında gerçekten birtakım farklar var ancak bu farkları bir eksiklik gibi yorumlamak, erkeğe özgü yetenekleri daha değerli, kadına özgüleri ise değersiz görmek yanlıştır.^(*) (Örneğin ortaparmağınızın işaretparmağınızdan daha uzun olması, onun ötekinden daha değerli olduğu anlamına gelmez, sadece iki parmak arasında işlev farkı olduğunu gösterir. Bu yanlış yorumlamanın temelinde peşin bir varsayım, bir önyargı vardır. O da şudur: “Erkek kadından üstündür!” Pek çok kişi bu önyargıyı kanıtlamak için türlü deliller aramaya kalkıştı bugüne kadar. Örnek:

Genelde kadınların daha duygusal, erkeklerin ise duygularını kontrol eden kişiler olduğu söylendi ve bu durum kadının zaafı, erkeğin ise üstünlüğü olarak görüldü, gösterildi. İşyerlerinde âmirler işe yeni giren elemanlarına, “Arkadaşlar, işinize duygularınızı katmayın,” dediler. Bu düşüncenin arkasında ‘duygular zayıflık getirir, işe zarar verir’ mantığı vardı. Bana öyle geliyor ki, duyguların sakıncalı görülmesi, kadınlara özgü sayıldığı içindir. Kadınsı özellik sergilemekten korkan nice erkek, kendi duygularını bastırıyor, başkalarının duygularını ise sakıncalı ilan ediyor.

Evet, en azından görünürde kadınlar, erkeklere oranla daha duygusaldır ve duygusallık erkekler tarafından sakıncalı görülür. Tam tersi olsaydı, erkekler duygusal, kadınlar ise duygusuz görünseydi, bence erkekler duygusallığın iyi bir şey olduğunu savunur ve kadınlar için, “Ne duygusuz şey bunlar,” derdi.

Bunca yıl kadınca duygusallığın zayıflık olduğu söylen-di sonra ortaya Duygusal Zekâ kavramı (EQ) atıldı; hayatta başarı için IQ’nun yetmediği bir de EQ gerektiği ileri sürül-

(*) Dökmen, Z. Y., a.g.e.

dü. Bence bu durum, hem kamuoyu gözünde rafa kaldırılmış olan duyguları akladı, (psikolojide ve sanatta duygularrafta değil, baş köşededir), hem de kadınların duygusal oldukları için erkeklerin gerisinde kaldıkları yolundaki önyargının yanlışlığını gösterdi. Ancak ne yazık ki, bakıyorum, çoğunluğun bu konudaki algılarında herhangi bir değişme yok.

İnsanlar, bir yandan, okuduklarının etkisiyle duygusal zekânın önemli olduğunu söylüyor, aynı anda 'kadınların duygusal oldukları için, en azından iş dünyasında erkekler kadar başarılı olamayacağını düşünmeye devam ediyor. Yani bu konudaki eski bilgi, kısmen de olsa yalanlayan yeni bilgiyle (duyguların önemli olduğu bilgisiyle) sentezlenmiyor.

İzninizle, bana ilginç gelen bu konunun altını bir kez daha çizmek, onu çerçevelemek istiyorum.

Bir Sentez Zorluğu mu?

Bunca zaman kadınların daha duygusal olduğu, erkeklerin ise duygularını kontrol ettikleri (aslında bastırırlar), bu yüzden de daha iyi yönetici olabilecekleri düşünüldü. Diyelim ki doğru. Ancak son zamanlarda Goleman EQ kavramını vurguladı; bunun üzerine hemen herkes, iş dünyasında, hayatta başarılı olabilmek için duyguların önemli olduğunu düşünmeye başladı. Ancak bence insanlar kafalarında bu iki bilgiyi sentezlemediler. Günlük konuşmalarda gördüğüm kadarıyla kimse çıkıp da, "Yahu biz bunca zaman kadınların duygusallığını bir zayıflık olarak algıladık, meğer hayatta, iş ortamlarında duyguların etkin kullanımı gerekiymiş, o halde bu kadınlar ikinci sınıf değilmiş," demiyor. Yani yeni bir bilgi, aynı alandaki eski bilгимizi gözden geçirmemizi, irdelememizi sağlamadı. Bu durumun, bir sentezleme zorluğu olup olmadığını tartışabiliriz.

Eğer bir sentezleme zorluğuysa, bu zorlanmanın temelini-

de, kadının 'zayıf olduğu' yolundaki katılaşımlı önyargılarımız var demektir.

Genel kanı, erkeklerin kadınlara oranla daha dirayetli, daha soğukkanlı, kadınların ise daha duygusal oldukları yönündedir. Bir futbol maçında ya da her gün trafikte bir araya gelen erkeklerin, çoğunlukla soğukkanlı olduklarını, duygusal davranmadıklarını söylemek mümkün mü?

Bilindiği üzere, 23. çift kromozom, erkeklerde XY, kadınlarda ise XX'tir. Bu durum, kadının bağışıklık sisteminin daha güçlü, strese direncinin daha fazla olmasını sağlar. Bu biyolojik artılarından ötürü kadınlar, stres yaratan ortamlara, erkeklere oranla daha kolay uyum sağlar. Bu durumda, kadınların duygusal tepkilerini, bir zayıflık olarak görmek yerine, uyum sağlama sürecinin bir parçası olarak görmek akla daha yakın gelmektedir.

Günlük yaşamda, ayaküstü sohbetlerde, erkeğin, en azından bazı açılardan kadınlardan üstün olduğu ileri sürülür. Bu, ne yazık ki (erkek olduğum için 'ne yazık ki' diyorum) doğru değildir. Üzerinde biraz düşünüldüğünde, erkeğin kadından üstün olduğunu iddia eden, hemen tüm görüşler kuşku uyandırmaya başlar. Erkeklerin lehine yorumlanan bazı kadın-erkek farkları, aslında fark değil, toplumsal yanlılıktan ve hatalı yorumlardan kaynaklanan suni farklardır.

Birkaç örnek:

Niçin Kadınlardan Büyük Sanatçı Çıkmıyor?

Çıkmaz, çıkamaz. Toplum izin vermez.

Kadın Tolstoy çıkmamasının nedeni, kadınların zihinsel açıdan eksikliği değil, kadının biyolojik özelliklerinin toplum tarafından onun aleyhinde kullanılmasıdır.

Bay Tolstoy konttu, çok miktarda köyü, köylüsü (yani kö-

lesi) vardı. Bayan Tolstoy, malikânelerin işleyişiyle, çocukların yetiştirilmesiyle ilgilendi; Bay Tolstoy da, hayatı boyunca okudu, gözlem yaptı, insanlarla konuştu, hayatı tanıdı ve yazdı. Bu durumun tersi, yani Bay Tolstoy'un çocuklara bakması, Bayan Tolstoy'un ise her türlü ortama girip çıkması, gözlem yapması, sonra da oturup roman yazması, ne mikro, ne makro toplumların kabul edeceği bir şeydir.

Rivayete göre Bay Shakespeare, konuşma özürü çocuğu ile eşini bırakıp uzaklara gitmiş, uzun yıllar eve dönmemiş ve dünyanın en ünlü tiyatro yazarlarından biri olmuş. Shakespeare'in başarısında şüphesiz ki kişisel yeteneklerinin rolü büyüktür ancak yeteneklerin ortaya çıkabilmesi için uygun ortamlar gereklidir. Yeteneklerini sergileyebilmesi için erkeğe uygun ortamlar sağlayan toplum, aynı cömertliği kadına göstermez. Eğer Bayan Shakespeare, konuşma özürü çocuğu ile kocasını bırakıp sanatçı olmak için uzaklara gitseydi, herhalde insanlar (kadınlar ve erkekler), "Vay vicdansız kadın, çocuğunu, kocasını bıraktı gitti, orada burada sürtüyor," derdi.

Toplumun erkeğe ayrıcalık tanıyan tavrını Tolstoy *Anna Karanina* adlı romanında çok güzel irdeler. Sevgilisiyle evlilik dışı ilişki yaşayan Anna Karanina, sevgilisine oranla toplum baskısına daha fazla maruz kalmaktadır. Örneğin kadın olduğu için tiyatroya gidememektedir ama sevgilisi erkek olduğu için gidebilmektedir.

Kadınların Derinlik Algısı Niçin Zayıftır?

Kadınların derinlik algısı yani üç yüz metre uzaklık ile dört yüz metreyi ayırt etme becerisi erkeklere oranla zayıf-mış, bu durum erkeklere trafikte avantaj sağlıyormuş.

Kadınların derinliği algılamada başarısız olmalarına bakıp, kadın beyninin eksik olduğunu düşünebilirsiniz veya şöyle düşünebilirsiniz:

Kadın, bin yıllar boyunca, mağarada, klanda, kulübede kapalı kaldı ya da yaşamı Türk kültüründeki hayatta (kapalı mekânda) geçti. Üç metrelik duvara bakarak derinlik algısı gelişmez. Ava, savaşa giden erkekler, binlerce yıl içinde derinlik algılarını geliştirmiş olabilirler. Bir görüşe göre, ellerindeki okun menzilini daha iyi bilen dedeler, avda savaşta başarılı oldular; genleri günümüze ulaştı, bizler onların torunlarıyız.

Kadınların Araba Park Etme Becerileri Niçin Zayıftır?

Özellikle ülkemizde, çevrenize baktığınızda, kadınların araba park ederken erkeklere oranla daha fazla zorlandıklarını görürsünüz. Bir süre önce internette bir yazı dolaşmıştı. Kadınların, erkeklere oranla araba park etmekte daha başarısız olduklarını vurgulayan bu yazıda, başarısızlığın nedeni, kadınların beyin ve parmak yapılarının erkeklerden farklı olmasına bağlanıyordu. Bu tür açıklamaları inandırıcı bulmuyorum. Bu konuda bir de benim açıklamama bakınız:

Ülkemizde ne yazık ki olmaması gereken bir şey oluyor: On beş-on altı yaşındaki erkekler babalarının arabasını gizlice alıyor, gezip dolaşıp tekrar yerine koyuyor. Bugüne kadar bunu yapan çok erkek çocuk görmüşsünüzdür. Ancak aynı şeyin kızlar tarafından yapıldığını, ya hiç duymamışsınızdır ya da en fazla birkaç tane duymuşsunuzdur.

Çok sakıncalı da olsa, suç da olsa erken yaşta gerçekleştiren bu öğrenme erkeğe avantaj sağlıyor. Pek çok kadın, yirmi yaşında, trafik kursunda ilk kez direksiyona otururken, aynı yaştaki genç erkekler, beş-altı yıllık bir tecrübeyle işe başlıyorlar. Bu erkeklerin bir kısmı, illegal şekilde, şehirlerarası yollarla şoförlük de yapmıştır.

Bitmedi. Eğer siz erkekseniz ve babanızın arabasını gizlice kaçırmışsanız, o arabayı bırakırken, aldığınız şekilde park

etmeniz hayatı önem taşır. Aksi halde babanız durumu anlar, siz de bir daha o arabayı kaçıramazsınız. Yani sonuçta erkeklerin en azından bir kısmı, babalarının arabasını kaçırarak, genç yaşta, âdeta bir park etme uzmanı oluyor.

Şimdi siz, “İyi de niçin genç erkekler araba kaçırıyorlar da genç kızlar kaçırmıyor, demek ki kızların beyinlerinde bir eksiklik var,” diyebilirsiniz. Demeyin. Bu konuda kızlarda bir sorun yoktur. Toplumun, özellikle babaların erkek çocuklara bakış tarzlarında bir sorun vardır. Erkek çocuklara abartılı değer verilir, vaktinden önce birtakım davranışlara özendirilir. Ben bugüne kadar, üç-dört yaşındaki oğluya direksiyona oturan yüzlerce baba gördüm ama direksiyona kızıyla oturanını görmedim.

Babalar, oğullarının büyümesini beklemeden, sabırsızlık gösterip üç yaşındayken onları direksiyona oturttuklarında, oğullar da on beş yaşlarına geldiklerinde, sabırsızlanıp ehliyet almayı beklemeden trafiğe çıkıyor. İzleyen bölümde bu konuya tekrar değineceğiz.

Bu noktada şunu vurgulamak isterim: Kadınların arabalarını erkekler kadar rahat park edememelerinin nedenini, kadınların beyinlerinde veya parmaklarında aramak yerine, toplumun, özellikle babaların, erkek çocuklarını arabaya yönlendiren cinsiyet ayrımcılığında aramak daha mantıklıdır.

“Erkek mi Kadın mı?”

Tartışması Gerekli mi?

21. yüzyıla girdik, maalesef hâlâ, “Erkek mi üstün kadın mı?”, “Erkek ve kadın niçin eşittir?” türünden tartışmalar yapmamız gerekiyor. Kimin daha üstün olduğunu veya niçin eşitlik bulunmadığını tartışmak yerine, eşitliğin nasıl sağlanabileceğini düşünmek, çağımıza ve pek övündüğümüz insanlığımıza daha uygun düşecektir. “İnsanlar ve

Hayvanlar” adlı tiyatrosunda Vercos, “**İnsanı insanda aramayın** (yani beyaz mı daha insandır, zenci mi; kıllı mı insandır, kılsız mı diye araştırmayın), **insanı insanda oluşturun,**” der. Bu görüş, iki cinsiyetin eşit olup olmadığı konusunda da geçerlidir.

Erkeğe Abartılı Değer Verme

Geçmişten günümüze dünyadaki genel eğilim, erkeğin kadından farklı ve üstün, bu yüzden de daha değerli olduğu yolundadır. Yukarıdaki bölümde, eksik veriye, hatalı değerlendirilmeye dayanan bu görüş, incelendi, eleştirildi. Kısaca tekrarlamak istiyorum:

*Erkek kadından farklı olabilir.
Ancak erkeğe ait özellikleri üstünlük,
kadına ait olanları gerilik kabul etmek,
bir önyargıdır. Ortaparmağınızın
iştartparmağınızdan uzun olması,
onun ötekinden daha değerli olduğu
anlamına gelmez.*

Erkeğe abartılı değer verilmesi, acı mı gülünç mü olduğuna karar vermekte zorlanacağımız durumları ortaya çıkardı. Eskiden daha yaygındı, şimdilerde söyleyeni azaldı ancak bir zamanlar söylenmiş olmasını bile üzücü buldu-

ğum bir söz var, toplumum cinsiyet farklarına olan bakışını yansıtıyor.

"Kadın, erkeğin elinin kiridir."

Bir yargı mı, yoksa kadını aşağılama mı, yoksa kadının değersiz görülmesi için bir çaba mı? Bu sözde hangisi var, karar vermek güç. Her ne anlama geliyorsa, bu söz karşısında öncelikle, samimiyetle kısaca, "Haşa," demek istiyorum. "Kadın erkeğin elinin kiridir" sözünü, yıllar önce ilk duyduğumda, 'Yok, elinin körü!' demiştim içimden.

Yine erkeğe, kocaya abartılı değer verme anlamı taşıyan, ülkemizde halen tedavülde bulunan sözlerden ikisi:

*"Şişe kadar kocan olsun,
paşa kadar hükmü olur."
"Sinek kadar kocan olsun,
tek başında bulunsun."*

Bu sözlerde erkeğin değeri abartılırken, kadının değeri küçültülmektedir. Özellikle ikincisinde, kadının erkeğe tâbi olması gerektiği, tek başına toplumda barınamayacağı vurgulanmaktadır. Kadının tek başına olması, kendi ayakları üzerinde durması niçin mümkün değil? Kadın mı zayıf, yoksa toplum içinde tek başına yaşayan bir kadın görünce erkeklerin iradesi mi zayıflıyor?

Erkeğe Abartılı Değer Vermenin Topluma Zararı

Erkeğe abartılı değer vermek, kadına, dolayısıyla topluma zarar verir. Erkeğe değer vermenin aslında hiçbir sakıncası yoktur ancak abartılı değer verilmesi, hemen ardından ka-

dına değer vermeme, onu ikinci sınıf, zayıf bir varlık olarak görme eğilimine yol açıyor. Erkeğe aşırı değer verdikçe, toplumun gözünde kadının değeri giderek düşüyor. Ülkemizin ve dünyamızın bazı yörelerinde sırf bu yüzden kız çocukların okula gönderilmesi, hekime götürülmesi insanlara gereksiz gelmiştir. Sakıncalı olan budur.

Erkeğe abartılı değer verilmesi, giderek eğitim alanında ve çalışma alanında kadının geriye atılmasına, ihmal edilmesine yol açtığında, toplum kendi potansiyelinin yüzde ellisini (kadınların gücünü) kullanmamış olur.

Çocukluğumda şu sözleri sık duyardım: “Efendim, bir kadın tek başına bir başka şehre gitmemeli, gidemez!” Sıklığı azalsa bile, sanırım bu bakış tarzı hâlâ sürüyor. Bu düşünme yapısının arkasında, kadının yolculuğu beceremeyeceği, bir saldırıya uğrarsa kendini koruyamayacağı hatta güvenlik güçlerinin de onu koruyamayacakları, bu arada belki de kadının sağa sola bakıp erkekleri kıskırtacağı yolunda, temelsiz birtakım varsayımlar, endişeler var. Bu endişelerden kurtulmak gerekir. Abartılı endişeler, veriye dayanmayan varsayımlar, pek çok açıdan topluma zarar verir, en azından insanların hareketlerini kısıtlar.

Erkeğe abartılı değer verip kadını ‘beceremez’ algılamanın bir başka tezahürü: Çevrede zaman zaman, hali vakti yerinde olduğu için karısını çalıştırmayan erkekler görüyorum. Erkek, “Ben kendime, ‘Karısını çalıştırıyor,’ dedirtmem!” diyor ya da kendi kazancı iyi olduğu için karısının çalışmasının gereksiz olduğunu düşünüyor. (Belki de kimi erkek alttan alta karısını kıskandığı için çalışmasını istemiyor.) Kadın da, aslında bir mesleği olduğu halde ev dışında para kazanacağı bir işe girmiyor, evinin kadını oluyor.

Burada önemli bir nokta dikkatten kaçıyor. Bir insan, bir kadın sadece para kazanmak için çalışmaz, potansiyelini kullanmak, kendini geliştirmek için de çalışır. Bu yüzden, paraya

ihtiyacı olmayan ailelerde, insanların ev dışında çalışmamayı tercih etmeleri akılcı değildir.

Ev dışında çalışmayan hanımların en azından bir kısmı, evlerinde mutlu oluyor. Ancak ev dışında çalışmamak, gide-rek kadının dış dünyayla irtibatını azaltıyor, yaşam tecrübesi edinmesini engelliyor ve bundan daha kötüsü, bazen (aslında çoğunlukla) erkek kadından önce ölüyor. Bu durumda kalan kadınlar genellikle büyük sıkıntılar içine giriyor. Örneğin bir veraset ilamı çıkarmak veya vergilerle, faturalarla uğraşmak, bu kadınlara çok zor geliyor. Ülkemde ne yazık ki, elindeki bir faturayla, belediyede veya bankada ağlayan kadın görmek mümkündür.

Bu tür üzücü sahneler, erkeği aşırı değerli, kadını ise korunmaya muhtaç, ‘beceremez’ bir varlık olarak algılamamanın sonucunda yaşanmaktadır; yanı sıra sonuç da yine aynı duyguları yaşıtmaktadır.

Erkeğe Abartılı Değer Vermenin Erkeğe Zararı

Erkek çocuklar, bir zamanların kırsal kesim yaşamında, hatta şehir yaşamında, kız çocuklara oranla daha işlevseldi belki. O günün sosyal yaşamında erkek çocuklar, anababanın tarlada, kavgada destekçisi, yaşlılıkta ise güvencesiydi. Evlenen kızlar evden uzağa giderdi, evlenen erkek çocuk ise baba evinde kalırdı. Ancak yaşam koşulları değişmiştir, insanlar kavgaya ettiklerinde, oğullarını değil polisi çağırıyor. Toplumda revaçta olan mesleklere kızlar da yöneliyor, erkekler de.

Bu durumda erkek çocuğun işlevi toplumda azalmıştır. Ancak buna rağmen erkeğe abartılı değer verme sürmektedir ve bu da, toplumu zarara uğratmanın yanı sıra, doğrudan erkeklerle de zarar vermektedir. Bu konuda pek çok örnek verilebilir. İşte birkaç tanesi:

Erkek Çocukların Direksiyon Merakı

Bir önceki bölümde bazı babaların üç-dört yaşındaki oğullarını kucaklarına alıp direksiyona oturduklarından söz ettik. Oğlunun araba kullanması konusunda babanın sergilediği bu hevesli ve aceleci tavır, büyük bir ihtimalle çocuğu, on beş-on altı yaşında direksiyona geçmeye itiyor.

Zamanından önce direksiyona geçen söz konusu gençlerden kimileri ise ciddi kazalar yapıyor. Şimdi bu kazanın vebali/günahı kime aittir? “Babaya” demeyiniz. Bu tür kazaların vebali, o babaya ve hepimize aittir. Erkeğe aşırı değer veren, erkek çocuğu kız çocuğundan üstün tutan toplumun bir üyesi olarak, aslında bu işin vebali hepimize aittir.

Erkeğin Evinde Yalnız Kalması

Erkek çocukları kızlardan üstün sayıp aşırı tezahüratla pohpohlayarak büyüttüğümüz zaman, gerek çocukken, gerekse yetişkin olduklarında, kendilerini kadınlardan üstün görüyor ve giderek kadının dünyasına yabancılaşıyorlar. Böylece biri erkeğe ait, diğeri kadına ait farklı iki dünya oluşuyor.

Erkekler kahvelerde, kadınlar kapı önlerinde veya günlerde, diğer cinsiyete kapalı iki ayrı dünya oluşturuyorlar. Böyle olunca da bir kadın ile bir erkek evlendiğinde, iki kişilik yeni bir dünya oluşturmakta zorlanıyorlar. Pek çok karıkoca birbiriyle sohbet etmekte güçlük çekiyor.

Üzülerek söylemek zorundayım, nice erkek, cinsel ilişkiyi iki dakikalık bir iş sanıyor. Oysa kaliteli bir cinsel ilişki için, saatler öncesinde kadının ve erkeğin huzurlu olması, zarif, derin, haz verici sohbetler gerçekleştirmesi gerekir. (Güzel yemek ağır pişer.) Fiziksel yakınlık, eğer duygusal yakınlığı izliyorsa etkili olur.

Birçok kadın, kocasıyla sohbet edememekten yakınır. Top-

lum erkeği, bir kadınla sohbet edecek şekilde değil, ‘önemli/ciddi’ işler yapacak şekilde yetiştirmiştir.

“Varsın olsun, karıkoca öyle uzun uzun sohbet etmesinler, erkek erkek arkadaşlarıyla, kadın da kadın arkadaşlarıyla yakınlık kursun ve çocuk yapacak kadar bir araya gelsinler, yeter” diyebilirsiniz. Demeyin. Çünkü böyle olduğunda öncelikle erkek zarara uğrar, evinde yalnız kalır. “Kadın da yalnız kalır,” diyeceksiniz. Kadın en azından çocuklarıyla yakınlık kurar, yalnızlıktan kurtulur.

Ailelerde anne ve çocuklar, üstü kapalı bir birlik oluşturdıklarında, babalar yalnız kalır. Yalnız kalmak babayı gidecek hırçınlaştırır. Bir anlamda sosyometrik örüntüde yalnız kalan, vukuat yaratır. Bu durum ailelerde de geçerlidir, işyerlerinde de.

Ailenin ilk bebeği dünyaya geldiğinde, bazen babalar kıskanç ağabeylere dönüşebilir. Şöyle:

Babaların ‘Kıskanç Ağabey’e Dönüşmesi

Ailelerde zaman zaman şunu gözlemek mümkündür: İyi geçinmekte olan bir çiftin ilişkisi, ilk bebek doğduktan sonra sıkıntılı bir döneme girer. İlişkideki sıkıntının yanı sıra baba, aylar süren bir gerginlik yaşamaya başlar.

Baba, resmen çok mutludur, ancak kendisinin de tanımlayamadığı bir huzursuzluk yaşamaktadır. Bazen öfke patlamaları yaşar, bazen içine kapanır.

Duygu durumundaki bu değişiklik, genelde, bebeğin gece uyutmamasına, babanın bebekten ötürü sorumluluğunun artmış olmasına bağlanır ve “Geçer,” denilir. Ancak babanın gerginliği aileyi olumsuz etkiler ve bu baba gerginliğinin, uykusuzluk, sorumluluk artması gibi çeşitli nedenleri olabilir. Galiba bir neden

de, bebeğin doğumuyla birlikte babaların ailede yalnız kalmalarıdır.

Başlangıçta karıkoca iki kişilik bir ekip oluşturur, bebeğin doğumuyla birlikte ise aile üç kişi olur. Ancak ortaya çıkan tablo '2+1' görünümündedir. Anne zamanının önemli bir kısmını bebeğine ayırmaktadır. Erkek artık evin beyaz atlı prensi değildir, artık prens/prenses bebektir; erkek eski ilgiyi görmemektedir, göreceli olarak yalnız kalır. Artık erkeğin annesi bile, eve girince, eskisi gibi aslan oğluna değil, güzel torununa yönelmektedir. Bu durum giderek babayı huzursuzlaştırır ve baba, teşbih yerindeyse, yeni doğan kardeşini kıskanan minik ağabeylere benzemeye başlar.

Erkeğin elinde, bu yalnızlığı giderecek geleneksel bir araç yoktur. Oysa söz konusu yalnızlığı giderecek, alışılmış dışı birtakım yollar bulmak mümkündür. Örneğin bebeğin bakımını eşiyle birlikte yapabilir; yıkamak, bezini değiştirmek gibi ya da karıkoca, bebeklerini birine bırakıp, birkaç saat için bir yerlere birlikte gidip, bir şeyler içerek sohbet edebilir. Kimisi, "Bu çocuk beş yaşına gelene kadar biz sinema, tiyatro yüzü görmedik," der.

Bu tarz aile yaşantısı sağlıklı değildir. Söz konusu ifade bize, bebeğin doğumuyla birlikte ailenin bir esirler evine dönüştüğünü anlatmaktadır.

Sonuçta şunu söyleyebiliriz: Erkeklerin el üstünde tutulmaları, baba olduklarında sıkıntıya düşmelerine yol açacak '2+1'lik bir tablo ortaya çıkarabilir. Söz konusu sıkıntının giderilmesi için en etkili yol, erkek kadın eşitliği ve bu eşitlerin derin etkileşimini, sohbetini sağlayabilmektir.

Gelişim dönemleri sırasında erkek ve kız çocukların birbirlerini dışladıkları bir dönem vardır. Daha sonra –çevre engel olmadığı takdirde– birbirlerini kabullenmeye, ortak grup arkadaşlıkları kurmaya hazır hale gelirler. Toplumun erkeği kadından üstün görmesi, yaşlar büyüdükçe iki cins arasındaki iletişimi zorlaştırır.

Erkeğin Yükü ve Öfkesi

Erkeğin, karısını ve tüm ev halkını bastıran öfkesinin/saldırganlığının arkasında, biyolojik bir temel bulunabilir. Ancak konunun sosyal ve psikolojik yanı da vardır.

Erkeğe abartılı değer veren toplum, bu ikramının doğal bir uzantısı olarak erkekten birtakım önemli görevler bekler. Âdeta onun eline, trafikte kahramanlık dahil, uzun bir beklenti listesi tutuşturulmuştur. Yoğun beklenti altında olmak erkekte stres yaratır, bu stresin doğal bir uzantısı olarak da erkek öfkeli olur.

Toplumun ‘güçlü erkekten’ beklentilerinin neler olduğunu (bu arada erkek de kendisinden toplumun beklentilerinin aynısını beklemektedir) izleyen bölümde ele alacağız.

Öfkeli erkek, çevreye zarar verebilir ancak bu öfkeden kendisi de zarar görür. Çevremizde, kavga edip ölen, en azından kavga edince tansiyonu çıkan, komşusunu mahkemeye verip zaten yoğun olan mahkemeleri gereksiz yere işgal eden nice erkek var.

Huzur Apartmanları

Ülkemizdeki pek çok apartmana ‘Huzur’ adı verilir çünkü genelde huzur yoktur. Oturanlara ise ‘Apartman sakinleri’ denilir, aslında sakin de yoktur. Apartmanda yıl içinde ara ara kavgalar olur, yılda bir yapılan ge-

nel toplantıda ise yine büyük bir olasılıkla kavga olur. Bazen apartman sakinleri –özellikle erkekler– birbirlerinin üzerine kahramanca atılırlar.

Bu alt başlık altında, erkeğe abartılı değer vermenin erkeğe zararları tartışıldı. Aslında erkeğe zarar veren her şey, dolayısıyla toplumun tüm kesimlerine zarar verir. Sonuçta erkeğe abartılı değer vermenin, hem erkeklere, hem çeşitli açılardan toplumun tümüne zarar verdiğini düşünebiliriz.

Erkeğin Kadına Yönelik Öfkesinin ve Baskısının Nedenleri

Dünyada, işyerlerinde, ailelerde esirler evinin oluşmasının nedenlerinden biri, erkeğin kadına baskısıdır.

Erkeğin kadına niçin baskı yaptığı, onu niçin ikinci sınıflığa ittiği konusu, bugüne kadar, farklı zamanlarda, farklı alanlara mensup biliminsanlarınca tartışıldı. Örneğin, erkeğin kadına baskısının, töre cinayetlerinin, feodal düzenin bir parçası olduğu söylendi.

Bu bölümde kadına baskıyı, erkeğe ait bireysel psikolojik özellikleri vurgulayarak inceleyeceğiz. Sosyal, ekonomik, antropolojik, psikolojik öğeler şüphesiz ki iç içe geçmiştir. Bir erkeğin bilinci, bilinçaltı, makro düzeydeki sosyal, ekonomik olaylardan etkilenir ve aynı zamanda onları etkiler. Bu gerçeğin farkında olarak konuyu, analitik açıklamalara ağırlık vererek irdelleyeceğiz.

Erkeğin kadına yönelik öfkesinin nedenlerini 7 başlık altında toplayalım:

1. Model Alma

Çocuklar çevrelerindeki insanları, önce taklit eder, daha sonra da gördüklerini içselleştirip kendilerine ait davranış örüntüleri haline getirir. Bu süreçte ‘model alma’ adını veriyoruz. Çocuklar, model aldıkları kişilerin belli durumlar karşısındaki davranışlarının benzerini, aynı durumlarda sergiler.

Çocuklar pek çok konuda birilerini model alır: Arkadaşlarını, öğretmenlerini, televizyonda gördükleri kişileri... Ancak, gelişim süreçleri içinde, en yoğun biçimde ve hayat boyu kullanmak üzere anababalarının davranışlarını model alırlar; yani küçük yaşlarda onların davranışlarını gözleyerek onlar gibi davranmayı öğrenirler ve bu davranışları hayat boyu kullanırlar. Anababalar, kitap okuyarak veya okumayarak, sigara içerek veya içmeyerek çocuklarına model olur.

Çocukların anababalarını model alarak öğrendikleri önemli bir konu da öfkenin ifadesidir. Öfke duygusu, biyolojik kökenlidir, içimizde doğal olarak vardır. Öfke duygusunu öğrenmeyiz, öfkemizi ifade etme şeklini öğreniriz. Söz konusu öğrenme ise daha çok anababayı model alarak gerçekleştirilir.

(İçimizdeki öfke duygusu çeşitli şekillerde ifade edilebilir. En yaygın ifade şekli, saldırganlıktır. Ancak öfkemizi girişken/lisanı münasiple de ifade edebiliriz. Örneğin kuyrukta önünüze geçenle dövüşebilirsiniz de, ona kibarca sıraya geçmesini de söyleyebilirsiniz. Birinci davranış saldırgan, ikinci davranış girişkendir. Bir yakınınıza küstüp konuşmamanız ise, öfkenizi pasif saldırganlıkla ifade ettiğiniz anlamına gelir.)

Erkek ve kız çocukların bir kısmı pasif saldırganlığı, çoğunluk ise açık/aktif saldırganlığı öğrenir. Daha çok da erkek çocuklar saldırganlığı, özellikle kadına yönelik saldırganlığı babalarından öğrenir. Bunun nedeni, toplumun saldır-

ganlık konusunda erkeğe izin vermesi, kadına ise vermemesidir. Erkeğin dövüşmesi veya küfretmesi, bir ölçüde hoş görülür, ancak bunlar kadında hoş görülmez. Kadınlarımızda daha çok pasif saldırganlık vardır; kız çocukları annelerinden pasif saldırganlığı öğrenir.

Erkek çocukların babalarından öğrendikleri bir başka şey, kadına baskı yapmak, onu ikinci sınıf bir insan olarak algılamaktır. Yukarıdaki bölümlerde, bazı babaların küçük erkek çocuklara, “Hadi git anneye tükür, vur, saçını çek!” dediklerini dile getirdik. Burada baba, şaka yaptığını zannederek, oğluna hiç farkında olmadan ‘kadına saygısızlık, baskı yapma ve saldırma’ eğitimi vermektedir. Bu tür eğitime maruz kalan erkeklerin ilerde eşlerine saygılı olmalarını nasıl bekleriz?

Anneye Ev Alma Özlemi

Bugüne kadar ülkemde pek genç erkeğin aklında, para kazanıp anneye bir ev alma özlemi olduğunu gördüm. İşçisi, sporcusu, yurtiçinde çalışanı, yurtdışına gideni, pek çok erkek konuşmamız sırasında bana, “Anama bir ev alacağım”, “Anama bir ev almak istiyorum,” demiştir. Ben bu olayı, yanlış ya da doğru, şöyle yorumluyorum: Genç erkekler annelerinin ezildiğini, mağdur olduğunu düşünüyorlar/görüyorlar; bu durum onları üzüyor. Mümkün olan ilk fırsatta onlar için bir şey yapmak istiyorlar. Genç erkekler, annelerinin, maddî sıkıntı altında ezildiğini, en çok da babaları tarafından ezildiğini düşünüyorlar. Annelerine bir ev alarak onlara huzurlu bir aile ortamı vermeyi hayal ediyorlar; annelerinin o güne kadar sahip olmadığı, babalarının annelerine veremediği huzurlu ortamı vermeyi düşünüyorlar.

Belki de en çok, babalarının annelerine göstermediği saygıyı, anneye bir ev alarak göstermeye çalışıyorlar. Galiba bu gençler annelerine, bir huzurlu aile, bir eşitler evi vermek istiyorlar. Annelerine, altın almaktan, onlara bankada bir hesap açtırmaktan söz etmiyorlar, “Ona bir ev alacağım,” diyorlar.

Babaları da kira ödemekten perişan olmuş, soba yakmaktan bıkmış olabilir; babaları için ev almaktan söz etmiyorlar, özellikle annelerini vurguluyorlar. Bence ezilen, mağdur olan anneleri için, belki de hem anneleri hem kendileri için bir eşitler evi hayal ediyorlar. (Türk erkeğinin içindeki anneyi rahat ettirme arzusu, binlerce yıldır masallarımızda da yaşıyor. Keloğlan, uzaklara gider, uğraşıp zengin olur, ama dönüşte mutlaka annesini rahat ettirir, ona huzurlu bir ev verir.)

Genç erkekler, hayat şartları içinde ve bir de koca baskısı altında ezilen annelerine karşı duyarlı davranıyor, onları kendi emekleriyle ev alıp kollamaya çalışıyorlar. Yani kısacası, –zannettiğim kadarıyla– erkekler annelerinin ezildiğini görüyor ve üzülüyorlar.

Ancak evlenince pek çoğu, bir zamanlar babalarının annelerine yaptığı baskının benzerini kendi eşlerine yapmaya başlıyorlar. Bir ihtimal, gelecekte, onların da oğulları ilerde onların eşlerine ev almaya çalışacaktır.

“Bu ne perhiz ne lahana turşusu?” dedirten bu durum bize neyi gösterir? Galiba bu durum, genç erkeklerin, kadına öfkelenmeyi ve baskı kurmayı babalarından öğrendikleri, bunu eşlerine uyguladıkları, ancak bu baskının annelerine babaları tarafından uygulanmasını onaylamadıkları anlamına geliyor.

2. Eski Senaryolar (Unutulmuş Nöbetçiler)

Çocukluk yıllarımızdaki bazı yaşantılar, yaşam boyu zihnimizi, bizi bırakmıyor. Yaklaşık otuz yıldır, grup üyesi ya da yönetici olarak psikodramanın içindeyim. Bugüne kadar, biraz derinleşince kökü anababaya dayanmayan bir tek sorun görmedim. (Belki vardır ama ben görmedim.) Onlarla ilgili birtakım senaryoları yaşam boyu kullanıyoruz.

Bazen eşim Zehra Hanım’la, anne ve babalarımızdan aldığımız senaryoları bugünkü davranışlarımızda yakalıyoruz, hayret ediyoruz ve aramızda, “Yahu, bu yaşa geldik, anababalarımızdan aldığımız psikolojik mirastan kurtulamadık, hâlâ onları kullanıyoruz, galiba bundan sonraki ömrümüzde de kullanmaya devam edeceğiz,” diyoruz.

Bazen bir psikodrama oturumunda bir üye, oyununun ilk sahnesinde müdürünün sert oluşundan, davranışlarının onu incittiğinden söz eder. Bu üye, biraz geriye gidildiğinde, bugün müdürünün karşısında yaşadığı duyguları, bir zamanlar babasının karşısında da yaşadığından söz eder. Psikodrama koşulları içinde babasıyla konuşur, onun rolüne girer (onunla empati kurar), babasıyla ilgili olarak yeni farkındalıklar kazanır, bazen babasına sarılır, onunla uzlaşır. Bunun üzerine bu üye, müdürüyle olan çatışma sahnesini tekrar yaşadığında, çatışmayı, ilk sahneye oranla daha farklı algılamaya başlar; bezen çatışmayı abarttığını, bazen de yanlış algıladığını düşünmeye başlar. İnsanlar müdürlerine kızmaya devam et-seler bile, psikodrama sahnesinde babalarıyla yaşadıkları en küçük bir uzlaşma sahnesi, onları, müdürleriyle olan çatışmalarını daha ılımlı algılamaya itiyor.^(*)

(*) Burada verilen örnek, psikodramayı kavramak için yeterli değil. Bu konuda, psikodramanın kurucusu Moreno’ya, bana, Deniz Altınay’a ait pek çok kitap var. Ancak psikodramayı, yalnızca okuyarak öğrenmek de mümkün değildir, psikodrama gruplarına katılmak bu konuda en etkili yoldur. Merkezi Ankara’da bulunan Grup Psikoterapileri

Bazen, psikolojik danışma kapsamında öğrencilerimle gerçekleştirdiğim psikodrama oturumlarında, öğrenciler arasındaki çatışmalar dile getirilir. Biraz derine inildiğinde, kardeşlerarası çatışmalar, kardeş kıskançlıkları ortaya çıkar. Kardeş kıskançlığının bir basamak altında ise, anababanın sevgisini paylaşma gayreti, anababaya ilişkin çeşitli duygular vardır.

Bütün bu örnekler, çocukluğumuza ait, anababayla ilgili eski senaryoların ileri yaşlarda davranışlarımızı şekillendirdiğini göstermektedir bize.

Yıllar önce bir doktora öğrencimle, Bilişsel Analitik Terapi (CAT – Cognitive Analytic Therapy)(*) üzerine konuşuyorduk. Kendisiyle ilgili yaptığı bir analiz sonucunda şunu fark etti: O aralar kilo sorunu vardı, sürekli perhiz yapıyordu. Niçin bu kadar çok yediği konusunda çocukluğundan gelen bir mesaj olduğunu sezinliyordu ama bulamamıştı. Bir ara bir anısını hatırladı. Beş yaşlarında küçük bir oğlan çocuğuyken çok zayıfmış. Bir gün bir piknikte hiçbir şey yememiş. Ablası da, “Ye, yoksa büyüyemezsin,” demiş. O an büyüyememekten korkmuş. Şimdi içine baktığında, zihninin bir kenarında ‘Ye, yoksa büyüyemezsin’ mesajının durmakta olduğunu söyledi ve bugün çok yemesinin temelinde bu mesajın bulunabileceğini belirtti. (Onun kurduğu bu bağlantı, şık bir yorum olarak görünmektedir ancak yüzde yüz doğru olduğundan emin olamayız.)

Piknikteki olay, tedavülden kalkmış eski bir senaryodur.

Derneği ve merkezi İstanbul’da olan Deniz Altınay’a ait akademi, psikodrama yaşantısı geçirmek isteyenlerin katılabilecekleri gruplar düzenlemektedir.

- (*) Bilişsel Terapi’de özetle, günlük yaşamdaki otomatik düşüncelerimizin altında ara inançlar, daha da altında, “Ben yetersizim,” şeklinde birtakım temel inançlar bulunduğundan söz edilir. CAT’de ise birtakım temel inançların, rasyonel veya irrasyonel şemaların oluşmasına zemin hazırlayan psikoanalitik bir yapı bulunduğu ileri sürülür.

Bugün hâlâ gencin fazla yeme davranışını tetikliyor olabilir. Eğer böyleyse, söz konusu eski senaryoyu, orduların unutulmuş nöbetçilerine benzetebiliriz.

Unutulmuş nöbetçi nedir? Bir zamanlar İngiltere’de bir duvarın dibinde, görünürde hiçbir işlevi olmayan bir nöbetçi beklemiş. Bu durumu ilginç bulan bir yüzbaşı, nöbet kayıtlarının bulunduğu defterleri inceleyerek, yıllar öncesine gittiğinde, yıllar önce bir tamirat için malzeme konulduğunda oraya bir nöbetçi dikildiğini, tamirat bittikten sonra nöbetçi-yi kovanların, nöbetçi-yi listeden çıkarmayı unuttuklarını anlamış. Böylece, o noktada yıllar boyunca iki saatte bir nöbetçi değişimi yapılmış.

Orduların unutulmuş nöbetçilerine benzer şekilde insan zihninde de tedavülden kalkmış, işlevini yitirmiş birtakım cümleler vardır. ‘Ye, yoksa büyüyemezsin’ de, bu türden, bir zamanlar işlevsel ama şimdi işlevini yitirmiş bir cümle olabilir.

Orduların unutulmuş nöbetçilerine benzeyen ‘eski senaryolara’ kendi yaşamımdan bir örnek sunmak istiyorum.

“Ya Annem ya da Babam Ölüirse?”

Ben kaygılı bir çocuktum; uzun yıllar, “Ya annem ya da babam ölüirse?” endişesiyle yaşadım. Büyüdükten, psikolog olduktan sonra, bu endişemin nedenlerini buldum. Bunlardan biri şuydu:

Küçüktüm, bir gün annem aynen bana şunları söyledi: “Ben on yaşımdayken bir gün babam ölüverdi. O güne kadar babamın öleceği, ölebileceği düşüncesi aklıma hiç gelmemişti. İnsan anababasının öleceğini düşünmüyor, sonra birden ölüyorlar.”

Bu sözler beni korkuttu ve galiba daha sonra şöyle düşündüm: ‘Annem, babasının ölebileceğini hiç dü-

şünmemiş ve babası ölmüş. Eğer ben de anne ve babamın öleceklerini düşünmezsem onlar da ölebilir. O halde ben annemin hatasına düşmeyeyim, sık sık onların ölebileceklerini düşüneyim.' Sanırım bu büyüsel düşünce tarzıyla onların ölümünü geciktirmeye çalıştım. İyi de, bu düşünce beni, sürekli olarak anne ve babasının ölümünü düşünen kaygılı bir çocuk haline getirdi. Bir zamanlar anneme ait olan, aslında benim için artık bir işlevi kalmamış olan bir senaryoyu yıllarca bilmeden kullandım, bu senaryo yüzünden kaygılı bir çocuk oldum.

Zihinlerde bulunan, yürürlükten kalkmış bazı eski senaryolar, erkeklerin kadınlara yönelik öfkelerinin ve baskılarının temelini oluşturabilir. Çocukken, babasının ev halkına, özellikle annesine yönelik öfkeli, baskıcı tavrını görmüş bir erkek, bir zamanlar babasına ait olan bu senaryoyu, şimdi bir ihtimal kendi evinde uygulayacaktır. Bu duruma 'eski senaryoların kullanılması' adını veriyoruz. Kullandığımız eski senaryolar, çoğunlukla, anababalarımızı model aldığımız için etkisini yıllar boyunca sürdürür.

3. İthal Senaryolar

Okumaya devam etmeden önce bir uygulama yapacağız. Şimdi sizden ricam şu:

Eğer evliyseniz, eşinizin yaptığı, sizin de kızdığınız bir davranışı düşünün. Eğer, "Hocam o kadar çok ki, hangi birini düşüneyim?" diyorsanız, üzülmeyin, içlerinden birkaç tanesini seçin.

Sececeğiniz davranış, karşınızdakine, "Yapma şunu, niçin yapıyorsun!" dediğiniz türden, sevmediğiniz, gıcık oldu-

ğunuz bir davranış olsun. (Evli olmayan okuyucularım, herhangi bir insanda, dostlarında, nişanlılarında veya sevgililerinde kızdıkları davranışları düşünebilirler.)

Diyelim ki eşinizde veya dostlarınızda, sergiledikleri zaman kızdığınız davranışları buldunuz. Tekrar düşünür müsünüz, bir zamanlar anneniz veya babanız da bu davranışa kızarmıydı? (Lütfen kitabı yarım dakikalığına kapatın ve düşünün.) Bazılarınız, “Evet onlar da bu davranışa kızardı,” diyor, bazılarınız demiyor.

Cevabınız “Evet” ise, bugün sizin eşinize, dostlarınıza gösterdiğiniz bu tepki, acaba size ait orijinal, gerekli mi, yoksa anababanızdan ithal bir senaryo mu kullanıyorsunuz? Bunu ayırmak güçtür. Eğer anababanızın senaryosunu kullanıyorsanız, yani onlar bir zamanlar bu tür davranışlara kızdıkları için, onları model alıp siz de aynı davranışa kıızıyorsanız, bu demektir ki onlar bu tür davranışlara kızmıyor olsalardı, siz de şimdi kızmayacaktınız. Eğer böyleyse, eşinize, dostlarınıza haksızlık ediyorsunuz demektir.

Eşiniz, anababanızdan taşıdığınız senaryoya müstahak değildir.

*Eşlerimiz, anababalarımızdan
taşıdığımız senaryolara müstahak
değildir.*

Bu gece bir daha düşünmenizi rica ediyorum. Eğer bugün sizin eşinize kızdığınız bazı şeylere, bir zamanlar anneniz veya babanız da kıızıyorduyorsa, siz büyük bir ihtimalle, size ve bugünkü evinize ait olmayan bir ithal senaryo kullanıyorsunuzdur. İthal senaryolar, eşlerimize öfkemizi körükler, evlerimizi esirler evine çevirir.

Şimdi bana ait ithal bir senaryoya bakalım:

“Derecesiz Olmaz!”

Eşimle evliliğimizin ilk yıllarında ilişkimiz çok iyiydi, hemen hiçbir ciddi çatışmamız olmadı. Bebeğimizin doğumunu izleyen aylarda çatışmaya başladık. Yükümüz ağırdı, ikimiz de doktora yapıyorduk. Bebeğin bakımı, doktoru, aşısı, banyosu, bakıcısı, süt saati, tebrike gelenleri ağırlama, evin alışverişi, yemeği, bulaşığı... Derken biz gerildik, başladık çatışmaya. Eşime kızdığım noktalardan biri, bebeğin ateşini dereceyle değil elini alnına koyarak ölçmesi idi. Ben derece koyalım istiyordum, O da eliyle bakıp, “Gerek yok, ateşi düşmüş,” diyordu. Giderek derece koymuyor diye eşime kızmaya başladığımı hatırlıyorum. Derece koymadığı için suçlamak, üstü kapalı şekilde ‘titiz anne’ olmamakla, bir adım ötesi ‘ilgisiz anne’ olmakla suçlamak demektir. Bu ise, ağır ve sonu kötüye varacak bir suçlamadır.

Niçin böyle davrandığımı konusunda kısa bir süre sonra dehşetle şunu fark ettim: Çocukluğumda hastalandığımda, annem mutlaka dereceyle ateşime bakardı. Şimdi ben aynı şeyi eşimden istiyordum.

Annem çok titizdi, ben hasta olunca elinde dereceyle dolaşmaya başlardı. Peki, niçin?

Ben, hem evliliklerinin on yedinci yılında dünyaya gelmişim hem de riskli bir çocukluk dönemi geçirmişim. Önemli sağlık sorunlarım varmış, dört yaşım da on bir kiloymuşum. (Bu kilo, standartların çok altındadır.) Bir de ateşlenirsem, annem ve babam bütün gece yanımda otururlarmış. Bu tablo içinde annemin elinde dereceyle dolaşması doğal mı? Doğal. İyi de, benim, annemden taşıdığım bu senaryoyu eşimden beklemem doğal mı? Hayır.

Eşim, sağlıklı bir çocukluk geçirmiş, annesinin kaygılanması gerekmemiş. Çok şükür bizim bebeğimiz de sağlıklıydı. Bu durumda, annemin davranışının aynısını eşimden beklemem, annemden ithal bir senaryo kullandığım anlamına gelir. Oysa bu, artık işlevi olmayan, güncelliğini kaybetmiş ithal bir senaryodur. (Eski günün elbisesi, yeni günde sıkar sizi.)

Bu ithal senaryoyu fark edince kısa sürede terk ettim. Bu da, benim ve ailem için bir şans oldu. Sizlerin de, artık işlevi kalmamış, güncelliğini yitirmiş ithal senaryolarınızı, fark etmenizi ve terk etmenizi diliyorum.

(Özel not: Derece saplantımı hoş gördüğün için teşekkürler Zehra.)

Bitmedi. Bir de işyerlerindeki öfkelerimiz var. Eğer bir amirseniz, mesela bir müdür iseniz, elemanlarınızda kızdığınız birkaç davranış düşününüz. Bugün sizin kızdığınız bu davranışlara, bir zamanlar değer verdiğiniz, kendinize model aldığınız bir amiriniz de kızarmıydı? Cevabınız “Evet” ise, sizin bugünkü öfkeniz size ait orijinal bir öfke mi, yoksa model aldığınız o müdürden ithal ettiğiniz bir senaryo mu?

Bunun farkına varmak, sizi zenginleştirecektir.

4. Beklenti Yoğunluğu (Erkek Olmak Zor Zanaat)

Kadınların yapmaları gereken işler ağır olabilir, hem ev dışında, hem de evde çalıştıkları için zorlanabilirler. Ancak buna rağmen, toplumun kadından beklentisi, erkekten olana kıyasla daha azdır.

Genelde bir kadından, temiz olması, namuslu olması, bir takım ev işlerinin üstesinden gelmesi beklenir. Bu kadının

yüksek maaşı alması şart değildir, sürekli güzel espriler yapması da gerekmez. (Kadınların, erkeklerin esprilerini anlayıp gülmeleri yeterlidir.) Kapıyı tamir etmesi, arabanın lastiğini değiştirmesi, hırsız yakalaması gerekmez. Ancak erkeğin işi bu kadar kolay değildir, kadından beklenmeyen nice iş ondan beklenir. Erkek olmanın bedeli ağırdır, erkeklik zor zanaattır.

Size değer verilmesi, sırtınıza yükler de yükler. Kültürümüzde büyüklerin ellerinin öpülmesi, onlara, çevreye otonite kurma hakkı verir, yanı sıra elini öpenleri, hem maddi hem duygusal açıdan koruma, kollama görevi de yükler. Ağanın eli öpen toplum, aynı zamanda, “Ağanın eli tutulmaz,” da demiştir. Bu söz, ağanın ihsanı yüklüce olur, örneğin düğünde takacağı takının haddi hesabı olmamalı anlamına da gelir. Bir düğünde en büyük/en yaşlı kişi, en büyük takıyı takar, en fazla parayı verir. Diğer konuklar, onu aşmamak için ondan daha az düzeyde vermeye özen gösterir. (Geleneksel kültürümüze yüzde yüz uyamasak da, bunu ailemizde mikro düzeyde biz de uygularız. Annemin sağlığında bir düğüne birlikte gitmiştik, annemin taktığı takı kadarını ben de takabilecekken, onunkinden daha küçüğünü takmıştım. Şimdi ailemizin büyüğü kayınvalidem oldu, onun taktığından küçüğünü takıyoruz.)

‘Büyük’ olarak algılanan kişiler için geçerli olan bu kural erkekler için de geçerlidir. Erkeğe abartılı değer veren toplumumuz, erkek çocuğa “Aslan oğlum, paşa oğlum” diyen annelerimizin toplumu, aynı zamanda erkekten yüksek beklenti içindedir. Toplum erkeğin sırtını ciddi biçimde sıvazlar ama sıvazladığı bu sırta az sonra ciddi yükler yükleyecektir. Şöyle:

Eğer erkekseniz, mümkün olan en yüksek geliri siz kazanmalısınız. Büyük aile yılda bir kez toplandığında, en yüksek maaş sizinki olmalıdır, işinizdeki pozisyonunuz çok çok iyi olmalıdır. Bunu açıkça söylemeseniz de, gayriresmî ola-

rak hissettirirsiniz. Siz hissettirmesiniz, anneniz hissettirir. Anneniz bir ara, parmağını size uzatıp akrabalara, “Ay bunu işyerinde çok tutuyorlar. Geçen ay ayrılmak istedi, müdürü, ‘Mümkün değil bırakmam seni,’ dedi,” deyiverir. (Anneler bu ifadeyi kızları için pek kullanmazlar.) Kısacası, eğer erkek-seniz maddî açıdan iyi durumda olmalısınız. Yetmez.

Eğer erkekseniz, o toplantıda ve tüm toplantılarda en iyi espriyi siz yapmalısınız. Şakayla karışık size yönelen bir iğneleme varsa, asla altta kalmamalısınız. Yetmez.

Eğer erkekseniz, tavlada daima galip gelmelisiniz. Yetmez.

Eğer erkekseniz, trafikte asla sollanmamalısınız. Çünkü sollanmak erkekliğe yakışmaz. Sollanmamak için sürekli sol şeritten gitmelisiniz. Ülkemizde sol şeridin statüsü sağ şeritten daha yüksektir. Sağlanmak onur kırıcı değildir ama sollanmak onur kırıcıdır, sollanırsanız erkekliğiniz tehlikeye girer. Ülkemizde erkek çoktur, hepsi sol şeridi kullanır, bu yüzden sol şerit yavaş işler, Avrupa’da cankurtaranlar sol şeritten gider, ülkemizde ise üç şerit varsa en sağdakini tercih eder çünkü sağ şerit, genellikle boştur. Her neyse, eğer erkekseniz trafikte en iyi olmalısınız. Yetmez.

Eğer erkekseniz, trafikte atak/cesur olmalısınız. Önce sollayıp, yolun durumunu daha sonra kontrol etmelisiniz. Ayrıca kahraman olmalısınız. Diyelim ki bir maganda arabasıyla önünüzü kesti, arabadan çıkıp size doğru geliyor. O an içinizden arabanızın kapılarını içeriden otomatik düğmeyle kapatmak gelebilir ama siz asla bunu yapmamalısınız. Hemen arabadan çıkıp magandanın üzerine atlamalı, magandalar magandası olduğunuzu herkese göstermelisiniz. Yetmez.

Eğer erkekseniz, dövüşten kaçmamalısınız. Eşiniz dövüşmenizi istemez (kadınlar akıllıdır). Ancak küçük bir oğlunuz varsa, sağa sola, “Babam herkesi döver,” diyerek, farkında olmadan sizi dolduruşa getirir. Siz, eşinizi değil, oğlu-

nuzu dinlemelisiniz ve gücünüzün yettiği herkesi dövmelisiniz. Yetmez.

Eğer erkekseniz, evdeki bütün konserveleri açabilmelisiniz, kapıları, masaları, muslukları tamir edebilmelisiniz. (Bunun için bir takım çantanız olmalıdır, takım çantasız erkek olmaz.) Arabanızın lastiğini siz değiştirmelisiniz. Yetmez.

Eğer erkekseniz, evinize giren hırsızları bizzat siz yakalamalısınız. Mutfakta bir tıkırtı duyduğunuzda, henüz hırsızla yüzleşmeden, polisi aramanız veya yatak odasının camını açıp, “İmdaaaaat!” diye bağırmanız aslında çok işlevseldir ancak bunları aklınızdan bile geçirmemelisiniz. Öğrenciyken sana zorbalık edenleri öğretmene şikâyet etmen ayıp karşılanırdı, şimdi de hırsızları polise şikâyet etmen ayıptır. Erkeksen kendi zorbanı kendin yakalarsın. Erkek adam hırsızdan korkmaz. Yetmez.

Eğer erkekseniz, taraftarı olduğunuz takım maçı kazanmalıdır. Sizin takım beş yüz kilometre ötede gol yese, sizin erkekliliğiniz burada kuşku uyandırmaya başlar. Çünkü erkek adam, atar, yemez.

Eğer erkekseniz, üzerinde *light* (layt) yazan içecekler içmemelisiniz. Sizin içtiğiniz gazlı içeceklerin üzerinde ‘0-zero’ yazmalıdır. Her zaman sıfırı, layta tercih etmelisiniz, yani trafikte kavga edip hayatınızı sıfırlamanız sorun yaratmaz, kavgadan kaçıp layt gözükmmeniz sorun yaratır.

Eğer erkekseniz, kendinizi sürekli güçlü ve erkek gibi hissetmeniz gereklidir. Bir kadının, kendini sürekli kadın hissetmesi, bir kadın duruşuyla durması gerekmez ancak erkeklerin kendilerini sürekli erkek gibi hissetmeleri ve erkekçe bir duruş sergilemeleri gerekir.^(*) Eğer erkekseniz, sürekli, dipdi-

(*) İdeal erkek duruşu bazılarına göre Sayın Orhan Gencebay’ın duruşudur. Rivayete göre Orhan Bey, sabah derin bir nefes alıp evden dimdik çıkar, akşama kadar da bu duruşu bozmazmış. Onun vücut duruşunu

ri, sert, taş gibi olmalısınız. Vurdular mı yıkılmamalı, vurdunuz mu yıkmalısınız.

Kısacası, erkek olmak zor iştir. Size, her zaman altından kalkamayacağınız büyük sorumluluklar yükler. Üstelik bu sorumluluklar, kafamızda, 'erkeklik /cinsellik' gibi ilgisiz bir değişkene bağlanmıştır. Bu durum, erkeğin öfkesini körükler, abartılı sorumluluk da abartılı öfkeye yol açar.

Yukarıda sıralanan görevlerin hemen tümünü, açık ya da örtülü şekilde toplum erkekten bekliyor, aynı anda bu görevleri erkek de kendinden bekliyor. Bu beklentilerin tümüne cevap vermekte zorlandığında ise kendini –gereksiz yere– eksik görüyor, utanıyor ve bu olumsuz duyguların etkisiyle öfkeli oluyor. Kendimizi eksik görmek, özellikle erkekliğimizi tehdit altında algılamak, bizleri doğal olarak korkutur. Alttaki korkularımız ise yüzeye öfke olarak çıkar. (Korku konusunu, izleyen bölümde ele alacağız.)

Gençlik yıllarımda, zaman zaman bazı tıp profesörlerinin çok öfkeli olduklarını gözlerdim. Bu durum bana tuhaf gelirdi. Yüzlerce hayat kurtarmış, bilgili, başarılı bir insanın, kendisiyle barışık olması gerektiğini, şuna buna sinirlenmemesi gerektiğini düşünür, bu hocaların öfkeli davranışlarına bir anlam veremezdim. Şimdi olayı daha farklı değerlendiriyorum.

Bir tıp profesörü, hatalı öğrenme sonucu sinirli olabilir, bir zamanlar öfkeli olan hocalarını model alıyor olabilir. (Muhtemelen bu profesör asistanken, hocası da sinirliydi ve gençken onu model alan bu profesör, artık güncelliğini yitirmiş eski bir senaryoyu kullanmaktadır.) Ancak bütün bunların yanı sıra bir de şu olabilir: Bu sinirli profesörden çevrenin beklentisi çoktur, onun yükü ağırdır.

örnek alabilirsiniz ancak onun engin müzik bilgisini ve kibarlığını da görmek gerekir. Gerçek erkeklik, ayna karşısında değil, yaşam karşısında duruştur.

Bu profesörden neler beklenir?

Bir tıp profesörü, teşhiste ve tedavide sürekli başarılı olmalı, bütün hastalarını iyileştirmek zorundadır. (Bir hastayı iyileştiremezse, yakınlarının saldırısına uğradığı olur.) Diyelim ki iyileştirdi. Yetmez.

Bir tıp profesörü, amfide dersi en iyi şekilde anlatmak zorundadır. Anlatır; yetmez.

Bir tıp profesörü, asistanlarını iyi yetiştirmek zorundadır; asistanlarının tezleri ilk sınavda yüksek başarıyla geçmelidir. Geçer. Yetmez.

Bir tıp profesörü, araştırma yapmak, araştırmaları yönetmek zorundadır. Yapar. Yetmez.

Bir tıp profesörü, yayın yapmak zorundadır. Uluslararası dergilerde makale yayınlaması gerekir ayrıca ulusal dergileri de ihmal etmemelidir. Makalelerine çok sayıda atıf yapılmalıdır. Yazar, yayınlanır, atıf yapılır. Yetmez.

Bir tıp profesörünün kitap yazması da gereklidir. Yazar. Yetmez.

Bir tıp profesörünün, ulusal ve uluslararası dergilerde hakemlik, editörlük yapması gereklidir. (Bir başkasının hatasını düzeltmek, oturup sıfırdan yazmaktan daha zordur.) Yapar. Yetmez.

Bir tıp profesörü, gerek TÜBİTAK'ın projelerine, gerekse Avrupa Birliği fonlarınca desteklenen projelere katılmak zorundadır. Katılır. Yetmez.

Bir tıp profesörü, kongrelere katılmak, hatta düzenleme kurullarında görev almak zorundadır. Alır. Yetmez.

Bir tıp profesörü, sürekli olarak yeni yayınları okumak, yeni tıbbi cihazların kullanımını öğrenmek, yeni bilgisayar programlarını kavramak zorundadır. Okur, öğrenir. Yetmez.

Bir tıp profesörü, ailesine de zaman ayırmak zorundadır ayrıca akrabalarını ziyaret etmesi gereklidir. Akrabaları onunla gurur duymaktadır ve arada onu görmek ister. Ayrıca

tüm akrabaların ve komşuların sağlık danışmanıdır. Ziyaret eder, ilgilenir. Yetmez.

Bu tıp profesörünün aynı zamanda çok sakin ve kibar olması gerekir. İşte bunu her zaman beceremez, arada öfke patlamaları yaşar. (Bu kadar yükün altında sinirli olmayan az sayıda hoca var, onları tebrik etmek gerekir.)

Bir eksik-bir fazla, yukarıda sıralananlar, bir tıp profesöründen, gerek kendisinin, gerekse çevrenin beklentileri, diğer bir ifadeyle yapmasını beklediğimiz işlerdir. Kişinin bireysel şemaları bir yana, sadece bu yoğunluk, kişiyi strese sokacak, onun öfke düzeyini artıracak niteliktedir.

Mesleği her ne olursa olsun bir erkek, toplumun genelde erkeğe yüklediği abartılı değerden ötürü, kendini baskı altında hisseder. Başarması gereken, gücünü sürekli olarak göstermesi gereken pek çok konu vardır. Bu yoğun beklenti, erkeğin strese girmesine, öfkeli olmasına yol açıyor. Genellikle erkeklerin öfkelenebilecekleri en uygun kişi eşleridir. Bir eş öfkelenmek, dışarıdaki herhangi bir kişiye öfkelenmekten daha güvenlidir. (Öfke nesnesi olarak eşlerin tercih edilmesinin başka nedenleri de vardır, izleyen bölümlerde tartışacağız.)

Çevrenin yoğun beklentisinden kaynaklanan öfke, yalnızca erkeklere özgü değil, kadınlarda da var. Örneğin temiz, titiz olmaları istenen kadınlar, onca emek verip evlerini temizlediklerinde, çamurlu ayakla giren erkeklere öfkelenirler. Genelde çevrenin beklentisi altında ezilen erkeklerin, kadınların ve özellikle yöneticilerin öfkeli olmaları, bir açıdan kaçınılmaz bir durumdur. Ağırlıklı olarak konumuz erkeklerin öfkesi. Peki bu konuda ne yapılabilir, özellikle eşlerinin öfkesi konusunda kadınlar ne yapabilir?

Bir tıp profesöründen beklentiler konusunda yukarıda sıralananlar şaka değil, gerçektir. Sadece profesörlerin mi yükü ağır? Hayır, herkes kendince yük altındadır.

Peki, ağır işler, beklentiler altında ezilen, bunun sonucunda da haklı veya haksız yere öfkelenen erkeklerin eşleri ne yapmalı?

*Öfkeli eşi olan hanımlar, eşiniz ister bir
hekim, ister bir öğretmen, ister işçi,
ister emekli, ister avukat, ister işsiz
olsun onu gözleyin ve sahip olduğu ama
fark etmediği birkaç olumlu özelliğini
ona söyleyin.*

Kadınlar, erkeklerin eşlerine ve başkalarına saldırganlık sergileme dışındaki tüm davranışlarını övebilir, övmelidir. Bu, onların öfkelerini azaltacaktır ve onlara gerçek teşekkür bu olacaktır.

5. Bastırılmış Korkular

Konuya psikanalitik kuram açısından yaklaştığımızda şu-nu söyleyebiliriz: Gözlenen birtakım öfkelerimizin altında, bastırılmış olan, kolaylıkla fark edemediğimiz bazı korkuları-mız vardır. Alttaki korkular, yüzeye öfkeli davranışlar olarak çıkar. Ne kadar fazla korkarsak, o kadar fazla saldırırız.

Korkunca saldırmak, ilk bakışta anlamsız görünüyorsa da, söz konusu mekanizmanın biyolojik açıdan işlevi vardır. Korkan bir canlı, büyük ihtimalle tehdit altındadır, saldırarak bu tehdidi gidermeye çalışır.

Beklemediği bir tehdit edici bir canlıyla veya nesneyle karşılaşan insanların yüzünde hayret ifadesi belirir. Kişi gözlerini açarak bakar ve kısa bir süre donup kalır. Bu davranışın, önemli bir biyolojik işlevi vardır. Hayretle gözlerini açtığında olayı daha iyi görmeye çalışmaktadır, donup kaldığı anda ise 'Kaçsam mı, saklansam mı, saldırsam mı?' diye hızla ka-

rar vermeye çalışmaktadır. Korku uyandıran tehdit edici uyarıcılar karşısında, bazen kaçmak, bazen de saldırmak gerekir. Korkan organizmaların saldırması, bu yüzden, bin yıllar boyunca işlevsel olmuştur.

Korkan organizmaların saldırması bazı durumlarda işe yarar, ancak her zaman işlevsel değildir. Saldırının işe yaraması, en azından saldırana zarar vermemesi gerekir. Hayvanlar bu ayrımı çok iyi yapar. Bazı yırtıcı memeliler birbirlerine saldırır ama kendilerinden daha güçlü yırtıcılara saldırmaz. Örneğin bazı ufak yırtıcılar, aslanla karşılaştıklarında, kımıldamadan durur. Bu davranışları aslanın üstünlüğünü kabul anlamına gelir, aslan da onlara saldırmaz.

Ancak, daha güçlüye saldırmama şeklindeki bu basireti biz insanlar gösteremeyiz. Trafikte, silahlı olup olmadığını bilmediğimiz kişilere, ezbere saldırırız.

Korkunca öfkelenmek, biyolojik açıdan işlevsel olabilir ancak öfkeyi ifade şekli, başlı başına sorun yaratabilir. Öfkenin, özellikle öfkeyi ifade şeklinin kontrol altına alınmaması, bazen sıkıntı yaratır, bazen de tuhaf görüntülere yol açar. Kimi zaman, öfkeyle kavga etmek isteyen bir kişiyi çevredekiler tutar, dövüşmesine izin vermezler. Bunun üzerine dövüşmeyen kişinin kendi kendini yumruklamaya başladığını görürsünüz. Bu, kontrol altına alınmamış saldırganlığın yarattığı işlevsel olmayan bir davranış şeklidir.

Erkeklerin, tanışmadıkları birtakım korkularından ötürü, kontrol edemedikleri öfkeli davranışlar sergilemeleri de işlevsel olmayan bir durumdur. Bu sorunu gidermek için, öncelikle bastırdığımız birtakım korkularımızla tanışmamızda yarar vardır. (Konunun ikinci adımı, öfke kontrolü olmalıdır.)

Erkeklerin eşlerine –ve başkalarına– yönelik öfkelerine yol açan korkuları şöyle sıralayabiliriz:

Ailesinin/Grubunun/Ülkesinin Zarar Görmesi Korkusu

Bir erkek, ailesinin, şirketinin, yakın arkadaşlarının veya ülkesinin zarar görme ihtimali karşısında, farkında olduğu veya olmadığı bir korku duyabilir ve bu korkunun bir uzantısı olarak onları korumaya yarayacak bir öfke sergileyebilir.

Bize ait olanların kayba uğramasından korktuğumuzda, bazen öfkeyle onları tehdit edenlere saldırırız, bazen de kendimizi feda ederiz. Söz konusu korku olmadan, insanların cansiperane savaşmaları veya çocuklarını korumak için en büyük tehlikelere düşünmeden atılmaları mümkün değildir.

Sonuçta, bazı durumlarda korku duygusu işe yarar. Ancak bazı durumlarda gerçekçi olmayan abartılı korkular, abartılı öfkelerle yol açabilir ve fayda yerine zarar getirir. Bazen bir anne paltosuz sokağa çıkan çocuğunun üşütüp hasta olmasından korkar ve bu korkunun verdiği tedirginlikle çocuğunu döver. Çocuğun hasta olması kötü bir şeydir, ancak dayak yemesi de kötü bir şeydir. Bazen de bir baba, “Çocuğumun terbiyesi bozuluyor,” diye paniğe kapılıp onu döver. Yine burada, çocuğun dayak yemesi, terbiyesinin bozulması kadar önemlidir. Üstelik, ‘terbiye’ kavramı görecelidir, ne zaman, ne kadar bozulacağını bilemeyiz ancak çocuğun şu an dayak yemiş olması somut bir sorundur.

Çocuğunuz bazen terliksiz, çorapsız yere basar, siz de kızsınız. Niçin kızsınız? Bu konuda lütfen içinize bakar mısınız? Büyük bir ihtimalle ona bir zarar geleceği düşüncesiyle kızsınız. Örneğin size göre, eklem veya kalp romatizması olacaktır. Böyle tatsız bir ihtimal vardır ancak olasılık çok düşüktür. (Bazı hekim arkadaşlarıma göre, sırf yere bastı diye kalp romatizması olma olasılığı sıfırdır.) Fakat biz anababalara göre yüzde doksan olasılıkla kalp romatizması olur. Bir anlamda, anababaların olasılık hesaplarında bozukluk vardır. Halk arasında, “En kötüsünü düşünelim de başımıza gelme-

sin,” denir. Gerçekten en kötüsünü düşünürüz, felaket tellallığı yaparız.

Abartılı korkularımızdan ötürü, bazen yakınlarımıza öfkeleniriz, bazen de onlara baskı yaparız. Bir örnek:

Taksim’in Tehlikesi

Bir erkek arkadaşım, İstanbul Taksim’de, iki kız arkadaşıyla buluşmak isteyen on dört yaşındaki kızına izin vermemiş; kızı ısrar edince de kızmış. “Niçin izin vermedin?” dedim, “Taksim tehlikeli, risk çok,” dedi. “Taksim’in riski yüzde kaç?” diye sordum, “Ne bileyim, yüzde elli,” diye cevapladı. “Yani yüz genç kızı iki saatliğine Taksim’e koysak, ellisinin başına bir tatsızlık gelir, öyle mi?” dedim, “Yok o kadar da değil,” dedi. “Kaçının gelir?” sorusuna cevabı da şu oldu... “Yüzde birinin veya daha da az”. “Öyleyse abartmışsın,” dedim, hak verdi.

Ayrıca bir şey daha var: Bu yaşlardaki genç kızlar için kız kızı arkadaşlık çok önemlidir. Bu genç kız, grubundan birkaç kez daha ayrı düşerse, onlarla arkadaşlığı sürdürmekte zorlanabilir. Bu ise onu çok üzecektir. Yani arkadaşımın kızının Taksim’e gitmesi, bir miktar risk yaratabilir ancak gitmemesi de risk yaratacaktır.

Bu olay sanırım bize; korkularımızı irdelediğimizde, onları gerçekçi olarak değerlendirdiğimizde, yaşamımızın, bir miktar olsun kolaylaşacağını gösteriyor.

Bazen babalar, kızlarının namusu lekelenecek, en azından adları kötüye çıkacak, böyle olunca da mutlu bir evlilik yapamayacak diye korkar, paniğe kapılır ve öfkelenir. Ancak tehli-

keler görecelidir. Muhtemelen babalar pek çok kez tehlikeleri abartılı algılamaktadır. Bir baba, kızı sokakta erkek arkadaşıyla ayaküstü sohbet etti diye adının ‘kötü’ye çıkacağını, bu yüzden evlenemeyeceğini düşünür bazen ve öfkelenir. Genç kız için diyelim ki böyle bir risk var ancak bu risk, herhalde milyarda bir ihtimaldir. Baba ise bu riski ‘yüzde on, yüzde el-li’ diye düşünmekte, abartmaktadır.

Korkularımızın ne kadarının gerçekçi olduğu konusunu iyi düşünmek gerekiyor. Kurtuluş Savaşı öncesinde dedelerimiz, o savaşı yönetenler, buna Mustafa Kemal Paşa da dahildir, ülkenin ve milletin özgürlüğünün elden gideceğini düşünerek endişe ettiler, korktular. (İstiklâl Marşı’mız “Korkma, sönmez...” diye başlamaktadır.) Bu korku abartılı mıydı? Hayır, tamamen gerçekçi. Ancak tüm korkularımız böylesine gerçekçi değildir. Yukarıda da belirtildiği üzere, çocuğun yere bir defa basmasından, kalp romatizması olacağı sonucunu çıkarmak abartıdır. Bu yüzden korkularımıza ilişkin olasılık hesaplarını iyi yapmak gerekir. Aksi halde, abartılı korkular, abartılı öfkeler doğurur, özellikle fiziksel gücü fazla olan babaların evlerini esirler evine çevirmesine yol açar.

Kendisinin Zarar Görme Korkusu:

“Aman Kızım Bana Laf Getirme.”

Yakınlarımıza zarar geleceğinden korktuğumuzda, muhtemeldir ki kendimize gelecek bir zararı da sezinleriz. Biz insanlar, yakınlarımız veya ülkelerimiz olmadan anlamlı bir hayat süremeyeceğimizi düşünürüz. Onları tehdit eden uyarıcılar karşısında, büyük bir ihtimalle, hem kendimiz hem de onlar için korkuya kapılıp koruyucu bir tavırla öfke sergileriz.

Bazen de kişi, yalnızca kendisini tehdit eden uyarıcılar karşısında korkuya kapılıp, kendini savunmayı kolaylaştıracak şekilde öfkelenir.

Kişiyi tehdit eden şeyleri iki grupta toplayabiliriz:

Birincisi, kişinin yaşamını doğrudan tehlikeye sokan fiziksel tehdittir. Trafikte insanlar hatalı davranan karşıdaki şoföre, muhtemelen bu yüzden öfkelenmektedir.

İkincisi ise, toplum içinde kişiye itibar kaybettirebilecek sosyal tehditlerdir. İtibar/güç kaybetmek, kişiyi toplum içinde yalnız bırakabilir, dolayısıyla da yarına kalmasını güçleştirir. İtibar kaybetme ihtimali, bu yüzden önemli bir tehdittir, kişiyi öfkelerir.

‘İtibar’ önemlidir, insanlar pek çok kavgaya, hatta cinayete, itibar kaybetme korkusuyla yönelir. Bir zamanlar kan davalarında (dilerim şimdilerde yoktur), karşı taraftaki kanlısını vurmayan genç, itibar kaybederdi. Böyle gençlere kız bile vermezlerdi. Yine töre cinayetlerinde babaları kızlarını öldürmeye iten şey, itibar kaybetme endişesidir.

Hangi durumların, kişilerin itibarını ne ölçüde zedeleyeceği konusunda toplumda somut kurallar yoktur. Kişiler, zihinlerindeki şemalara dayanarak belirli durumları itibar kaybettirecek bir tehdit olarak algılar veya algılamaz. Kimi, trafikte kendisine selektör yapılmasını, itibarını zedeleyen bir tehdit olarak algılar, kimi algılamaz. Neyi, ne ölçüde tehdit olarak algıladığımız, öfkemizin şiddetini belirler. Bu konuda bana ilginç gelen bir olay var. Şöyle:

Karadenizlinin Tokadı

Sevgili Doğan Ağabeyimden (Doğan Cüceloğlu) dinlediğim bir olayı aktaracağım, o da bir arkadaşından duymuş. Doğu Karadeniz’de, minibüste, yolculardan biri önündeki yolcunun ensesine ciddi bir tokat atmış. Tokadı yiyen, geriye dönüp, “Haçan, sen bağa tokat attın. Belli ki ben bunu hak ettim, ha sen bana de bakayım, ben bu tokadı niye hak ettim?” demiş. Eğer böyle bir şey olmuşsa, inanılmaz ölçüde olgun

bir davranış. Ben dahil, bu satırları okuyan pek çok çoğumuz bu olgunluğu gösteremeyiz. Belli ki tokadı yiyen Karadenizli, kendine olan güveninden ötürü, tokadı büyük bir tehdit olarak algılamamış ve hemen öfkelenmek yerine nedenini araştırmaya çalışmış.

Yöneticilerin iş ortamlarında öfkeli olmalarının nedenlerinden biri, itibarlarının, otoritelerinin, meslekî geleceklerinin zedelenme ihtimalidir. Kimi yönetici, bir anlamda, kendisi yok olmamak için çevresindekileri yok etmeye, işyerini esirler evine çevirmeye yönelir.

Ailelerde erkeklerin öfkeli davranmalarının nedenlerinden biri, kişisel zarara uğrama endişesidir. Erkekler, tam olarak bilinçli olmasa bile, aile içinde otoritelerini, itibarlarını kaybetmekten, iyi bakılmamaktan, güçlü görünmemekten korkabilir. Kimi kılıbık görünmekten korkar, kimi başkalarını 'kılıbık' diye kızdırır ama aynı anda kendisi kılıbık olmandan korkar. Bu korkudan ötürü olsa gerek, eşi ev işlerine yardım etmesini istediğinde, bazen yüksünür, bazen kızar.

Nice baba, kızının erkek arkadaşı olmasına kızar. Bu kızgınlığın bir kısmı, yukarıda da ifade edildiği gibi kızını koruma amaçlı olabilir, ancak kızgınlığın temelinde galiba babanın kendisini koruma arzusu vardır. Kimi baba, görünürde kızını korurken, asıl kendi itibarını gözetir. Bu iddianın dayanağı şu ifade olabilir mi: "Aman kızım bana laf getirme!" Şimdi ne demek bu?

Baba burada, "Gelenekleri çiğneme," demedi, "Kendini zarara uğratma," demedi, kibarca, "Beni zarara uğratma," dedi.

'Bana laf getirme' ifadesinin arkasında, 'Çevre beni ayıplamasın da ne olursa olsun,' düşüncesinin olduğunu sezinliyoruz. Bu sözleri söyleyen bir baba, kızı kendisine laf getirdiği takdirde, kızı zarara uğradığı için değil, kendisi itibar kay-

bına uğrayacağı için öfkelenecektir. (Bu tavır bir bencillik midir? Hayır, sadece öğrenilmiş, yaygın bir tepkidir.)

***Zayıf Yanlarının, Utanç Duyduğu Özelliklerinin
Açığa Çıkması Korkusu***

Bastırı ular içinde, erkeğe en fazla acı veren, bastırılmış utanç duygusudur. Kendimizde kusur/eksik gördüğümüz yanlardan utanırız ve bunların açığa çıkmasından korkarız, açığa çıkma ihtimali karşısında da öfkeleniriz.

Gratch'a göre erkek, kendisini ne kadar güçsüz hissederse, güçsüzlüğünden ötürü ne kadar utanç duyarsa, o kadar saldırganlaşır. (*)

Bence, yukarıda da belirttiğimiz üzere, erkeğe abartılı değer veren toplum, erkekten gücünün üzerinde görevler bekler. Bunca beklentiye cevap veremeyen, her an her konuda güçlü olamayan erkek, kendini zaman zaman güçsüz hissedecek, bu güçsüzlükten utanacak, yeterince güçlü olmadığının anlaşılmasından korkacak ve bütün bunların sonucunda öfke patlamaları yaşayacaktır. Ve maalesef, öfkesini yöneltebileceği en iyi adres eşidir.

Zayıf yanlarımızın, utanç duyduğumuz yanlarımızın ortaya çıkma ihtimali bizi öfkelenendirir. Belki de dışarıya göstermek istemediğimiz zayıf yanlarımızın üzerine, öfkemizi bir örtü olarak örteriz. Sık rastladığımız bir örnek:

Evlerde akşamları pek çok kadın işten dönen eşinin yüzünü asık görünce nedenini sorar. Kadınların empati becerileri erkeklere oranla yüksektir. Bunun nedeni ise ilginçtir. Araştırmalar, dünya genelinde kadınların empatik becerilerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğunu gösteriyor. Bu durumu 'kadın duyarlılığı' diyerek açıklamak fazla anlamlı değil. Söz konusu farka ilişkin çoğunluğun katıldığı yorum

(*) Gratch, A., *Erkekler Dile Gelse*, Çev.: S. Sakacı, Doğan Kitap, 2002.

şu: Bin yıllar boyunca, genelde kadınlar erkek tahakkümü altında yaşadıkları, erkeklere tâbi oldukları için, onların yüzlerine bakarak duygu durumlarını anlama –empati– becerilerini geliştirmişlerdir. (Bunun yanı sıra kadınların, çocuklarının ihtiyaçlarını anlayabilmek için zaman içinde empati becerilerini geliştirdikleri de düşünülebilir.)

Konumuza dönersek, suratı asılmış koca ile karısı arasında şuna benzer bir iletişim ortaya çıkar:

Kadın: Hayatım senin canın mı sıkkın?

Erkek: Hayır, bişi yok.

Kadın: Sen bir şeye sıkılmışsın, saklama benden.

Erkek (bağırarak): Sana bişi yok dedim ya!

Bu erkeği zorlamamak gerekir. Adam ne desin, “Bugün müdür beni herkesin önünde haşladı, hakaret etti, hakaret bir yana işten atarlar mı diye de endişe ediyorum!” mu desin. Belki gerçek bu. Ancak bu gerçeği ille de erkeğe telaffuz ettirmemeli. İhtiyaç duyarsa paylaşır. Bu konuda insanların zorlanmamalarından yanayım.

Eşlerden birinin yüzü asık olduğunda diğer eş, belki bir defa nedenini sormalı, cevap gelmiyorsa ısrar etmemeli, huzurlu bir aile ortamı yaratmaya çalışmalı ve bir de ilerleyen saatler içinde eşinin güçlü bir yanını vurgulayarak ona lisanı münasiple iltifat etmelidir.

Erkeklerin, zayıf yanlarını göstermemek ve hatta görmemek için patlayan volkan gibi öfke patlamaları sergilediklerini düşünebiliriz. Bu noktada erkek öfkesini bir volkana benzetmek istiyorum.

“Erkek mi, Volkan mı?”

İki tür volkan vardır.

Birinci grup, derinlerdeki (astenosferdeki) magmanın yerkabuğunun zayıf noktalarından (levhalar arası

boşluktan) dışarı çıkmasıyla oluşur. Yani magma yer-kabuğunun zayıf bir noktasından çıkar yeryüzüne. Bu yolla oluşan volkanları, arada bir volkan gibi öfke patlamaları yaşayan erkeklere benzetebiliriz. (Bana ilişkin olarak, izleyicilerimin ve okuyucularımın kafalarında oluşturdukları 'melek' imgesini bozmayı hiç istemiyorum ama ne yazık ki bu tür patlamalar arada ben de de olur.)

Bazen geniş bir ovanın ortasında yükselen ihtişamlı bir volkan vardır. O volkan sakin zamanlarında bile muhteşemdir, patladığında daha da muhteşem görünür. Aslında o zayıf bir yer üzerinde durmaktadır. Ortaya çıkan muhteşem şey, temeldeki zayıflıktan kaynaklanmıştır ve şimdi onu görünmez kılmıştır. Öfkeli insanlar da o volkana benzer, içlerindeki zayıf bir noktadan ötürü, arada volkan gibi patlarlar. İçlerindeki zayıf nokta dışarıdan görünmez, ama onlar onu alttan alta hisseder.

İkinci grup volkan ise, astenosferdeki aşırı sıcak noktaların yerkabuğunu delerek dışarıya çıkmasıyla oluşur. Bu tür volkanlarla ilgili olarak psikanalizin bakış tarzıyla bir teşbih yapmak istediğimizde, aşırı sıcak noktaların, çocukluğumuzdaki temel (primer) çatışmalara benzediğini söyleyebiliriz.

Zayıf yanlarımızın öfkeli davranışlara dönüşmesiyle ilgili, yukarıda verilen açıklamalardan farklı bir açıklama daha var. Şöyle:

Kişi kendisine ait hangi davranıştan en fazla utanıyorsa, en çok bu davranışı yakınlarında görünce sinirlenir. (Jung'un ifadesiyle, kişinin gölgesi karşısındakinin üzerine düşmüş olur.) Örneğin kararsız olduğu için kendisinden hoşnut ol-

mayan bir erkek, karısının kararsız bir davranışını görünce sinirlenebilir.

Araştırmalara göre kadınlar, işteki başarılarını başkalarına, başarısızlıklarını ise kendilerine yüklüyormuş. Erkekler ise utanç duygusundan kurtulmak için, zayıflıklarını başkalarına, en çok da eşlerine yansıtıyormuş. Utanç duygusunu üreten zayıflık eşe yansıtıldığında, aynı anda ona yönelik bir öfke de çıkacaktır ortaya.^(*) Diğer bir ifadeyle bir erkek, belirli bir özellik kendisinde olmadığı için alttan alta üzülür, kendine kızar. Ancak, kendisi gibi bu özelliğe sahip olmayan karısına veya çocuğuna ise açıkça öfkelenir. Yani, kendine kızıp kaygı duymak yerine, bir psikolojik savunma mekanizması kullanıp ailenin ailenin diğer üyelerine kızar.

Ağır yaşam şartları içinde bunalan bir erkek, evini geçindirmekte zorlandığında, kendine duyduğu öfkeyi açıkça ifade edemez; etse, bu, duygusal açıdan çok masraflı olurdu. Kendine duyduğu öfkeyi başkalarına, en rahat da eşinden başlayarak aile üyelerine yansıtmaya başlar. Bu durum, açık denizde can simidiyle yaşam mücadelesi veren adamın, beni çok sıkıyor diye can simidine kızmasına benzer.

Kadınısı Özellikler Sergileme,

Anneye Benzeme Korkusu

Şimdi, erkekleri korkutan bir başka konuyu ele alacağız. Konuya psikanalitik açıdan yaklaşıldığında, psikologların, psikiyatristlerin çoğunluğunun paylaştığı bir görüşü, kendi bakış tarzımı da katarak aktarmak istiyorum.

Erkekler, içlerinde bastırılmış halde birtakım kadınısı özellikler, kadınısı duygular/istekler taşır.^(**) Lütfen, hemen kaşla-rınızı çatmayın, “Olmaz öyle şey!” demeyin. Eğer olmaz öyle

(*) Gratch, A., a.g.e.

(**) Gratch, A., a.g.e.

şey diye canınız sıkılıyorsa, bu iddianın olabilirliği konusunda, farkında olmadan yeni kanıt sunduğunuz düşünülebilir. Önce bir sakın olun.

Evet, her erkeğin içinde (ben dahil) birtakım kadınsı özellikler, kadınsı duygular/istekler var. Bu ifadeden, “Erkeklerde eşcinsel (homoseksüel) olma isteği var,” sonucunu çıkarmak gerekir. Psikolojinin buradaki iddiası, her erkekte bastırılmış halde eşcinsel olma isteği bulunduğu değil, daha kapsamlı bir şeydir. Erkeklerin içinde kadınsı özellikler bulunduğunu söylerken, ‘kadın olma isteği var’ denmiyor, ‘kadınsı istekler var’ deniyor. Yani erkeklerde, kadınlara, özellikle annelere atfedilen birtakım düşünce biçimlerinin, duyguların, davranışların bulunduğu söylenmek isteniyor. Örnekleyelim:

Kadınlara, annelerimize atfedilen, onlara ait diye düşünülen birtakım özellikler var: Örneğin zaman zaman duygusal davranışlar sergilemek, örneğin düzenli, derli toplu olmak, örneğin çocukların, hayvanların isteklerine karşı duyarlı olmak, onları beslemek. Bu türden davranışlara ‘kadınsı özellikler’ adını veriyoruz.

Biz erkekler, içimizde bulunan, bastırdığımız veya bastırmadığımız birtakım kadınsı özellikleri, öncelikle annelerimizden alırız.

Erkek çocuklar küçükken, daha çok anneleriyle birlikte, onlarla özdeşim kurar, onlara özenirler. Ancak beş-altı yaş civarına geldiklerinde, “Sen erkeksin,” mesajını veren ailelerinin ve çevrenin etkisiyle anneleriyle özdeşimi bırakıp babalarına yönelirler. Böylece erkeklerin içinde, ‘anneye benzeme, anne gibi olma isteği’ bastırılmış halde kalır. Biraz sonra açıklayacağımız gibi, bastırılmış haldeki bu anneleşme isteği, hayat boyu erkeklerin başına dert olacaktır.

Bu açıdan kız çocukları şanslıdır. Onlar da küçük yaşlarda anneleriyle özdeşim kurar, annelerinin kadınsı yanlarını içselleştirirler, ancak beş-altı yaşlarına geldiklerinde, annele-

riyle özdeşimi bırakmak zorunda kalmaz, onlara benzedikleri için eleştirilmezler; anneleriyle olan özdeşimleri hayat boyu sürebilir. Bu yüzden on yaş civarındaki kız çocukları, erkek çocuklara oranla daha olgundur. Çünkü kızların özdeşimleri kesintiye uğramamıştır, anneleriyle daha uzun süre özdeşim kurabilmişlerdir: Erkeklerin özdeşimleri ise kesintiye uğramıştır. Aradaki açığın kapanması belirli bir süre alır.

Önemli psikoloji kuramlarından birini geliştirmiş olan Jung, erkeklerin içindeki, anneden alınmış kadınsı özelliklere 'anima', kadınların içindeki babadan alınmış erkeksi özelliklere ise 'animus' adını vermektedir. Bu özellikler, her iki cinsin yaşantısındaki bütünlüğü oluşturmaktadır.

Kadın, genelde ikinci sınıf insan sayıldığı ve erkeklere ait özellikler önemli, kadınlara ait özellikler ise zayıflık olarak algılandığı için, pek çok erkeğe, içinde bir anima, birtakım kadınsı özellikler bulunduğu fikri kaygı verici gelmektedir. Bence, bu kaygının temelinde, kadın olmaktan korkmaktan öte, 'ikinci sınıf insan olmaktan korkma' vardır. Mantıklı görünmeye pek düşkün olan erkekler, biraz etraflıca düşünse, bu korkunun mantıklı bir temele dayanmadığını görebilirler. Erkeklerde erkeklik hormonu vardır, ancak az miktarda da kadınlık hormonu vardır. (Bu yüzden erkeklerin küçük de olsa göğüsleri bulunur.) Kadınlarda kadınlık hormonu vardır, ancak az miktarda da olsa erkeklik hormonu vardır. (Bu yüzden kadın vücudunda bir miktar tüy bulunur.) Biyolojik yapıyı hatırlatır şekilde, her iki cinsin içinde, karşı cinse ait birtakım özellikler sınırlı bir miktarda bulunur.

Konuyu daha anlaşılır kılmak için bir teşbihte bulunmak istiyorum: Baklava ve aşure tatlıdır, ama içlerine biraz tuz atılır. Zeytinyağlı pırasa veya bakla tuzludur, ancak içlerine çok az şeker konur. Bu tuz-şeker dengesi, söz konusu yiyeceklerin, o çok beğendiğimiz kendine özgü tatlarını ortaya çıkarır. Galiba benzeri şekilde, bir erkeğin toplum içinde rahat ve

arada yaşayan birçok kadın, gözlediği ve kendisine sergilenen saldırganlığı, aynen başkalarına da sergiler hale geliyor.

Bu noktada pek çok kişi, baskıcı erkek çocuklar yetiştirdik gerekçesiyle kadınları suçluyor, “Yapmasınlar efendim, saldırgan erkekleri anneler oraya çıkarıyor,” diyor. Zehra Yaşın Dökmen, kişisel konuşmalarımızda, kadını suçlayan bu tavrın gerçekçi olmadığını, bir tür ‘kurbanı suçlama’ davranışı sayılabileceğini belirtir. Ona göre toplumda zaten mağdur durumda olan, baskı gören kadın, bir de yanlış çocuk yetiştirdiği gerekçesiyle suçlanmaktadır.

Bence de, kadının genelde ikinci sınıf görülmesi ve baskı altında tutulması, onların baskıcı erkekleri model almalarına –bir anlamda gardiyanla özdeşim kurarak– saldırganlık sergilemelerine yol açmaktadır. Kadınlar belki de, kendileri birinci sınıf insan sayılmadıkları için, birinci sınıflığa en yakın aday olan erkek çocuklarını, özlem duydukları role uygun yetiştiriyorlar.

İşyerlerinde, kadınların birbirleriyle olan çatışmalarının, erkekler arasındaki çatışmalardan daha sert olduğu söylenir. Eğer doğruysa, bu durum da, kadınlar aleyhine olan cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanmaktadır. İş ortamlarında genelde, yükselmeye çalışan bir erkeğin rakibi diğer erkeklerdir (kadınlar rakipten sayılmaz). Ancak yükselmek isteyen bir kadın, hem erkeklerle hem de diğer kadınlarla rekabete girmek zorundadır, muhtemelen hırçınlığını bu durum körüklemektedir.

Sonuç

Tüm baskıcı tavırlar, nedenini bilemediğimiz öfkeler, esirler evinin varlığına, istenmeden yapılan katkılardır. Bu tür tavırlar içinde olduğunu fark eden herkes –öncelikle erkekler, daha sonra da kadınlar– kendilerini geliştirerek, yeni bilgiler, yeni davranışlar edinerek yaşamlarını eşitler evine çevirebilirler. Bu muazzam teknolojiyi üreten insanevladı, eşitler evini de yapabilir.

Bir gün herkesin eşitler evinde yaşaması dileğiyle...

başarılı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için, içindeki erkeksi ve kadınsı özellikleri, kendini kasmadan, kendini suçlamadan dengeleyebilmesi gereklidir. Bazı eleştirmenlere göre, Euripides'in oyunlarındaki kahramanların temel sorunları, içlerindeki animayı, kadınsı yanları yok etmeye çalışmalarıdır.

Erkekler, içlerindeki kadınsı yanların açığa çıkmasından rahatsız olur, oysa kadınlar içlerindeki erkeksi yanı sergilemekten yüksünmezler. Çünkü erkek olmak, genelin gözünde birinci sınıf bir iştir, kadın olmak ise ikinci sınıf bir iştir. Bir erkeğe, "Kadın gibi maşallah," dersiniz hakaret kabul eder. Bir kadına, "Erkek gibi maşallah," dediğinizde ise, bu söz bir iltifat olarak algılanır. Kanımca bu algı şekli ve erkeklerin içlerindeki kadınsı özellikleri sergilemekten çekinmeleri, temelde, kadının 'ikinci sınıf zayıf bir varlık' olarak algılanmasıyla ilgilidir.

Oysa, erkekler babalarından hem erkesi, hem kadınsı özellikler alırlar. (Çünkü babaları da kendi annelerinden bazı kadınsı özellikler almıştır.) Yine erkekler, annelerinde de hem kadınsı, hem erkeksi özellikler almışlardır. (Çünkü anneleri de kendi babasından bazı erkeksi özellikler almıştır.)

Devam etmeden şunu hatırlamakta yarar var: Neyin kadınsı, neyin erkeksi özellik olduğu görecelidir, tartışmaya açıktır. Örneğin çok ve güzel konuşmak, kadınsı özellik midir, erkeksi özellik mi? Kimilerine göre çok konuşmak kadınsı bir özelliktir, kimilerine göre de çok, güzel ve yüksek sesle konuşmak erkeksi bir özelliktir. Yine kimilerine göre mücadeleci olmak, pes etmemek bir erkek özelliğidir. İyi de, kız çocuk doğurmakla yetinmeyip, illa bir erkek çocuk yakalamak için defalarca doğum yapan kadınlar var, bunların mücadelecilik olmadıklarını söyleyebilir misiniz?

Kendime ait kadınsı ve erkeksi özellikleri okuyucularıma bir örnek olarak sunmak istiyorum.

Bana Ait Erkeksi ve Kadınsı Özellikler

Sanırım ben de herkes gibi, babamdan erkeksi ve kadınsı özellikler, aynı zamanda annemden de kadınsı ve erkeksi özellikler aldım. (Bunları sıralamadan önce, erkeksi ve kadınsı özelliklerin birbirlerinden kesin çizgilerle ayırlamayacağını tekrar hatırlatmak istiyorum.)

Babam bence, içindeki kadınsı özellikleri bastırmayan, rahat bir insan, güçlü bir erkekti. Ondan aldığım erkeksi özellikler: Cinsel tercihlerimin erkeksi olması, kadınların dikkatimi çekmesi (evlendikten sonra, sanırım kadınlara yönelik ilgimi eşimle sınırlı tutmayı becerdim); mücadeleci ve hırslı olmam, doğru bildiklerimin arkasından gitmem; babam gibi ata binmem, zaman zaman kendimi bir dadaş gibi hissetmem, bazen birkaç gün uyumadan çalışmam; evimde arada gürültülü şakalar yapmam; –biliyorum inanmayacaksınız ama– zaman zaman öfkelenmem, babamdan aldığım erkeksi özelliklere birkaç örnektir.

Babamdan aldığım kadınsı özellikler: Bunların başında ev işleri gelir. Babam, temizlikte, yemekte anemi yalnız bırakmazdı. Ben yemek pişirmeyi ondan öğrendim. Babam, gerektiğinde duygularını açıklamaktan, içinden geldiği zaman ağlamaktan çekinmeyen bir insandı, ben de öyleyim. (Babam kimse-siz büyüdüğü için olsa gerek, anababa-çocuk ilişkileri konusunda hassastı. Bütün *Ayşecik* filmlerinde, Ayşecik babasından ayrıldığında ağlamaya başlardı. Atatürk'ün naaşının *Yavuz* Zırhlısı'na bindirilişini gösteren filmi ne zaman izlese ağlardı).

Küçük Şeyler'in bir bölümü çekilirken, çocukluğumda annemi, gece gündüz dimdik ayakta duran sokak lambalarına benzettiğimi söyledikten sonra

uzun uzun ağladım, çekime ara verdik (annem o sıralarda felçliydi, ayakta duramıyordu).

Babamdan, başka kadınısı özellikler de aldım; çocuklarım küçükken altlarını değiştirdim, bakımlarıyla ilgilendim, kedimin köpeğimin kakasından tiksirmedim. Çocuklarımı, dostlarımı, öğrencilerimi yediriş içirmekten keyif duydum. İnsanları, atları, eşekleri, öküzleri öpmekten, avucuma alıp civcivlerle konuşmaktan hoşlandım. Kedilerimi kucağımda uyuttum, koşup gelen köpeklerime, insanlara sarılır gibi sarıldım; insanlara, hayvanlara şefkatli davrandım. Çünkü ben, babamın bu tür davranışlar sergilediğini çok gördüm.

Annemden aldığım kadınısı özelliklerim: Annem de duygusaldı (bir gün iki simitçi çocuk uygun köşeyi kapmak için dövüştüklerinde, "Ufacık canlarıyla neler yaşıyorlar," diye ağlamıştı.), duygusallığımın bir kısmını ondan aldım. Bir sandığı vardı, içinde annesinden kalan ve kendisinin sakladığı kumaşlar, eski sabunlar vardı. Şimdi benim, içinde Buldan, Hatay, Kastamonu bezlerinin de bulunduğu bir kumaş, bir de sabun koleksiyonum var. Kumaş ve sabun koleksiyonu yapmak bence kadınısı bir davranıştır ve küçükken annemin sandığını görmesem, sanırım bu koleksiyonları yapmazdım. (Galiba biraz da *Tombak* dergisinden etkilendim.)

Annemden aldığım erkeksi özelliklerim: Annem otoriter bir öğretmendi, otoriter yanımı ondan aldım. (Sanırım onun gibi, otoriter ama aynı zamanda seven ve koruyucu oldum.) Annem, ceviz ağacından yapılmış bir çalışma masasında çalışırdı; bugün benim için çalışma masaları önemlidir.

Sonuç: Erkekler, babalarından da erkeksi ve kadınsı özellikler, annelerinden de erkeksi ve kadınsı özellikler alırlar. Erkeksi özelliklerden rahatsız olmazlar ama kadınsı özelliklerden rahatsız olurlar. Küçük yaşlarda annelerinden aldıkları kadınsı özellikleri, hayatları boyunca bastırmaya, yok saymaya çalışan erkekler, on yaş civarında kızları iterler, oyunlarına almazlar, büyüdükleri zaman ise kadınları baskılamaya çalışırlar. Oysa erkekler ne yaparlarsa yapsınlar, küçük yaşlarda annelerinden aldıkları kadınsı özellikler –Alon Gratch’in^(*) teşbihiyle– bir Truva atı gibi içlerine yerleşmiştir.

Gratch’in teşbihini açmak istiyorum: Erkekler, içlerindeki kadınsı özellikleri temsil eden bu Truva atını sürekli olarak gözetim altında tutmak zorunda hissederler. (Oysa bu gereksiz bir gayrettir.) Truva atının içindeki kadınsı isteklerin, etrafa yayılıp benliklerini istila etmesinden korkarlar. Söz konusu korkunun etkisiyle birtakım önlemler alırlar. Kadınsı özelliklerini bastırmaya çalışırken aldıkları bu önlemler ise, kişilerarası ilişkilerde sorunlar yaratır. Sorun yaratan bu önlemlere bakalım.

Erkeklerin, annelerine benzememek için, diğer bir ifadeyle içlerindeki kadınsı özellikleri açığa çıkarmamak için, bilinçli olmadan almaya çalıştıkları önlemler:

1. Kadınları küçük görmek, onların zayıf varlıklar olduklarını düşünmek ve bunu onlara hissettirmek. Söz açıldıkça, kadınların zihinsel yeteneklerinin erkeklerden daha zayıf olduğunu iddia etmek, “Niçin kadından Tolstoy çıkmıyor?” benzeri anlamsız sorular sormak. Erkekler bu tavırlarıyla, farkında olmadan, çevrelerini ve kendilerini, annelerinden farklı olduklarına, kadınsı özellik taşımadıklarına ikna etmeye çalışırlar. Kadının ikinci sınıf varlık olduğunu iddia eden erkek, bilinçli olmadan etrafa, ‘Ben erkeğim, güçlüyüm,

(*) Gratch, A., *a.g.e.*

kadın değilim, ikinci sınıf değilim; bakın kadınları beğenmiyorum, sakın benim kadınsı olduğumu, anneme benzediğimi düşünmeyin,’ mesajını vermeye çalışmaktadır.

2. Erkeksi tavrı, erkek görünümü, abartılı olarak sergilemek. Örneğin, mümkün olduğu kadar göğüs kıllarını göstermek, gömleğinin düğmelerini göbeğine yakın açmak. Makas değmemiş, abartılı sakal veya bıyık bırakmak, kaba konuşmak... (Paranoid şizofrenler, dışarıdan gelen birtakım ilgisiz mesajların erkek olmadıklarını ima ettiğini zannedebilir. Örneğin karşılarında saate bakan birinin kendilerine bileğini göstererek, ‘Bak benim bileğim kalın, erkeğim, seninki ince, sen tam erkek değilsin,’ şeklinde bir mesaj verdiğini düşünebilir. ‘Ben erkek değil miyim?’ endişesi içinde bulunan bu kişiler, giderek abartılı sakallar bırakmaya, abartılı tavırlar takınmaya başlayabilir.)

3. Erkekler zaman zaman (bazıları her zaman), günlük yaşamda duygularını bastırır. Duygu yoksunluğu yaşamalarının bir nedeni, içlerindeki kadınsı duyguların, isteklerin, karşı konulmaz bir şekilde açığa çıkmasını engellemektir. Yani burada şu mekanizma işlemektedir: ‘Tüm duygularını kapatırsan, bu arada kadınsı duyguların da çıkmaz ortaya.’ Bir anlamda, erkeğin tüm duygularını fark etmez ve ifade etmez olması, içindeki kadınsı yanı bastırmasını kolaylaştırır. Diyelim ki bu bir faydadır. Ancak erkeğin duygularının bastırılması, onu ve çevresini önemli bir zenginlikten yoksun bırakır.

4. Çoğu erkek, ağlayan bir kadına, özellikle ağlayan bir eşe tahammül edemez. Bunun nedenlerinden biri ise erkeğin, kendi incinebilir yanını karşısındaki kadında görmesidir. Belki de bazıları, ağlayan kadınların, kendi ağlamaz yanlarına saldırıda bulunduğunu düşünür veya ağlayan kadın gördüklerinde, içlerindeki Truva atını dizginleyememekten korkar, ‘Ya ben de ağlamaya başlarsam,’ diye örtülü bir endişe duyar.

5. Kimi erkekler, daha çok da genç erkekler, erkek erkeğe cinsel şakalar yapar. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* adlı muhteşem eserinde de örneğine rastlanan bu şakalar, gerçek yaşamda oldukça yaygındır. Bu şakalardaki görünür mesaj, 'Oğlum, sen erkek değilsin,' şeklindeyken, gizil mesaj, 'Sakın erkek olmadığımı düşünmeyin!' şeklindedir.

Erkeklerin içindeki kadınsı özelliklerin niteliği konusunda, tartışmaya açık iki gözlemimi sunmak istiyorum. Bunlardan birincisi futbol maçlarındaki, "İ..e hakem!" tezahüratı, diğer ise karasevda...

"İ..e Hakem!"

Yukarıda "Kadınsı Özellikler Sergileme, Anneye Benzeme Korkusu" başlığı altında dile getirilen görüşleri/iddiaları destekler nitelikte bir şey var, bu da stadyumlarda bir araya gelen binlerce erkeğin arada bir, "İ..e hakem!" diye çılgınca bağırması. Aslında o stadyumdaki on binlerce erkek içindeki en 'erkek', o hakemdir. Hakem güçlüdür ve onun maçı iptal etme veya stadyumu boşaltma yetkisi vardır. Peki bu kalabalık kitle, bu hakemin cinsel tercihleri konusunda niçin böyle temelsiz bir iddiada bulunuyor? O hakemin eşcinsel olmadığını oradaki herkes biliyor. Sonra bu dünyadaki en kötü şey eşcinsel olmak mıdır? Eşcinsellik gerçekten çok kötü müdür? Değildir. Kamuoyunun gözünde başka kötü şeyler yok mudur? Vardır. Peki niçin ille de "İ..e hakem"?

Galiba, 'İ..e' kelimesi, i..e olmak en kötü şey olduğu için değil, bunu söyleyenlerin **olmaktan en fazla korktukları şey olduğu için** telaffuz ediliyor.

Eğer bir insan, bir 'şey' olmaktan korkuyorsa, baş-

kalarının o şey olduğunu iddia ederek, yani içindeki korkuyu ona yansıtarak, kendisini, kendi gözünde ve başkalarının gözünde aklamaya çalışır.

“İ..e hakem!” diye bağırان on binlerce kişi, aslında farkında olmadan, ‘Ben i..e değilim, sakın yanlış anlamayın lan!’ diye bağırmaktadır. (Bunu söylerken, o tarz tezahüratta bulunanların, eşcinsel olduklarını iddia etmiyoruz, sadece eşcinsel olmaktan korktuklarını ileri sürüyoruz.)

Dedelerimiz, “Söz gümüşse sükût altındır,” demiş. Stadyumlarda susmasını bilmeyen büyük erkek grupları, galiba, aslında saklamak istedikleri bir şeyi (içlerindeki kadınsı duyguları), bangır bangır cümle âleme ilan etmektedir.

Erkeklerin içindeki anneden alınmış kadınsı özelliklerle ilgili ikinci gözlemim ise karasevdayla ilgili.

Karasevda

Halk arasında ‘karasevda’ denilen şeyin, psikoloji kapsamında daha derinlemesine incelenmesinden ve yeni baştan tanımlanmasından yanayım.

Karasevdanın muhtemel özellikleri:

Karasevda, imkânsız veya imkânsıza yakın bir aşktır. (Goethe’nin Genç Werther’i galiba karasevdaya tutulmuştu.) Karasevdaya, bazen gençler, bazen de evli kişiler tutulabilir. (Yalom’un *Aşkın Celladı* adlı kitabında sözünü ettiği kendi aşkı, bence ‘karasevda’ olarak adlandırılabilir, Yalom’un açıklamalarının ötesinde bir niteliğe sahiptir.)

Karasevda, basit bir ‘karşı cinsi sevme, alışılmış bir âşık olma’ değildir. Karasevdaya tutulan kişi, karşısın-

dakine, yaygın aşklarda görülenin ötesinde birtakım anlamlar yükler.

Normal sevdaya oranla daha farklı ve karmaşık dinamikler içeren karasevdanın arkasındaki muhtemel dinamik şudur:

Karasevdaya tutulan kişi, görünürde, âşık olduğu kişiyi elde etmek istemektedir, ancak alttaki isteği, o kişi olmak, onun konumunda bulunmaktır.

Karasevdaya daha çok erkekler tutuluyor iddiası doğruysa, diyelim ki bir erkek bir kadına karasevdayla tutuldu, o erkek aslında derinlerde o kadın olmak, onun yerine geçmek istiyor demektir. Burada kastedilen şey, erkeğin o kadın gibi olup kadınlaşmak istediği değildir.

O erkek, o kadının bazı **kadını** özelliklerine sahip olmak istemekte, bir anlamda o kadında gördüğü kendi animasına, kendi kadını yanına hasret duymaktadır ve o kadınla birleşirse kendisiyle bütünleşmiş olacaktır.

O kadın aynı zamanda âşık olan kişinin annesine ait bazı kişilik özelliklerini taşımaktadır. Erkek, çocukluğunda annesinden aldığı, ama bir türlü açığa çıkarıp kullanamadığı bazı kadını özellikleri şimdi o kadında keşfetmiştir; karasevdaya tutulduğunda, içindeki kadını yanla ilk kez, dolaylı olarak yüzleşmektedir. Bu yüzleşme aynı zamanda animayla sancılı bir hesaplaşma sürecidir.

Karasevdada kişi, karşındakinin gerçek özellikleriyle değil, ona attığı kendi ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Bu yüzden ona yakınlığa bile hayal kırıklığına uğrayabilir. Örneğin Mecnun Leyla'yı bulduğunda, "Bu benim kafamdaki Leyla değil," demiştir.

Karasevdanın, yukarıda özetlemeye çalıştığım kar-

maşık bir mekanizması, derinlere giden karanlık kökleri vardır. Belki de insanımız, harika bir sezgiyle, bu aşk tûrünün bu kolay görünmeyen karanlık yanını vurgulamak için ona 'karasevda' demiştir.

Anadolu'da bir kasabaya bir kumpanya gelir bazen ve aklı başında diye bilinen kasaba eşrafından bir kişi bu kumpanyadaki şarkıcı hanımlardan birine âşık olur. Bu, bir anlamda imkânsız bir âşktır ve o şarkıcı birkaç gün sonra kasabadan ayrılacaktır. Buradaki aşkın, yukarıda ifade edilen mekanizmaya sahip bir karasevda olabileceği görüşündeyim. Kasaba şartlarında kapalı kalmış olan o erkek, belki de o şarkıcıda, hem kendi içindeki anneden alınmış kadınsılığı, hem de kendisinin gidemediği dünyaları dolaşan güçlü kadının imgesini bulmuştur.

Madam Bovary romanında sosyetedeki bir kadının isim değişikliğiyle anlatıldığını düşünenler, Gustav Flaubert'e, "Madam Bovary kim?" diye sormuş. O da, "Madame Bovary benim," diye cevap vermiş. Bence bu cevap, Flaubert'in kadın olmak isteğini değil, onun, bizim kasaba eşrafı gibi, kabuğunu kırma ve içindeki kadınsılıkla uzlaşma isteğini dile getirmektedir.

Pek çok romanda, belki Mehmet Rauf'un *Eylül*'ünde, Balzac'ın *Vadideki Zambak*'ında karasevda var.

Karasevda konusunda yukarıdaki iddiamın/hipotezimin, meslektaşlarım tarafından zaman içinde incelenmesini, irdelenmesini, test edilmesini diliyorum.

Karasevda konusunda yukarıda özetlenen görüşlere, uzun yıllar süren gözlemler ve okumalar sonucunda ulaştım. Bu iddia, belki yeni fark edeceğimiz bir gerçeğin altını çiziyor,

belki de kendimi evlilik sonrasında, gereksiz karasevdalardan korumak için geliştirdiğim bir savunma mekanizmasıdır.

(Yani Yalom gibi evliyken birisine tutulma ihtimalimi ortadan kaldırmıştır. Hem yukarıdaki açıklamaları düşünmek hem de birine tutulmak mümkün değildir. Karasevdaya ilişkin açıklama tarzı, gelecekte başkalarının da işine yarar mı, şimdiden bilemeyiz ama en azından beni muhtemel sıkıntılardan koruduğu bir gerçektir.)

Söz konusu iddianın, bir gerçeği mi yansıttığını, yoksa kişisel bir savunma mekanizması mı olduğunu, meslektaşlarımla zaman içindeki incelemeleri gösterecektir.

6. Bağımlı Kılan Anneden Rövanşı Alma

Küçükken annelerine bağımlı olan, onlardan kadınca etkiler alan erkekler, büyüdüklerinde, hem bu bağımlılıktan, hem de anneden alınan kadınsı özelliklerden kurtulmak istiyorlar. Bunu gerçekleştirebilmek için de içlerinde anneye mücadele etme, onu yenme isteği uyanıyor. İleri yaşlardaki erkekler, hem annelerini çok seviyor, hem de ona, fırsatını buldukça öfkeleniyor, saldırgan davranıyorlar. Ergenlik döneminde erkek çocukların anneye öfkeli davranmasının sebeplerinden biri bu olabilir.

Erkeklerin ileri yaşlarda annelerine öfkelenmeleri, aslında hem kendilerine bir zamanlar kadınsılığı vermiş, hem de bağımlı kılarak gelişmelerini engellemiş olan anneyi yenerek ondan rövanşı alma anlamı taşıyabilir.

7. Baskın Babadan Rövanşı Alma

Bir görüşe göre, başlangıçtaki anneyi yenme ve ondan bağımsız olma isteği, giderek herkesi, bu arada babayı da yenme isteğine dönüşüyor olabilir. Erkekler belki bu yüzden, belki

de bunun yanı sıra ödipal çatışmadan ötürü, en azından ergenlik dönemlerinde babalarıyla çatışır, onlara öfkeli davranışlar yöneltebilirler. Ancak babalar, otoriteleriyle ve biraz da fiziksel güçleriyle oğullarını sindirdiklerinde, oğullar, babalarını bırakıp anneleriyle çatışmaya yönelebiliyorlar.

Kadının Kadına Baskısı

Bu noktaya kadar, bir ortamı esirler evine çevirmede, erkeklerin eşlerine ve çocuklarına yönelik baskılarının önemli rol oynadığı vurguladık. Bu doğru olabilir ancak esirler evinin oluşmasında kadınların da rolü vardır. Onlar da biraz eşlerine, daha çok da çocuklarına karşı baskıcı ve öfkeli bir tavır takınabiliyor. Bunun temel nedeni, kadınların, babalarını, annelerini, kocalarını, hatta baskıcı kayınvalidelerini model alıyor olmalarıdır.

Zimbardo'nun yarım kalan deneyinin bize öğrettiği şey, mahkûmların gardiyanlarla özdeşim kurduklarıdır; bir anlamda zayıf güçlüyle özdeşim kurar. (Zimbardo, üniversite öğrencilerini denek olarak kullandığı çalışmasında, bazı deneklerine mahkûm, bazılarına gardiyan rolü vermişti. Denekler bir süre bu rolleri oynayacaklardı. Ancak umulmayan bir şey oldu ve gardiyan rolündeki denekler, mahkûm rolündeki deneklere gerçekten eziyet etmeye başladılar. Mahkûm rolü oynayanların ruh sağlıkları bozulmaya başladı, deney yarıda kesildi.)

Muhtemelen, hayatı boyunca sürekli baskıcı insanlarla bir

Biz köle miyiz?

Kollarımızda zincirler var mı?

Yüreklerimizde, zihinlerimizde zincirler var mı?

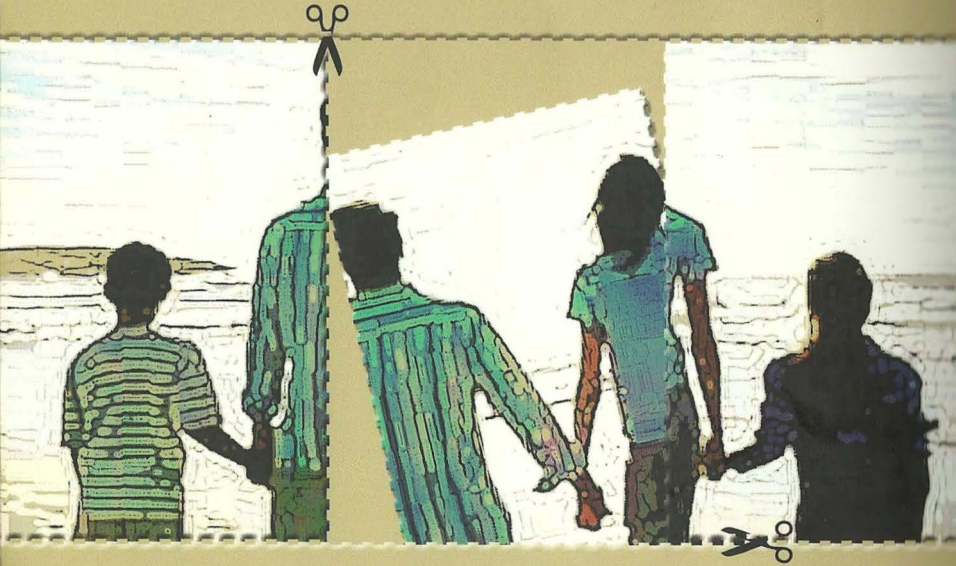
Galiba var. Çünkü bizler “çağdaş köle”leriz.

Evlerimizde, işyerlerimizde, marketlerde sloganlarla, kredi kartlarıyla, taksitlerle yönetilen, yönlendirilen köleleriz.

Kölelikten ya da kulluktan kurtuluşa nasıl geçebiliriz?

Yaşantılarımızı esirler evinden eşitler evine nasıl çevirebiliriz?

Prof. Dr. Üstün Dökmen, “Küçük Şeyler” dizisinin yeni kitabı *Eşitler Evi*’nde bu konuları irdeliyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1331-4

9 789751 413314